

97/1

PLANLAMA

Sayı:15

ISSN 1300 -7319

Üç Ayda bir yayınlanır

TMMOB ŞEHİR PLANCILARI ODASI YAYINI
Journal of the Chamber of City Planners
UNION OF CHAMBERS OF TURKISH ENGINEERS AND ARCHITECTS

Sahibi ve Sorumlusu
TMMOB Şehir Plancıları Odası adına
Necati UYAR

Yayın Yönetmeni
Ercan GÜNDOĞAN

Dosya Editörü
Sezai GÖKSU

Grafik ve Baskı öncesi hazırlık
LEDA Ajans Ltd. Şti.

Kapak
Nesrin SIDAL'ın

seramik çalışmasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

Baskı
Ünal Ofset Ltd. Şti. - Ankara

Ederi 250.000 TL.
Üyelere ücretsiz gönderilir.
Öğrencilere %50 indirimlidir.

Yayın Yeri
Tunus Caddesi 50 A/13
06680 Kavaklıdere - Ankara
Tel: 0.312 467 58 85

Gönderilen yazılar yayınlansın ya da
yayınlanmasın iade edilmez.
Gönderilen yazılarda gerektiğinde dosya editörü
kısaltma yapabilir. Özgün derleme ve yazılarda fikir
ve görüşler yazara, çeviriden doğacak sorumluluk
ise çevirene aittir.
Kaynak gösterilerek çoğaltılabilir.

İÇİNDEKİLER

**DEĞİŞEN DÜNYADA BÖLGE
PLANLAMANIN YENİDEN TANIMLANMASI:
BİR EKONOMİK BÜTÜNLEŞME VE
DEMOKRATİKLEŞME PROJESİ** 1

Ayda ERAYDIN

**BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK
YEREL (BÖLGE) PLANLAMA** 11

İlhan TEKELİ

BÖLGE GERÇEĞİ VE AVRUPA 17

Ruşen KELEŞ

**TÜRKİYE'DE KENTLEŞME SÜRECİNİN
BÖLGESEL FARKLILAŞMASI ANALİZİ** 22

Gülhanım ÇALIŞKAN

Tanyel ÖZELÇİ- Çiğdem VAROL

**1980'LERİN İZLERİNİ
EGE'DE OKUMAK** 33

R. Funda BARBAROS

**TÜRKİYE'DE DEVLETİN
KONUT SEKTÖRÜNÜ
DESTEKLEME MEKANİZMALARI** 43

Ali TÜREL

**COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİNDE
MEKANIN TANIMI VE
BÖLGENİN DEĞİŞEN ANLAMI** 49

ÖMÜR SAYGIN

DERGİLERDEN SEÇMELER 54

ÖMÜR TÜRKSOY

PLANLAMA DERGİSİ'NE KATKIDA BULUNACAKLARA NOT:

DERGİYE GÖNDERİLECEK YAZILARIN

AŞAĞIDAKI KAYNAKÇA SİSTEMİNE UYULMASINA ÖZEN GÖSTERİLMELİDİR

- Planlama Dergisi, Harvarda kaynakça sistemi olarak bilinen sistemin değişik bir şeklini tercih etmektedir. Bu sistemle, okuyucu açısından gereksiz yere sayfa çevrilmesinin önüne geçilmekte ve okuyucunun metinden kopmaması sağlanmaktadır. Bu sistemde, kaynaklar için dipnot kullanılmamaktadır. Metin içinde yazarın soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa numarası parantez içinde belirtilmektedir. Daha sonra metnin sonunda, gönderme yapılan tüm kaynakların belirtildiği kaynakça yer almaktadır.
- Kaynakçada ise gönderme yapılan tüm çalışmalar, yazarın soyadına göre harf sırasına dizilecektir. Önce Yazarın soyadı ve adının baş harfleri büyük harflerle yazılacak, daha sonra da yayın tarihi parantez içinde yazılacaktır. Kitap ve dergi adlarının altı çizilecektir. Daha sonra da sırasıyla yayıncının adı ve yayımlandığı yer yazılacaktır. Bu kaynakça sistemine ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir.

(A) KİTAPLAR:

AGLIETTA, M. (1979) A Theory of Capitalist Regulation New Left Books, London.

(B) MAKALELER:

HARVEY, D.(1978) "The Urban Process Under Capitalism" International Journal of Urban and Regional Research Cilt:2, Sayı:2, S: 101-131

(C) DERLEME KİTAPLAR:

GÖK, T. der.: (1980) Türkiye'de İmar Planlaması Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara

(D) DERLEME KİTAPLAR İÇİNDE YER ALAN MAKALELER:

KELEŞ, R. (1985) "The Effects of External Migration on Regional development in Turkey" Hudson, R. and Lewis, J. (der.) Uneven Development in Southern Europe; Studies on Accumulation, Class, Migration, and the State içinde, Methuen, Londra, s:54-75.

- Metin içinde bu kaynaklara sırasıyla Aglietta (1979; 53), Harvey (1978; 112), Gök (der. 1980) ve Keleş (1985;72) şeklinde gönderme yapılacaktır.
- Planlama Dergisi'nde yayımlanacak yazılarda "dipnot" kullanılmamalıdır. Metin içinde gönderme yapılan notlar, "dipnot" şeklinde dizilmeyip, kaynakçadan önce metin sonuna eklenecektir.

SUNUŞ

Değerli Okur ve Yazarlar,

Planlama Dergisi bir bünye değişikliği içinde. Daha önce Odamızca denenmiş Dosya Editörlüğü sistemi bundan böyle kurumsal nitelik kazanmış bulunuyor. En önemlisi de, Dergimiz artık Bilimsel (Yayın) Danışma Kurulu'nun karar ve önerileri doğrultusunda hazırlanacak. Aralık 1997'de iki toplantı yapan Kurul, 8 Ocak 1998 tarihinde yapacağı üçüncü toplantı ile 1998 yılının programını netleştirecek. Dosyalar, konuk editörler, hakemlik kurumu, yazar ve editörlere ödenecek telif ücretleri, yazı değerlendirme ölçütleri gibi temel konularda net kararlar üretecek. Danışma Kurulu-Konuk Editör ve Yayın Yönetmeni üçlüsünden oluşan yeni sistem, Dergimizi gerçek bir "prestij" dergisi düzeyine çıkarabilecek.

Bilim Kurulu, şehircilik camiasının saygın hocalarından oluşuyor; *Gündüz Atalık, Raci Bademli, Mehmet Çubuk, Sümer Gürel, Zekai Görgülü, Sezai Göksu, Murat Güvenç, Çağatay Keskinok, Ruşen Keleş, Orhan Kuntay, Tansı Şenyapılı, Gönül Tankut ve İlhan Tekeli.*

Kurul'un 1998 yayın dönemine ilişkin kararlarını önümüzdeki sayıda duyuracağız.

Yeni yılın yayın programından önce karşınıza dört dosya ile çıkıyoruz. Daha önce Haber Bülteni'nde duyurulduğu gibi, ilki şu anda elinizde bulunan *Bölge Bilimi/ Bölge Planlama* dosyası, Sezai Göksu Hoca son derece kısa bir zaman aralığında bu zor edisyonu hazırladı. Dosya, önemli ölçüde 20-22 Ekim 1997 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen, 7. Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi'ne sunulmuş, ancak yayına dönüşmemiş ve Kongre tartışmalarına göre güncelleştirilmiş bildirilerden oluşuyor.

Şubat ayı sonunda baskıdan çıkması planlanan *Kentsel Tasarım* dosyası da Almanya'dan üretken ve titizliğiyle tüm plancılara örnek teşkil eden Ali Vardar tarafından hazırlanıyor. Son yıllarda Kentsel Tasarım neden ön plana çıkıyor, kent planlama sistematigi içinde yeri nedir, gibi temel soru sorunlar, zengin yurtdışı örnekler eşliğinde ele alınacak.

Mart ayının ilk yarısında baskıdan çıkacak olan üçüncü dosyamız ise, *Gecekondu Dünü ve Bugünü* başlığını taşıyor. Dosya, Tansı Şenyapılı Hoca tarafından hazırlanıyor. Şenyapılı sap ile samanın, ya da bilim ve ideoloji'nin, birbirinden ayrılmasına yardım edecek. Son yıllarda, ne yazık ki profesyonelleri bile etkileyen, gecekondu tahripat ve dedikodusundan en azından camiyayı kurtaracak. Gecekonduyun sağ ve sığ kavranışlarından kurtulmak, Türkiye'de plancılardan ve planlamanın başarı koşullarından biri durumuna gelmiş bulunuyor. Gecekondu, olanakları bitmeyecek bir zenginlik. Zenginliği değerlendirilemiyor. Çok yazılan, tartışılan böyle yaşamsal bir konu, bugün sadece formel hukuk çerçevesinde, kuramdan ve doğru ideolojiden yoksun bir medyatik zihniyetle ele alınıyor. Bugün tüm gecekondu halkı hırsız ve yağmacı ilan ediliyor. Ne üzücü!

Bünye değişikliğinin dördüncü örneği ise yine Mart ayı içinde hazırlıkları bitecek olan *Kent ve Kadın* (-Çocuk). Serap Kayasü, pek çok alanda olduğu gibi bizim alanımızda da henüz görmezlikten gelinen bir konuyu hazırlıyor, derliyor. Nüfusun en az yarısı erkek değildir; ama tamamı erkekleşmiştir, dense yanlış olur mu? Cinsel kimlik, cinsiyet, özerk bir tartışma alanı, ama cinsel kimlik kaynaklı mağduriyet ve dışlamalar, mekansal olarak da üretiliyor. Mekani dönüştürmek için merkezleştirilmesi gereken konulardan biri. Kayasü, dosyaya bir de, çocuk kategorisini ekleyecek. Dosyanın doğal bir uzantısı ve tamamlayıcı ögesi olarak.

Kısaca haberdar ettiğimiz ilk dört sayı ile birlikte, bünye değişikliği tamamlanmış olacak.

Dosya içi ve dışı yazılarınızı, başlatmak isteyeceğiniz polemikleri, camıyı leri götürerek olumlu ve olumsuz eleştirilerinizi şiddetle bekliyoruz.

Kentsel Tasarım sayısında buluşmak dileğiyle.

EDİTÖRÜN NOTU

Yüzyıl sona gereken, geleneksel sosyal bilimlerin devlet-merkezciliği de sorgulanan konular arasında yer almaktadır. Ardında, küreselleşme, post-modernizm, demokrasi, temsil, ve yeni güç ilişkileri gibi önemli tartışmalar bulunan bu büyük sorgulama esnasında "bölge" kavramı da yeniden ilgi konusu olmaktadır. Bir yandan, devlet- ötesi bir mekansal birime işaret eden ve siyasal sonuçları itibarıyla bir tür bölgeciliğe tekabül eden "bölge" kavramsallaştırması, öte yandan devlet-içi küçük mekansal birimleri kasteden, ama daha bir yerele oturan "yerel-bölge" tanımlamaları bu tartışmanın iki sikket merkezini oluşturmaktadır.

Kuşkusuz, Planlama Dergisi de uzunca bir aradan sonra yayın hayatına yeni bir kılıkla yeniden başlarken bu önemli tartışmaya kayıtsız kalamazdı. Bu nedenle derginin 15. sayısının dosya konusu "bölge bilimi/bölge planlaması" olarak belirlendi. Böyle bir belirlemenin iki önemli nedeni vardı. Bunlardan birincisi, dünyada sosyal bilim yapma pratiğinin artık eskisi gibi olamayacağı düşüncesi yaygınlık kazanırken, yukarıda da kısaca değinildiği gibi, yeni mekan kavramsallaştırma tartışmalarının önemli bir bölümünün "bölge" eksenine kaymasıdır. İkincisi ise, tam da böyle bir gerekçe ile temellenen 7.Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi'nin 20-22 Ekim 1997 tarihlerinde İzmir'de düzenlenmiş olmasıdır. Elbette bu ikinci neden, aynı zamanda dosya için de bir fırsat olarak görülmüştür. Bu nedenle, dosyayı oluşturan yazıların büyük bir bölümü kongreye sunulan çalışmalardan oluşmaktadır.

Ayda Eraydın, dünya sistemiyle ekonomik açıdan bütünleşme ve bir demokratikleşme projesi olarak bölge planlamanın değişen içeriğini tartışmaya açtığı yazısında, yeni dünya düzeni ile eski düzenleme mekanizmaları arasındaki net çelişkiye vurgu yapıyor ve yeni düzene uyum gösterecek yeni düzenleme mekanizmaları için kimi ipuçlarını da demokratikleşme taleplerinin kaynaklarına bakarak veriyor. İlhan Tekeli ise, dünyada yaşanan dönüşümlerin temsili, demokrasinin meşruiyetinin temellendirilmesinde yarattığı sorunları merkeze çektiği yazısında, toplumda ve planlama pratiğinde yaşanan değişmelerin sistemleştirilmesi ve bu yöndeki değişmelerin gerçekleşmesine yardımcı olunması gibi bir alternatif planıcı tavrı üzerinde dururken,

yerel ve yerel-üstü olmak üzere iki kademeli bir yeni mekansal örgütlenmede bölge planlamanın yerine "yerel"i koyarak böyle bir planlama pratiğini demokrasi ile özdeşleştirmeye çalışıyor. Bu önemli tartışmanın üçüncü ayağında ise Ruşen Keleş'in Avrupa merkezli oluşumların etkisi altında gelişen yeni bölge kavramsallaştırmalarına ilişkin yazısı yer alıyor. Türkiye'nin de kapısını zorladığı "birlik" tartışmalarının yeniden sıcak gündeme taşındığı bir ortamda yazının en önemli sorusu bölgeselleşme ile yerelleşme arasındaki ince ayırımın bütünleşme açısından taşıdığı anlamdır. Bu nedenle, Ruşen Keleş'in yazısı Avrupa ile kurulacak ilişkiler setine ilişkin ciddi bir sorgulama metni olarak da okunabilir.

Bu çerçevede niteliğindeki üç yazının ardından dosya konusunu tamamlayıcı "sektör" tartışmaları geliyor. İliki, Gülhanım Çalışkan, Tanyel Özelci ve Çiğdem Varol tarafından kaleme alınmış. Türkiye'nin sosyo-ekonomik anlamda yeni bir "harita"sının çıkarıldığı bu yazıda dönemler itibarıyla bölgelerarası farklılaşmaların kaymalarına işaret ediliyor. İkincisi, Funda Barbaros'un, Türkiye'de ithal ikameci kalkınma modelinin terkedilerek ihracat oryantasyonlu ekonomik politikaların uygulamaya konduğu 1980 sonrası dönemde Ege Bölgesi'ne retrospektif olarak baktığı karşılaştırmalı yazısı. Üçüncüsü, Ali Türel'in konut sektörünü analize çektiği yazı. Yazının en önemli saptaması ise, devletin baştan belirlenmiş, hedef grupları ve kaynakları gösterilmiş açık bir konut sektörünü destekleme politikası olmamasına rağmen, çeşitli alanlarda ve önemli ölçüde kaynak aktararak böyle bir "politika"yı zımnen uygulaması. Son yazı ise, Ömür Saygın'ın önümüzdeki yüzyılın en önemli bölgesel analiz aletlerinden biri olmaya aday konumunda bulunan coğrafi bilgi sistemlerine ilişkin eleştirel yazısı. Yazı, çok önemli bir noktaya dikkat çekiyor; coğrafi bilgi sistemlerinin temellendirildiği mekan kavramsallaştırması ile günümüzdeki mekansal gerçekliğin, yerin, ve bölgenin değişen anlamı arasında ciddi bir çelişki var. Bu açıdan, Ömür Saygın'ın yazısı, üzerinde toplumsal pratiklerin cereyan ettiği mekansal gerçekliğin bütün koridorlarına bakılabilecek bir bilgi üretme sisteminin etik olarak gerekliliğine vurgu yapıyor. Dergi, dosya dışı katkılar ve iletilişler ile son buluyor.

DEĞİŞEN DÜNYADA BÖLGE PLANLAMANIN YENİDEN TANIMLANMASI: BİR EKONOMİK BÜTÜNLEŞME VE DEMOKRATİKLEŞME PROJESİ**

GİRİŞ

1950'li yıllarda tüm dünyada gündeme gelen bölge planlama 1970'lere gelindiğinde eski çekiciliğini yitirmiştir. Bunun nedeni salt bölge planlamaya ilişkin beklentilerin karşılanamaması olmayıp, daha önceki dönemde tanımlanan ekonomik kalkınma/gelişme paradigmasının değişmesini zorlayan nedenlerin ortaya çıkmasıdır. Günümüzde yeni bir gelişme kavramı ile birlikte dünya düzeninin yeniden tanımlanması gündeme gelmiştir. Bu çerçevede iki önemli değişim söz konusudur. Bunlardan ilki, mekansal birimlerin ve bölge kavramının değişmesidir. Ulus devletin bir bölümü olarak tanımlanan bölge günümüzde geçerli değildir. İkinci önemli değişim, gelişmişlik kavramının geçmişteki ekonomik vurgulu içeriğinin değişerek, yeni bir toplumsal düzeninin oluşturulması ile birlikte ele alınmasıdır. *Tüm toplum kesimleri ve bireylerin katılımı ile, birbirlerinden etkilenerek ve birlikte belirledikleri bir sürecin gerçekleştirilmesi* gündeme gelirken, planlamanın yeni içeriği ile bu sürece yol göstermek, kolaylaştırmak, bilgi sağlamak, karşı görüşleri uzlaştırmak ve uzun dönemli vizyonları toplumun seçmesine sunmak gibi görevler üstlenmesi söz konusu olacaktır. Bu niteliği ile planlama ve özellikle yerel/bölgesel planlama, toplum için ekonomik ve sosyal gelişme ile birlikte bir demokratikleşme projesinin geliştirilmesi olmaktadır.

Bu bildiri kapsamında bu tanıma nasıl ulaşıldığı ve bu dönüşümün gerekçeleri tanımlanmaya çalışılacaktır. Son bölümde ise yeni bölge planlama yaklaşımının temel ilkeleri tartışmaya açılacaktır.

DÜNYADAKİ YENİ DÜZENİ BELİRLEYEN ANA EĞİLİMLER

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki otuz yıl tüm dünyada refahın arttığı bir büyüme dönemi iken, bunun ardından gelen dönemde yerleşik düzenin sarsıldığı, sürekli değişen ekonomik yapılar ve üretim döngülerinin gündeme geldiği ve teknolojik ilerlemenin tüm sektörleri etkilediği izlenmiştir. Bu kargaşa ve belirsizlik ortamına karşı yanıt dünyanın karmaşıklaşan niteliğine uyum sağlayan yeni üretim örgütlenmeleri, yeni yönetim teknikleri ve bunları yaygın olarak kullanmayı becerebilen insan gücünün ortaya çıkması şeklinde olmuştur.

Son dönemde üzerinde bir hayli tartışılan yerelleşme ve küreselleşme iki genel eğilim olarak gündeme gelmiştir (Leborgne ve Liptetz, 1988; Liptetz, 1986; Storper ve Scott, 1986). Bu iki eğilim doğal olarak pek çok değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ulus devletin sınırlarını aşmak ve ticaret ve sermaye akışkanlığını artırmak gerekçeleri ile hızlanırken (Dickson, 1988; Sklair, 1991); bu süreci teknolojik gelişmeler (Freeman ve Pérez, 1988; Castells, 1989) ve yeni üretim biçimleri desteklemiştir (Liptetz, 1986; Storper, 1989). Öte yandan üretimde esneklik ve yeni işbölümü yerel özelliklerin ve yerelleşmiş yeni üretim yapılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Massey, 1984; Scott and Storper, 1987). Bu yerel

* ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyesi

** Bu çalışma 20-22 Ekim 1997'de İzmir'de düzenlenen 7. Ulusal Bölge Bilimi Bölge Planlama Kongresine sunulmuştur.

birimler kendi öznelliklerini koruyarak dünya sistemi içine söz sahibi olmuşlardır. Bu gelişmeler ve yeni sanayi odakları üzerine yapılan çalışmalar yerel kalkınma odaklarının büyük ilgi çekmesini nedenlemiş (Piore ve Sabel, 1984; Urry, 1987; Scott, 1988; Storper ve Scott, 1989), aynı zamanda sanayi gelişmesinin dinamiklerini belirlenmesi için kullanılmışlardır (Illeris, 1992; Saxenian, 1991; Storper ve Walker, 1989).

Tüm bu gelişmeler küreselleşme ve yerelleşmenin iki karşıt eğilim olmadığını, tam tersine bunların birbirlerini tanımlayan iki eğilim olduğu görüşünün benimsenmesine yol açmıştır (Amin ve Malmberg, 1992). Ancak bundan daha önemlisi, yeni teknolojik olanaklarla değişen ekonomik koşullara yanıt olarak çok farklı üretim sistemlerinin gelişebileceği ve bunların bir yandan küreselleşmeyi desteklerken, diğer yandan yerel kalkınma amacını taşıyabileceği şeklinde geliştirilen savlardır (Salais ve Storper, 1992; Amin ve Robins, 1990; Cooke, 1992). Küreselleşme ve yerelleşmenin iki ayrı eğilim olmaktan öte, bir diyalektik süreç olduğu tüm bu tartışmaların özünü oluşturmaktadır.

Bugün yazında küreselleşme ve yerelleşme ekonomik içeriği ile yoğun olarak tartışılmaktadır. Gerçekte bu eğilimler toplumsal yapı ve toplumsal düzeni sağlayacak yönetim/yönetişim yapıları ile bireysel hakların nasıl kullanılacağını belirleyen toplumsal süreçleri tanımlarken, daha da önemlisi bu süreçlerin hangi mekansal birimde gerçekleşeceğini belirlemektedir. Küreselleşme ve yerelleşme mekanı algılayış biçimini, mekandaki süreçleri ve ilişkileri yeniden tanımlamaktadır. Nitelik geçimlerdeki mekansal paradigmalardan klit kavramları olan sınır, kademelenme ve yerel/yerellik kavramları bugün çok farklı değerlendirilmektedir.

Geçmiş ekonomik ve sosyal yapının tanımlanış biçimi sınırlar üzerine oturmaktadır. Bugün ise sürekli içerik değiştiren küresel düzlemdeki ilişkiler sınırlarla tanımlanan birimler arasında değildir. Mekanın temsil biçimi alanlardan ağırlara kaydılcıca sınır kavramı aşınmaktadır. Tavandan tabana veya tersine olan ilişkilerin tanımlanmasında kullanılan kademe kavramı ise karar verme süreçlerinin bireyselleşmesi ve yaygınlaşması ile önemini yitirmiştir. Yerel mekansal birim (yöre/bölge) ise geçmişteki ekonomik kalkınma sürecinde ulus devletin bir parçası içindeki edilgen konumundan

sınırlarak dünyaya eklenenebilen bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi kendine karar üretebilen, yerel mekanizmaların ve seçmelerin öne çıktığı yerellik (Cooke, 1990:115), sınırları zaman zaman değişebilen ve tüm sistemin temel taşı olan yeni bir mekansal birim olarak karşımıza çıkmaktadır.

BU EĞİMLERİ ORTAYA ÇIKARAN DEĞİŞİMLER

Bu bölümde çok kısa olarak küreselleşme ve yerelleşme eğilimlerini ortaya çıkaran gelişmelerden söz edilecektir.

Üretim yapılarında ve üretimin örgütlenme biçimlerinde ortaya çıkan değişimler

1970 ekonomik bunalımı sonrasında üretimin örgütlenme biçimi ve üretimin niteliği değişmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyaya yayılan kitlesel üretim biçimi yerini esnek üretime bırakmıştır. Yeni üretim sistemi esnek uzmanlaşmaya dayalı olup (Piore ve Sabel, 1984; Lipietz, 1986; Schoenberger, 1988), dünyadaki talep dalgalanmalarına ve değişik ürünlere yönelik küçük ve değişken ölçekli gereksinimlere kolay yanıt verebilmek için hem üretim sürecini sürekli değiştirmeye açık tutabilecek, hem de kullanacağı emeği bu sürece uyumlu hale getirebilecek şekilde örgütlenmiştir. Esnekliklerin sağlanmasında yeni teknolojiler (Freeman ve Perez, 1988; Dosi, 1985; Nelson ve Winter, 1985) kadar mevcut üretim teknolojilerinin farklı örgütlenme biçimleri ile kullanılması da önemlidir. Bir mal veya üretim aşamasında uzmanlaşan birimlerin talebe yönelik örgütlenebilmeleri sistemin özünü oluşturmaktadır. Bu örgütlenme ile ürün miktarı, tipi ve kalitesi değişmeye açıktır. Yeni üretim örgütlenme biçimleri, emeğin üretim sürecindeki rolünün ve yapısının değişmesi sosyal yapının şekillenmesini de etkilemektedir.

Esnek uzmanlaşma bir yandan rekabeti artırırken, öte yandan karşılıklı bağımlılık ve dayanışma olgularının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Özellikle mekansal birimler ve mekansal gelişmeleri betimleyen üretim birimleri arasındaki ilişkiler dayanışma, stratejik konularda işbirliği ve değişik nitelikteki ortaklıklar şeklinde görülmekte ve giderek yerel, bölgesel ve ulusal sınırlarının dışına taşan dayanışma sistemlerinin kurulduğu gözlenmektedir (Amin ve Malmberg, 1992:414).

Esnek uzmanlaşma üretimin kademeli aşamalardan üretim ağlarına dönüşmesine neden

olmaktadır. Ayrıca bir firmanın hem yerel üretim ağı içinde yer alması, hem de küresel üretim ağının bir parçası olması giderek yaygınlaşmaktadır (Garofoli, 1991; Demattels, 1992; Sabel, 1988; Storper, 1990).

Üretim ve iletişim ağlarının ağırlık kazanması ile birey ve firmalar arasında doğrudan sağlanan ilişkiler

Bir yandan üretim örgütlenmesinin yeni mantığı üretim ağlarının oluşmasını zorlarken, öte yandan teknolojik gelişmeler bunun kolaylaşmasını ve hızla yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ancak, üretim ağları ile birlikte iletişim ağlarının ortaya çıkması hem üretimin daha yaygın pazarlanmasını hem de piyasaların çok yakından izlenmesini sağlamakta ve üretimin küreselleşme sürecini hızlandırmaktadır.

Öte yandan iletişim ağları, yeni düşünce biçimlerinin, ortak sorunların ve olanakların paylaşılması açısından çok önemli olup, bu ağların dışında kalmak bir anlamda dünyadaki gelişmenin dışında kalmak anlamına gelmektedir. Bu yoğun ilgi neden kaynaklanmaktadır? Bu konudaki görüşler şu başlıklar altında özetlenebilir.

a. Ağ şeklinde örgütlenmeye giden birimler karşılıklı bağımlılık içindedirler. Ancak bu bağımlılık tüm tarafların ortak çıkarını sağlamaya yöneliktir (Cooke, 1988).

b. İlişkiler çok farklı nitelikte olabilir. Kurulan kendi tarafından belirlenmektedir.

c. Karşılıklı bağımlılık dayanışmaya ve dayanışma ile rekabet gücü kazanmaya yöneliktir.

d. Küresel ağlar içinde yer alan aktörler yerel değerlerin küresel ağlar ile diğerlerine aktarılmasını sağlayabilir, kendi kimliklerini koruyarak yeniden örgütlenebilir ve ilişkilerini sürdürebilirler (Stöhr, 1990; Miller ve Cote, 1987; Brusco, 1986).

e. İletişim ve üretim ağları değişik birimler arasındaki ilişkileri sıfır toplamlı oyundan, artı toplamlı oyun şekline dönüşmesine katkı sağlayabilir (Camagni and Capello, 1990; Doeringer ve diğerleri; Demattels, 1992).

İletişim ağlarının sermayenin devingenliği artırdığı izlenmektedir. Sermaye her türlü denetimden kaçarak en fazla karlılığı sağlayabileceği alanlara ve mekanlara kayabilmektedir. Bu kayma kısa süreli de olabilmektedir.

Yukarıda somut gelişmelerle ortaya çıkan ağ

kavramının mekanın algılanış biçimine yeni bir boyut getirdiği açıktır. Bu kavram, mekanın değerlendirme biçiminde yepyeni bir çerçeve sunmaktadır. Belli fiziksel öğelerle sınırlanmış mekan kavramı birdenbire soluklanmakta, sınırlar kavramını üzerinden atarak kendi sürekli olarak değişmeye hazır bir dinamizm kazanmaktadır.

Teknolojik gelişmeler

İletişim teknolojisine yanısıra gündeme gelen teknolojik gelişmeler, çok amaçlı makinelerin geliştirilmesi, bilgisayar kontrollü makinelerin ve robot kullanımının artması, hem üretimi sürekli değiştirmeyi, hem de kısa zamanda ürün çeşitlendirilmesini sağlamaktadır. Geçmişteki standart tek tip üretim yerine küçük ölçeklerde değişebilen üretimin gerçekleştirilmesinde doğal olarak Bilgisayar Destekli Tasarım (CAD) ve Bilgisayar Destekli Üretim sistemlerinin (CAM) büyük önemi vardır. Bu nedenle bugün ortaya çıkan gelişme bir tekno-ekonomik yeniden yapılanma süreci olarak adlandırılabilir (Henderson, 1991).

Bireyin öne çıktığı sosyal örgütlenme

Üretim sürecindeki bu değişimleri ve üretim ve iletişim ağlarının hızlı gelişmesini sadece teknoloji ve üretim faktörlerine bağımlı olarak açıklamak yetersizdir. Son dönemde en önemli değişimlerden biri bireyin kendi gücünü ve kimliğini yeniden kazanma çabasıdır. Tüketim alanında birey bunu standartlaşmış malları tüketen topluluğun bir parçası olmaktan, bireysel taleplerini ve öznel tercihlerini karşılayabilecek bir konuma gelerek yapmaya çalışmakta, bu da üretim sisteminin bu tür taleplere duyarlı şekilde örgütlenmesine neden olmaktadır. Bu durum yalnızca mal tüketimi için söz konusu değildir. Fikir ve sanat ürünleri tüketimindeki farklılıklar artık standart dışı değildir, tam tersine sanatsal zenginliğin bir parçasıdır (Harvey, 1989).

Farklı kimlik taşımak benzer şekilde olağanlaşmaktadır. Geçmişte farklılıklar olumsuzluk anlamına gelirken, şimdi durum değişmektedir ve bu farklılıklar siyasal platformlara da yansımaktadır. Kısaca sürünün bir parçası olmaya tepki, hem üretim sistemini, hem de toplumun siyasal örgütlenmesi ve yönetim sistemini etkilemiş bulunmaktadır. Öte yandan bu durum insan hakları kavramının genişlemesine yol açmaktadır. Toplumdaki bireyi öne çıkaran insan hakları yerine, bireyi birey olarak ele alan bir insan hakları tanımına gereksinim bulunmaktadır.

Ekonomik gelişmenin sağlanmasında insan kaynağının ve fikir ürünlerinin öne çıkması

Yine son dönemdeki en önemli değişimlerden biri ekonomik gelişmenin sadece makine, teknoloji, altyapı gibi donanımlardan ibaret olmadığı, tam tersine insan kaynağının gelişmişlik düzeyinin hızlı kalınmanın ön koşulu olduğunun anlaşılmasıdır. Son elli yılda pek çok az gelişmiş ülkede insan kaynağına yapılan yetersiz yatırımların hızlı gelişmeyi sağlamak açısından bir darboğaz oluşturduğu, buna karşılık bu konuda yeterli çabayı gösterenlerin öne çıktığı açıkça görülmüştür (World Bank, 1991). Öte yandan, artık piyasadaki en değerli meta fikir ürünleri ve buluşlardır. Bunun farkına varılması, insan kaynağının geliştirilmesi kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır.

ÜRETİM, İLETİŞİM VE SOSYAL YAPIDAKİ DÖNÜŞÜMLER İLE YERLEŞİK DÜZENLEME MEKANİZMALARI ARASINDAKİ ÇATIŞMA

Her üretim ve birikim biçiminin farklı bir düzenleme mekanizmasına gereksinimi vardır (Lipietz, 1986). Dünyada 1970 sonrasında yeni ortaya çıkan üretim örgütlenmesi, yeni teknolojik gelişmeler, ilişki biçimlerinin değişmesi, sermaye birikim rejiminin yeniden şekillenmesi ve bireyin toplum içindeki değişen rolü, geçmiş üretim ve birikim döneminden farklı düzenleme mekanizmalarının tanımlanması gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Ancak henüz bu süreç tamamlanmadığı için yeni gelişmeler ile eski düzenleme mekanizmaları arasında çatışmalar yaşanmaktadır. Yeni düzenleme mekanizmalarının ilkeleri yavaş yavaş ortaya çıkarken, henüz pek çok konuda somut ve ayrıntılı düzenlemeler yoktur. Bu nedenle hem kavramsal olarak, hem de uygulamada çelişkiler ve sürüşmeler yaşanmaktadır. Bu tür karmaşanın olduğu alanlardan biri de planlama olup, bir yandan koşulların değiştiğini belirten planlar, diğer yandan geçmişte benimsenen bir düzenleme mekanizmasının parçası olan planlama biçimini savunmayı sürdürmektedir. Bu durum geçiş döneminin olağan sıkıntıları olup, yeni koşullara uyumlu bir düzenleme sistemi tanımlandığında planlamanın işlevi, konumu ve içeriği daha net olarak ortaya çıkacaktır. Bu konuda son on yıldaki tartışmalar henüz ortak bir çerçeve geliştirilmesi aşamasına gelememiştir. Bu makalede değişen düzenleme alanlarından söz edildikten sonra, bu gelişmenin neden yeni bir mekansal birim ve

planlama gereği ortaya çıkardığı konusu tartışılacaktır.

Değişen dünyada yeniden tanımlanan düzenleme mekanizmaları

Ulus devletlerin egemen yönetim biçimi olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki düzenleme mekanizmalarının ve kurumlarının ana odağını devlet oluşturmaktaki idi. Bu dönemde devlet, ölçek ekonomilerine öncelik veren teknoloji paradigması, kütleli üretimle desteklenen birikim rejimi ve talebi garanti altına alan düzenleme mekanizmalarının bütünlüğünden oluşan bir form olarak karşımıza çıkmaktadır (Jessop, 1990). Devletin bu tanımı, yeni birikim rejimi, üretimin küreselleşmesi ve bireyin öne çıkması şeklinde ortaya çıkan eğilimlerle, devleti ana birim olarak alan bir düzenleme mekanizmasının neden çatışacağını açıkça göstermektedir (Dunford, 1990; Dunford ve Perrons, 1992).

Doğal olarak üretim sistemi, birikim kaynakları ve toplumsal düzenin anlamı değiştikçe kurumsallaşmış düzenleme mekanizmalarının ve sosyo ekonomik yapının mevcut işleyişine müdahale biçimlerinin değişmesi gereklidir. Ancak kurumlar ve bu kurumları tanımlayan siyasi erk ve bunlara bağımlı bürokratik kurumlar, bu değişim onların gücünü zayıflatacağı için veya daha da ötesi pek çok kurumu devre dışı bırakacağı için, bir direnme göstermektedir. Bu nedenle daha önceki deneyimlerin de gösterdiği gibi dönüşüm yavaş ve sancılı olmaktadır.

Ancak son dönemde tüm dünyayı etkileyen değişimler yeni bazı kurumların oluşumunu zorlamaktadır. "Hem ulus devleti aşan, hem de ulus devletinin altında kalan ölçeklerde yeni kurumlar ve düzenleme mekanizmaları ortaya çıkmaktadır. Henüz yeterince olgunlaşmamış olmakla birlikte, dünya ekonomik sistemini, para piyasasını ve ticaretini düzenlemeye yönelik yeni adımlar atılmakta, insan hakları ve siyasal gücün elde edilme ve kullanıma biçimine yönelik tartışmalar sürmektedir. Bu tartışmaların sadece bazı grupların tekelinde kalmayarak iletişim ağları ile tüm dünyadaki katılımcılara açılması ve çok farklı nitelikteki bireylerin ve grupların bu iletişim ağlarında yer alabilmesi, dünyadaki değişimin de en önemli göstergelerinden biridir.

Bu yazıda mevcut kurumsallaşmış düzenleme mekanizmaları ve bunlardaki dönüşüm beş ana başlık altında sunulmaktadır: Ekonomik alanda

düzenlemeler, insan varlığının gelişmesine yönelik düzenlemeler, bireyin toplum içindeki konumunu da tanımlayan insan haklarına yönelik düzenlemeler, siyasi yapı ve yönetim sistemine yönelik düzenlemeler ve doğanın kullanımına yönelik düzenlemeler.

Ekonomik alandaki mevcut düzenleme sistemi; değişimi zorlayan nedenler ve yeni düzenin ipuçları

Kitlesel üretim ve bu üretim düzeninin sürekliliğini sağlamaya yönelik yönetim sisteminin ana birimi ulus devletlerdir. Birbirinden bağımsız, kendi içlerinde üretim- tüketim dengesini sağlamaya çalışan ve bunun için gerekli düzenlemeleri yapma sorumluluğunu yüklenen ulus devletler, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik sistemin işleyişini sağlamışlardır. Ancak, yeni ulus devletlerin ortaya çıkışı ve ulus devletler arasında artan ilişkiler bu dönemde de dünyadaki düzeni sağlayan kurumlara gerek olduğunu göstermiştir. Bu dönemde getirilen ekonomik düzenlemeler Bretton Woods sistemi olarak adlandırılmış ve dünyadaki ticaret, parasal sistemi ve teknolojiyi düzenlemeye ve mevcut sistemin sürdürülebilmesine yönelik olarak geliştirilmiştir. Daha sonra Dünya Bankası olarak adlandırılan IBRD (International Bank for Reconstruction and Development) ve Uluslararası Para Fonu (IMF, International Monetary Fund) gibi kurumlar oluşturulmuştur. Ancak, bu dönemde bile ulus devletlerin kapitalist bir ekonomiyi yönlendirme olanağının sınırlı olduğu, özellikle bunalım dönemlerinde açıkça gözlenmiştir. Jessop (1990:356) bunun başlıca nedeninin kapitalist devletin üretimle birebir ilişkili olmaması ve doğrudan etkili olmadığı bir sürece bazı araçlarla müdahale etmeye çalışması ile açıklamaktadır. Devlet ekonomik sorunlara ve bunalıma yalnızca yüzeydeki bazı olumsuzlukları saptayarak, bunları gidermek amacı ile yaklaşırken, gerçekleştirilen parasal ve yasal düzenlemeler gerçek ekonomik birimlerle doğrudan ilişkili değildir. Özellikle bunalım döneminde devletin sermaye birikim biçimini etkileyecek araçları olmadığı için, piyasa mekanizmasının işlemediği durumlarda sorun çözme kapasitesi önemli ölçüde ortadan kalkmaktadır. Son dönemde gözlemlenen yeni üretim sistemleri ve bunu gerçekleştiren sermayenin mantığı ise devletin müdahalesine daha az şans tanımaktadır. 1970 bunalımı bağımsız tekil devletlerin sermayeye yeni birikim

koşulları sunmasının çok kolay olmadığını, tam tersine sermayenin devletlere yeni düzenleme mekanizmaları dayattığını göstermiştir.

Ulus devletlerle yeni sermaye birikim koşullarında uyumsuzluklar yaşanırken, Bretton Woods sistemi ile tanımlanan uluslararası düzlemdeki düzenlemelerin de tam anlamıyla yeterli olmadığı görülmektedir. Başlıca sorunlar GATT anlaşmasında belirlenen kurallara tam anlamıyla uyulmaması ve tarife dışı engellerin gündeme gelmesi (Grant, 1993), artan ticaret hacminden yalnızca bazı ülkelerin yararlanması, ithal ikamesi ve korumacı politikaların gelişmekte olan ülkelerin aleyhine işlemeye başlaması olarak sıralanabilir. Mali sistemde görülen aksaklıklar ise, Bretton Woods kurumlarının dünyadaki parasal dengesizlikleri ortadan kaldıracak ve dış ticaret açığının büyük olduğu ülkelere yardım edebilecek düzeyde gelişkin olamaması, zenginliğin ve sermayenin gelişmiş ülkelere yönelmesini engelleyememesi, tam tersine gelişmiş ülkelerdeki finansman sorunlarının az gelişmiş ülkelere aktarılmasına göz yumması şeklinde özetlenebilir.

Mevcut ekonomik düzenleme mekanizmaları ulus devletlerden oluşan bir ekonomik sistemin sarsıntısız işlemlerini sağlamazken, 1945-80 döneminde gelişmiş ülkelerin ve özellikle ABD'nin yönlendirmesi ile oluşturulan Serbest Ticaret Anlaşması (GATT)'da çoğu kez ticaretin liberalleşmesi yönünde kararlar alarak ulus devletlere dayalı bir ticaret sisteminin öneminin azalmasına neden olmuştur (Preeg, 1992). Bugünkü ticaret sistemi küreselleşmeye yeterince hızlı yanıt veremediği için sorgulanmaktadır. Daha da ötesi 1980'lerde ithal ikameci politikaların tıkanması ile gündeme gelen dışsattım ve pazara yönelik üretim stratejileri nedeniyle, yarı kapalı sistemler olan ulus devletlerin varlığı irdelenmektedir.

Mevcut ekonomik düzenleme mekanizmalarının yeni koşullarda en fazla sürtüşme içinde olduğu konu sermaye hareketleridir. Ulus devletin ana işlevlerinden biri sermaye hareketlerini denetlemek ve sermayenin ülke dışına kaçmasını önlemek olarak tanımlanırken, yeni üretim ve birikim süreci bu konuda esnekliği zorunlu hale getirmektedir. Öte yandan, dünya para sisteminin değiştirilmesi için zaman zaman ortaya atılan tartışmalar vardır. Bugünkü sistem az gelişmiş ülkeleri hem dezavantajlı duruma sokmakta, hem

de finansal bunalımları önlemede yetersiz kalmaktadır.

Yukarıdaki tartışmalar daha önceki dönemde ekonomik gelişmenin sürdürülmesini sağlayan ulus devletin artık bazı ekonomik konularda karar verici olmadığını gösterirken, ulus devletleri kapsayan dünya ekonomine yönelik mevcut düzenlemelerin geçerliliklerinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ulus devletin meşruiyeti sorgulanırken, ekonomik açıdan ana birim olarak yerellikler/bölgeler önem kazanmaktadır.

Mevcut sistemde ulus devletin altında yer alan ekonomik ve idari birimler bölgelerdir. Birikimin ve üretimin sürdürülmesi, talebin garanti altına alınması ve sosyal açıdan çatışmalara yol açmayacak kalkınma düzeylerine ulaşılması, bölge düzeyinde alınan ekonomik kararlarla sağlanmaktadır. Bu çerçevede bölge ulus devletin bir parçasıdır ve üst düzey politika ve kararlara uyumlu olarak bir gelişme politikasının çizilebileceği birimlerdir. Bu çerçevede kaynak dağılımı ve yatırımlar bölgenin kapasitesi ile değil tanımlanan amaçlar doğrultusunda belirlenmektedir. Mevcut ekonomik düzenleme biçimlerinde bölge, güdümlü bir birim olmakta ve ekonomik açıdan gelişme sınırları devlet tarafından tanımlanmaktadır. Halbuki yeni üretim örgütlenmesi, mekansal yakınlıkların ötesinde birliktelikleri gündeme getirirken ve gelişmeyi üretim şebekelerine aktarırken, bir üst ölçeğin belirlediği sınırlar, bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak devletin destekleme mekanizmalarından yararlananlar için farklı bir durum söz konusu olmakla birlikte, gelişmiş ve üretim açısından uluslararası rekabet koşullarını taşıyan bölgeler ve bu bölgelerde yer alan üretim birimleri için aynı durum geçerli değildir. Yerleşme, kendi kapasitelerini ve olanaklarını etkin bir biçimde kullanan ve uluslararası düzlemdeki ilişkileri ile dünya ticaret sistemine eklenilebilen birimlerin oluşması eğilimi anlamına gelmektedir. Bu yerel birimlerin/bölgelerin kendi kurguladıkları gelişme stratejilerinin üst düzeyde belirlenen ekonomik hedefler, kararlar ve kimi zaman kaynak aktarım zorunlulukları gibi düzenlemelerle çatışacağı açıktır.

Gelişmeler iki düzlemde ekonomik düzenleme mekanizmalarını desteklemektedir; yerel ve

küresel. Geçmişteki ara kademelerin önemi giderek azalmakta ve bir ekonomik birim olarak yerel birimler/bölge önem kazanmaktadır. Ulus devletlerin üretime bakış açılarını değiştirmeleri, üretim dengelerinin ulus devlet düzeyi yerine ekonomik bloklar olarak uluslarüstü ölçekte gerçekleşmesi ve buna ilişkin kararların oluşturulmaya çalışılması durumu fazlaca değiştirmektedir (Dunford ve Perrons, 1992).

İnsan kaynağına değişen bakış: Yeni bir düzenleme gereği

Geçmiş dönemde insan varlığının ve insanın yaşam kalitesinin yükseltilmesi gereği sürekli olarak yinelenmiş, ulus devletlerin gerçek sorumluluğunun insana gerekli donanımı sağlayacak altyapıların geliştirilmesi olduğu vurgulanmıştır. Devlet bu olanakları sağlayan bir dizi kurumlar oluşturma sorumluluğunu almış, bu konudaki yetersizliklerin ise Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar tarafından sağlanması gibi girişimler söz konusu olmuştur.

Ancak, tüm bu düzenlemelerde *insan* geliştirilecek bir kaynak olarak ve edilgen bir konumda tanımlanmıştır. Uzun yıllar insan kaynağının geliştirilmesi ulusal bir sorun olarak görülmüştür. Bu ölçekte yapılan düzenlemeler tüm vatandaşlara benzer ve eşit düzeyde hizmet (eğitim olanağı, sağlık, altyapı) sunmak ilkesine dayanmaktadır. Ancak bu konudaki uygulamalar, beklenen yaşam süresi, eğitim, sağlık, beslenme ve altyapı olanakları konularında beklentileri ve eşitliği sağlayamadığı gibi, insan kaynağının geliştirilmesi sorunsalının bunlarla sınırlı olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir.

Bugün iletişimin arttığı ve ilişkilerin sıklaştığı dünyada, insan kaynağına yönelik iki önemli görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, *dünyadaki herhangi bir yerde yetersiz koşullarda yaşayan (açlık çeken, yeterli eğitim, sağlık ve altyapı hizmeti alamayan) kişilerin varlığı sadece o ülkedeki yöneticilerin ilgi alanı ve sorumluluğu değil, tüm dünyanın sorunudur* şeklinde ifade edilmektedir. Bu yeni yaklaşım küresel düzlemde bir sorumluluk paylaşımı anlamına gelirken, bu sorumluluğun gereklerinin nasıl yerine getirileceği henüz netleşmemiştir. Ancak açık olan şey, insanlığın gelişmişlik düzeyinin artırılması ulus devletin sorunudur, buna başkaları karışmaz veya karışamaz gibi bir görüşün bugün geçerli olmadığıdır.

İkinci benimsenen görüş, *dünya sistemi içinde yer alabilmenin ön koşulunun insan kaynağının gelişmişlik düzeyi olduğudur*. Dünyadaki sürekli evrimi öğrenen, buna ayak uydurabilen ve katkı sağlayabilen bölgelerin dünya sistemine eklenilebileceği, bu koşulları sağlayamayan bölgelerin ise, bütünleşen dünyanın dışında kalacağından söz edilmektedir. Bu görüş, öncelikle eğitim, sağlık, beslenme, altyapı gibi olanakların düşük düzeyde sunumunun bütünleşen dünyanın bir parçası olmaya yetmeyeceğini vurgularken, gelişimin ancak insan kaynaklarını doğru yönlendiren bölgelere olabileceğini belirtmektedir. Belirli bir gelişme ve uyum temposu yakalayamama dışlanmışlığı getirmektedir ve bu gelecekteki en temel sorunlardan biridir. İzlenebileceği gibi bu bakış açısı bölgeler düzeyinde şekillenmektedir. Öğrenme süreci bir yerel birimdeki öğelerin karşılıklı ilişkileri ve dünya sistemi ile etkileşimi ile sağlanmaktadır (Florida, 1995). Bu sürecin gerçekleşmesi ise ancak insan kaynağının öğrenme ve buluşçu yeteneklerinin artırılması ve bu konudaki altyapıların oluşturulması ile olanaklıdır.

İnsan hakları: Vatandaşlık haklarının insan haklarına dönüm süreci

Vatandaşlık ve vatandaş hakları kavramları, modern çağda siyasal sistemi ve bireylerin toplum içindeki rollerini belirlemiştir (Marshall, 1973). Vatandaşlık bir sosyal katılım biçimini tanımlarken, bunu ulus devletin varlığına dayalı olarak yapmaktadır. Vatandaşlar bazı sorumluluklar ve yükümlülükler sonucu bazı sosyal hakları elde etmektedirler. Diğer bir deyişle modern ulus devletin sürdürülebilmesi için bir anlaşma yapılmaktadır. Vatandaşlar askerlik yapma- savaşa katılma, yasalara uyma, vergi verme gibi yükümlülükleri kabul ederken devletten bazı hizmetleri beklemektedirler. Bu çerçevede vatandaşlık hakları belirlenmektedir.

Ancak bu tanımlanan haklar, *vatandaşlık hakları*, *insan haklarından* farklıdır (Giddens, 1991:269). İlk kavram, çoğunluğun istemleri ile oluşturulan bir yönetim birimi ile yapılan anlaşmanın sonucu iken, insan hakları evrensel değerler üzerine oturmaktadır. Vatandaşlık hakkı bireyin yaptığı bir sözleşmeye dayalı olmadığı gibi evrensel değerleri içermek zorunda da değildir. Doğal olarak, insan haklarını vatandaşlık hakkı ile özdeş gören geçmişteki düzenlemeler ile vatandaş olmaktan

öte bir birey olduğunu düşünenler arasındaki sürtüşme artmaktadır. Bu nedenle, ulus devletlerin çoğunda insan haklarının evrensel kurallarını içermeye gibi bir çaba olmasına karşılık (Giddens, 1991), bunun tümüyle uyumlu olması devletin meşruiyetini sarsarken, devletler bunu korumak için mevcut yapılarına toplumun özgünlüklerini öne sürerek sıkıca sarılmaktadırlar.

Ancak bireyleşme ile birlikte toplumsal sözleşmelerin ve konulan genel kuralların gözden geçirilmesi ve bireyi bir yere bağlamaya çalışan yaklaşımın irdelenmesi kaçınılmazdır. Dünya ile etkileşim içindeki birey evrensel değerleri talep etmektedir. Bunu yaparken de ulus devleti aşmak için çaba göstermektedir. Bu çerçevede uluslararası kurumlaşmanın daha etkin olması için adımlar atılmakta ve giderek uluslar üstü mekanizmalar yaygınlaşmaktadır.

Öte yandan vatandaşlık hakları ile sınırlı insan hakları, bireylerin, grupların ve mekana bağlı özgünlüklerin toplumsal düzene yansıtılmasında önemli bir engeldir. Toplumdaki tekdüzelik, toplumsal farklılıklarla oluşan zenginliğe taşıyabilmek için, mutlaka insan haklarının yaşam, kendini geliştirme ve kendi özgün kimliğini koruyabilme öğelerini içermesi gereklidir.

Siyasal yapı: Demokrasi ve temsil sistemlerine yönelik düzenlemeler

Son yıllarda siyasal yapıya ilişkin önemli tartışmalar ve gelişmeler izlenmektedir. İlk olarak, siyaset kuramcılarında ulus devletin altında ve üstünde yer alan ölçeklere ilişkin artışı (Walzer, 1993) izlenmektedir. Siyasal sistemler herkes için bağlayıcı kararları üretme ve bunları uygulama gücünün sağlanması ile ilgili bir düzenleme aracı olduğu için, küreselleşme süreci ile birlikte bu ölçekteki anlaşmalar ve kurumların gelişmesi zorunlu olmaktadır.

İkinci önemli gelişme sivil toplum tartışmalarının yeniden gündeme gelmesidir (Anderson, 1988). Sivil toplum üzerinde yapılan vurgulamanın özellikle yerellikler konusunda gelişen yazınla örtüştüğü görülmektedir. Doğal olarak sivil toplum kurumları küresel eylemler içinde de büyük bir hızla artmakta ve resmi kurumların önüne çıkmaktadır. Ancak özellikle yerel düzlemde sivil toplumlar karar ve eylem üretme sürecine giderek daha fazla katkıda bulunmaktadırlar (Cooke, 1989a) ve gerek siyasal yapının yeniden oluşturulmasında gerekse yönetim sistemlerinin

değerlendirilmesinde sivil toplum kuruluşlarının göz ardı edilemeyecek derecede önem kazandığı görülmektedir.

Üçüncü önemli gelişme ise demokrasi kavramının tartışmaya açılmasıdır. Modern devlet anlayışının bir parçası olarak yaygınlaşan temsilli demokrasi kavramının yetersiz olduğu ve çoğunluğun egemenliği anlamına geldiği sıklıkla belirtilmektedir. Temsil esasına dayalı demokrasi kavramı azınlık grupların istem ve görüşlerinin yeterince dikkate alınmaması veya tümüyle göz ardı edilmesine neden olurken, farklı kimlik ve görüş taşıyanlar sistem içinde kendi görüşleri dikkate alınmadan oluşturulan kurallara uymak zorunda kalmaktadırlar. Bunun ne ölçüde demokrasi anlamına geldiği tartışmalıdır. Temsilli demokrasiyi savunanların gerekçesi, bir ülke gibi önemli sayıda vatandaşın yer aldığı bir birimde bunun pratik zorunluluk olması ve zamandan tasarruf sağlamasıdır (Offe, 1985). Ancak, farklı çözümler üretilmektedir. Mevcut uygulamada gelişen yaklaşım, çoğunluk oy kuralı yerine ortak görüş oluşturma (consensus building), temsilli demokrasi yerine doğrudan demokrasinin gerçekleştirilmesidir.

İlk bakışta ütopyik gibi görülen bu savın, yerel birimlerin öne çıkması ve bu yerel birimlerde yaşayanların birlikte karar oluşturmak için geliştirdikleri örgütlenmeler ve artan teknolojik olanakların devreye girmesi dikkate alındığında giderek uygulamaya aktarılabilirliğinin arttığı görülmektedir. Bu tür bir gelişme, bölgeyi demokratik sistemin uygulama alanı bulduğu temel birim haline getirmektedir.

Doğal kaynakların kullanımına yönelik düzenlemeler 1980'li yıllar özellikle doğal kaynaklar ve çevre konusunda hem kavramsal düzeyde hem de uygulamada önemli tartışmaların olduğu bir dönemin başlangıcıdır. Doğal kaynakların dünyanın ortak değeri olduğu, hiçbir ülke ve şahsın bu kaynakları aşırı derecede kullanma ve yok etme hakkına sahip olmadığı görüşü giderek benimsenmeye başlanmıştır. Geçmişte mülkiyetle birlikte gelen, istediği gibi kullanma hakkının geçerli olmadığı ve ortak değerlerin kullanılmasına herkesin katılma ve fikir bildirme hakkının olduğu savı, gerçekte son dönemde ortaya atılan en önemli görüşlerden biridir. Bu sav sınırlara bağımlı olmaksızın tek bir dünya için uğraş vermek, korumak ve gerektiğinde müdahale etmek anlamına gelmektedir. Özellikle sivil

toplum örgütlerinin başı çektiği bu yeni ilişki biçiminde yeni bir demokrasi anlayışının temelleri de atılmaktadır. Doğal kaynakların gerek kullanım gerekse bunları etkileme biçim ve düzeyi yalnızca kurumların veya bireylerin mülkiyetinde olan konu olmaktan çıkmakta, birlikte karar verilecek bir konu olarak gündeme gelmektedir. Doğal kaynakların kullanımını tartışan devletler üstü kurumlar, örgütler ve iletişim ağı içindeki bireyler söz konusudur.

Doğal kaynaklara bu yeni bakış ulusal ölçekte olduğu gibi yerel ölçekte de önemlidir. Mevcut kaynakların nasıl kullanılacağı ile ilgili olarak hem yerel birimdeki resmi ve sivil aktörler hem de dünyanın farklı yerlerinde yaşayan bireyler ortaklaşa bir görüş oluşturmak zorundadır. Bu zorunluluk yepyeni bir etkileşim ve karar verme süreci anlamına gelmektedir.

DEĞİŞMENİN BÖLGE KAVRAMI VE BÖLGE PLANLAMA İÇİN ANLAMI

Düzenleme mekanizmaları, bunların değişmesini zorlayan nedenler ve son yıllarda gözlenen gelişmelerin çok kısa şekilde irdelemesi, son bir kaç yüzyıldır savunulan ulus devletlerden oluşan bir dünya düzeni fikrinin son dönemde sarsıntı geçirdiğini göstermektedir. Bugün ulus devletler henüz varlıklarını sürdürmelerine rağmen, dünyadaki ilişkilerin büyük bir bölümü değişik yerel birimler ve firmalar arasında yer almaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında kapitalizm ile ulus devlet arasındaki gerilim, kapitalizm ve bu sistemin ana ögesi olan kapitalist firma lehine değişmektedir (Giddens, 1991:273). Bu nedenle girişimci odaklı yeni yönetim modelleri gündeme gelmekte (Harvey, 1989), ancak bu da devletin gücünün azalmasını önleyememektedir.

Buna karşılık bölge, ekonomik sistemin ve ilişkilerin kurgulanmasında, insanla ilgili beklentilerin karşılanmasında ve eylemlerin gerçekleşmesinde ve siyasal yapının yeni şekillenme biçiminde ana birim haline gelmektedir. Bu yerel birimin konumu artık ülke referansı ile sınırlı değil, yerelin dünya sistemine eklenme düzeyi ile tanımlıdır.

Ekonomik açıdan bakıldığında ulus devletin altındaki bölgeler, ulus devletle olan ilişkilerini düzenlerken edilgen bir konumdan çıkmakta ve kendi olanaklarını kullanarak kendi seçmelerine bağımlı olarak gelişme stratejilerini çizebilen, bu

amaçla devlet sınırları ötesi ile ilişki ve dayanışma kurabilen ve zaman zaman da mevcut ulus devlet kısıtlamalarını bu amaçla göz ardı eden birimler olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle ekonomik başarı yerel kaynak ve özellikleri kullanarak dünya sistemi içinde rekabet gücü sağlamak olarak tanımlanmaktadır. Bu başarıya ulaşmak için birimler sahip oldukları olumsuzlukları kullanarak pazarlık güçlerini artırmaları gerekmektedir. Örgütlenmedeki beceri, yerel birimlerin hedefleri ve daha da önemlisi bölgelerin öğrenme ve buluş yapma kapasiteleri onların hem dünya sistemi içindeki göreceli konumlarını hem de birbirleri ile olan ilişkilerini tanımlayacaktır. Bu kapasitelerin artırılması bölge düzeyindeki yeni anlayış ve insan ögesine yeni bakışla olanaklıdır. Öte yandan daha önce değinildiği gibi bölgeler yeni demokratikleşme projelerinin gündeme geldiği ve uygulama şanslarının olduğu bunu da insan hakları kavramının geniş anlamda kullanılması ile sağlayabilecek birimlerdir.

Tüm bu gelişmeler ve bölgelerin dünya sistemi içindeki farklılaşan konumu bölge planlamasının yeni işlevini tanımlamaktadır. Günümüzün bölge planlaması ekonomik açıdan dünya sistemi ile bütünleşme ve demokratikleşme projesidir. Bu tanım bölge planlamasının ana amaçlarını ve ilgi alanının tümüyle yeniden şekillendiğini göstermektedir. Günümüzdeki bölge planlamasının bu çerçevede içinde içerdiği yeniden tanımlanmak durumundadır. Bu konuda çaba gösterilmekte ve somut adımlar atılmak için hazırlık yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

Amin A., Malmberg A., (1992) "Competing structural and Institutional Influences on the geography of production in Europe" *Environment and Planning A* 24 401-416

Amin A., Robins K., (1990) "The reemergence of regional economies? The mythical geography of flexible accumulation" *Environment and Planning D: Society and Space* 8 7-34

Brusco S., (1986), "Small firms and industrial districts: The experience of Italy", *New Firms and Regional Development in Europe* (Eds) (D Keeble, E Wever) içinde Croom Helm, London ss 184-202

Camagni R., Capello R., (1990) "Towards a definition of manoeuvring space of local development initiatives: Italian success stories of local development- theoretical conditions and practical experiences" *Global Challenge and Local response: Initiatives for Economic*

Regeneration in Contemporary Europe (Ed W B Stöhr) içinde Mansell, London ss: 328-353

Castells M., (1989) *The Informational city: Information technology, Economic restructuring and urban and regional process* Blackwell, Oxford

Cooke P., (1990) *Back to the Future* Unwin Hyman, London

Cooke P., (1992) "Computing and communications in the UK and France: Innovation, regulation and spatial dynamics- an introduction" *Towards Global Localization* (Eds P Cooke, F Mouleart, E Swyngedouw, O Weinstein, P Wells) içinde UCL, London ss: 1-18

Demattels G., (1992) "Global networks, local cities" paper presented at the Conference of the IGU Commission on Urban Systems and Urban Development, Detroit, August

Dicken P., (1988) *Global Shift: Industrial Change in a Turbulent World* Paul Chapman, London

Doeringer P. B., et al (1987) *Invisible Factors in Local Economic Development* Oxford University Press, New York

Dunford M., Perrons D., (1992) "Strategies of modernization: the market and the state" *Environment and Planning C: Government and Policy* 10, 387-405

Dunford M., (1990) "Theories of regulation" *Environment and Planning D: Society and Space* 8, 297-321

Florida, R., (1995) *Toward Learning Region*, *Futures*, 27,5, 527-536

Freeman C., Perez C., (1988) "Structural crisis of adjustment, business cycles and investment behavior" *Technical Change and Economic Theory* (Eds G Dosi, C Freeman, R Nelson, G Silverberg, L Soete) içinde Pinter, London ss: 38-66

Garofoli G., (1991) "The Italian model of spatial development in the 1970s and 1980s" *Industrial Change and Regional Development: The Transformation of New Industrial Spaces* (Eds G Benko, M Dunford) içinde Belhaven, London ss: 85-101

Giddens A., (1991) "A reply to critics" *Social Theory of Modern Societies: Antony Giddens and His Critics* (Eds D Held, J B Thompson) içinde Cambridge University Press, Cambridge ss: 249-301

Grant R., (1993) "Trading blocs or trading blows? The macroeconomic geography of US and Japanese trade policies" *Environment and Planning A* 25 273-291

Harvey D., (1989) *The Condition of Post Modernity: An Enquiry into Origins of Cultural Change* Basil Blackwell

Henderson J., (1991) *The Globalisation of high Technology Production: Society, Space and Semiconductors in the Restructuring of the Modern World* Routledge, London

- Illeris S., (1992) "The Herning-Ikast Textile Industry: An Industrial district in West Jutland" *Entrepreneurship and Regional Development* 3 67-82
- Jessop B., (1990) *State Theory: Putting the Capitalist State In its Place* Pennsylvania University, University Park
- King D. A., (1990) *Global Cities, Post-Imperialism and Internationalization of London* Routledge, London
- Leborgne D., Lipietz A., (1988) "New technologies, new modes of regulation: some special Implications" *Environment and Planning D: Society and Space* 6 263-280
- Lipietz A., (1986) "New tendencies in international division of labour: regimes of accumulation and nodes of regulation" *Production, Work and Territory* (Eds A J Scott, M Storper) içinde Allen Unwin, London ss: 16-35
- Massey D., (1984) *Spatial Divisions of Labour: Social structures and the geography of production* Macmillan, London
- Miller R., Cote M., (1987) *Growing the Next Silicon Valley* Lexington, Lexington MA
- Offe C., (1985) *Disorganized Capitalism: Contemporary Transformations of Work and Politics* Polity Press, Cambridge
- Piore M., Sabel C. F., (1984) *The Second Industrial Divide* Basic Books, New York
- Sabel C., (1988) "Flexible Specialization and Reemergence of Regional Economies" *Reversing Industrial Decline? Industrial Structure and Policy in Britain and Competitors* (Eds P Hirst, J Zeitlin) içinde Oxford: Berg ss: 17-70
- Salais R., Storper M., (1992) "The Four Worlds of Contemporary Industry" *Cambridge Journal of Economics* 16 169-193
- Saxenian A., (1991) "The origins and dynamics of production networks in Silicon Valley" *Research Policy* 20 423-437
- Schoenberger E., (1988) "From Fordism to flexible accumulation: technology, competitive strategies and international location" *Environment and Planning D: Society and Space* 6 252-262
- Scott A. J., Storper M., (1987) "High technology industry and regional development: a theoretical critique and reconstruction" *International Social Science Review* 112 215-232
- Scott A. J., (1988) "Flexible production systems and regional development, the rise of industrial spaces in North America and Western Europe" *International Journal of Urban and Regional Research* 12 171-186
- Sklair L., (1991) *Sociology of the Global System* (John Hopkins University Press, Baltimore)
- Stöhr W. B., (1990) *Global Challenge and Local response: Initiatives for Economic Regeneration in Contemporary Europe* Mansell, London
- Storper M., Scott A. J., (1986) "Production, work and territory: contemporary realities and theoretical tasks" *Production, Work and Territory* (Eds A J Scott, M Storper) içinde Allen Unwin, London ss: 3-15
- Storper M., Scott A. J., (1989) "The geographical foundations and social regulation of flexible production complexes" *The Power of Geography* (Eds J Wolch, M Dear) içinde Unwin Hyman, Boston ss: 21-40
- Storper M., Walker R., (1989) *The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth* Basil Blackwell, Oxford
- Storper M., (1990) "Industrialization and regional question in the third world: Lessons of post-Imperialism prospects of post-Fordism" *International Journal of Urban and Regional Research* 423-444
- Urry J., (1987) "Survey 12: Society, space and locality" *Environment and Planning D: Society and Space* 5 435-444
- Walzer M., (1993) "Between nation and the world" *Economist* September 11-17 1993, 51-54
- World Bank, 1991 *World Economic Report 1991* (World Bank, New York)

İlhan TEKELİ*

BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK YEREL (BÖLGE) PLANLAMA**

I. GİRİŞ

Bu incelemede bir demokrasi projesi olarak yerel (bölgesel) planlama konusundaki düşüncelerimi anlatacağım. Bu başlık iki önemli yeniliği ifade ediyor. Birincisi bölge planlaması yerine yerel planlama kavramını önermesidir. Onun için başlığa yerel sözcüğünün yanına parantez, içinde bölge kelimesini koydum. İkinci yenilik elitist ve teknisist bir planlama anlayışından kopuşu göstermesidir. Burada önerilen planlamanın demokratikleştirilmesinin ötesinde bir şeydir. Demokrasiyle planlamanın özdeşleştirilmesi gereği anlatılmaya çalışılmaktadır.

Böyle radikal bir yenilik önermemin arkasında, kuşkusuz, benim keyfi seçmelerim bulunmuyor. Dünyanın yaşamakta olduğu dönüşüm böyle bir yeniliği gerekli kılıyor. Yaşanan dönüşüm bir yandan dünyanın nesnel gerçekliğini, öte yandan insanların anlayışlarını ve yaşama bakışlarını değiştiriyor. Bu iki değişim bir araya gelerek varolan bölge planlama anlayışının dönüşmesini gerektiriyor.

Yeni bir bölge (yerel) planlama anlayışı önerebilmek için bu yazıda önce varolan bölge planlama anlayışının ne olduğu ve hangi gerçeklikler tarafından belirlendiği üzerinde duracağım. İkinci olarak ise mekansal yapının nasıl değiştiğini ve ne tür temsil sorunları yarattığını ele almaya çalışacağım. Üçüncü adımda ise temsili demokrasinin aşınması ve yönetim anlayışındaki yeniden şekillenmeleri incelemeye çalışacağım.

* ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyesi.

** Bu çalışma 20-22 Ekim 1997'de İzmir'de düzenlenen 7. Ulusal Bölge Bilimi Bölge Planlama Kongresi'ne sunulmuştur.

Son olarak da bu dönüşümler karşısında bir demokrasi projesi olarak yerel planlamaya nasıl ulaşıldığını anlatacağım.

II. VAROLAN BÖLGE PLANLAMA ANLAYIŞI 1960'LI YILLARDA NASIL BELİRLENMİŞTİ ?

1960'lı yıllar dünyada refah devleti anlayışının yerleştiği, özellikle üçüncü dünya ülkelerinin gelişmelerini kalkınma planlarının yönlendiriciliğinde gerçekleştirmeleri gerektiğine inanıldığı, bunun paralelinde bir kalkınma iktisadi kuramının geliştiği bir dönemdir. Bölge planlaması da bu genel yaklaşımın doğurduğu bir alt planlama kategorisi olmuştur.

Bizim ilgi alanımızda, Türkçe'de, "bölge" sözcüğü üç ayrı anlamda kullanılmaktadır: Bunlardan birincisi bir kent içinde değişik arazi kullanışlarını göstermek için bölgelemeden söz edilmektedir. Bu halde bölge sözcüğü kentin alt bölümlerini oluşturan mekanları anlatmak için kullanılmaktadır. İkinci tür kullanımda ise Avrupa Topluluğu örneğinde olduğu gibi ulusların bir araya gelmesiyle oluşan birlikler anlatılmak istenmektedir. Dünyanın alt bölümleri kastedilmektedir. Üçüncüsü tür kullanımda ise bir ülkenin alt bölümleri ifade edilmektedir. Türkiye örneğinde bir kaç ilin bir araya gelerek oluşturduğu bütünlükler olarak tanımlanmaktadır.

Bizim burada tartışma konusu yaptığımız bölge bu üçüncü türdeki kullanımıdır. Bu bölge bir ulus devletin ülke altı bir mekana işaret etmektedir. Bu niteliğiyle tanımlanan bölge kapalı olan bir sistem içinde açık olandır. Bu bölge ülke mekanının alansal farklılaşması (areal differention) sonucu oluşmuştur. Hettner ya da Hartshome paralelinde Neo-Kantist bir anlayışla iç bütünlüğü olan total bir

bölge olarak görülmektedir. Aynı yıllarda bir alternatif bakış açısı olarak bölgeye sistem teorisi çerçevesinde de yaklaşılmıştır. Bu halde gerek bölgeyi oluşturan alt birimler ile bölge arasındaki, gerek bölgelerle ülke arasında ilişkilere parça bütün arasındaki mekanistik bir sistem anlayışı ile yaklaşılmaktadır. Bu bölge makro ya da mikro ölçeğe değil, mezo ölçeğe tekabül etmektedir.

Böyle bir bölgeye, genellikle bir refah devleti anlayışı içinde, planlı bir müdahale edilmesi öngörülmüyordu. Bu nedenlerle de geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi ana sorunsalı teşkil ediyordu. Bu müdahalenin ne türde olacağını ve hangi araçlarla yapılacağını ise ulusal kalkınmacı iktisat paradigması belirliyordu. Ulusal kalkınmanın mekansal farklılaşması denetim altında tutulmak isteniyordu.

Bu müdahaleyi yapacak olan siyasal güç meşruiyetinin temelini temsili demokratik sistemde buluyordu. Temsili demokrasi içinde oluşan siyasal gücün, kamu yararının gereği olarak öngörülen, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını ortadan kaldırmak için varolan piyasa süreçlerine müdahale ederek, kapitalist sistemin bünyesinde bulunan eşitsiz büyüme eğilimini yumuşatması bekleniyordu. Devletin bu müdahalesinin en doğru biçiminin ne olduğunun saptanmasında ise en genel kapsamıyla sosyal bilim yol gösterecektir. Bunları ise sosyal bilimi bir araç olarak kullanan planlılar saptayacaktı. Planlamaya böyle araçsal rasyonellik mantığı içinde yaklaşınca da planlama elitist olma niteliği kazanıyordu.

Türkiye'de de 1960'lı yıllarda bölge planmaya böyle yaklaşıyordu. Bölge planlama yapılması konusunda siyasal isteklerin çok canlı olduğu bu yıllarda Türkiye'deki bölge planlama söylemini de bu çerçeve oluşturuyordu. 1960'lı yıllardaki tüm bu çabalar değişik nedenlerle Türkiye'de bölge planlamanın kurumsallaşmasına yetmemiştir. Buna karşın, Türkiye'de bölge planlama çevrelerinde egemen söylem, halâ, 1960'ların bu söylemidir. Oysa bu söylemin biraz önce sıraladığımız dayanakları önemli ölçüde erozyona uğramıştır. Bunları; ulus devletinin kapalı bir sistem olması varsayımının aşınması, total bölge anlayışının bir mitos olduğunun anlaşılması, ulusal kalkınma paradigmasının yerini küresel entegrasyon paradigmasının alması, refah devletinin nitelik değiştirmekte olması, temsili demokrasinin yetersiz kalmaya başlaması, bireylerin kamu öznesi olma taleplerinin ortaya çıkması vb. olarak

sıralanabilir. Bu değişmelerin bölge planlama konusuna nasıl yansıtacağını düşünerek yeni bir söylemin geliştirilmesi Türkiye'de bölge planlama çevrelerine düşen bir görevdir.

III. DÜNYADA MEKANIN DÖNÜŞÜMÜ VE YENİ TEMSİL SORUNLARI

Günümüz dünyasında mekansal örgütlenmeye ilişkin mekansal gerçekliğin değişmesine rağmen, eski mekansal gerçekliğe uygun olan reprezentasyon biçimi korunursa, yeni gerçekliği kavramak olanaksız hale gelir ve yanlış çözümlere neden olur. Bu nedenle günümüzdeki gibi böyle önemli dönüşümlerin yaşandığı dönemlerde doğru düşünmek için öncelikle yeni reprezentasyon biçimlerini geliştirmek gerekir.

Ulus devletler dünyasında bir ulus devletin toprağı (territory) bir kap olarak düşünülüyordu. Bu kap içinde yaşayanların kaderini belirleyen kararların büyük ölçüde bu kap içinde alındığı varsayıyordu. Dünya da bu ulus hücrelerin yanyana gelmesinden oluşan bir mekan olarak betimleniyor ya da temsil ediliyordu.

Uluslararası ilişkileri çözümlenmekte bu temsil yeterli oluyordu. Ayrıca böyle bir dünyada insan ve mal akımları açıklanmaya çalışıldığında mekanın non-isotropik özelliklere sahip olduğu kabul ediliyordu. Yani bir mekandaki davranışsal birimlerin karşılıklı ilişkilerinin aralandıkça uzaklıkla azalması mekanın bir özelliği olarak kabul ediliyordu.

1960'lı yıllarda mekanın yanyana gelen hücreler halinde ve non-isotropik olarak temsili toplumsal-mekansal analizler için yeterli oluyordu. Bu dönemin mekansal modeli belki de en iyi ifadesini "merkezi yerler kuramı"nda buluyordu. Bu mekansal örgütlenme modelinin üç ilginç özelliği bulunuyordu. Bunlardan birincisi bir ulus mekanının tüketici biçimde bölgelere ayrılmasıydı; ikincisi, bu bölgelere ayırmanın bir yerleşmeler ve bölgeler hiyerarşisini içerek biçimde gerçekleştirilmesi; üçüncüsü ise yerleşmeler arasında belli bir kent ve kır ayrımını içermesiydi.

Bu tür bir mekansal temsilin 1990'lı yıllarda yetersiz kalmasının iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ülke sınırlarının ya da ülke toprağının (territory) işlevinin ve anlamının değişmesidir. Bir ülkenin toprağının bir kap olarak kavramsallaştırılıp kavramsallaştırılmayacağı büyük ölçüde sınırının anlamına bağlıdır. Sınır eğer

hiç bir akımı geçirmiyorsa bir ülke bir kap olarak düşünülebilir. Ama ülkelerin sınırlarının niteliği son yıllarda hızlanan küreselleşmeye birlikte her geçen gün yeniden tanımlanmaktadır. Günümüzde sınırlar artık mal ve kapital akımlarını sınırlamıyor; ama emeğin akımını denetliyor. Bir ülkenin içinde yaşayanların kaderini çoğu kez ülke dışından alınan kararlar belirlemeye başlamıştır. Ülke toprağının sınırlarında sağlanan *territorial* denetim artık toplumsal denetimi sağlamanın kendiliğinden bir aracı olmaktan çıkmıştır.

1960'ların mekansal temsiliyetin yetersiz kalmasında ikinci önemli neden, mekanın non-isotropik özelliğinin büyük ölçüde aşınmaya başlamasıdır. Haberleşme ve bilgi aktarımında bu özellik tamamen yok olmuştur. Mal ve insan akımlarında uzaklığın sürtünmesi azalmakta dolayısıyla mekanın non-isotropik olma özelliği zayıflamaktadır.

Bu gelişmeler karşısında dünya mekanının ağsal (network) olarak temsili gerçeklik üzerinde daha doğru düşünemilmeye olanak veriyor. Bir ağ düğüm noktaları ve bunları değişik biçimlerde ilişkilendiren akım kanallarından oluşuyor. Burada ağ denildiğinde iç bağlantıları (connectivity) yüksek bir ağ kastedilmektedir. Yoksa merkezi yerler kuramında da bir ilişki ağı öngörülmektedir; ama bu ağ içinde yerleşmeler arası hiyerarşik bir ilişki söz konusudur. Oysa şimdi ağ denildiğinde böyle hiyerarşik az ilişkili bir ağ değil, yatay ilişkileri gelişmiş bir ağ öngörülmektedir. Ayrıca hem ağsal ilişkilerin biçimi hem de akım kanallarının kapasitesi ve akımın hızı bu mekanın non-isotropik olma karakterini ortadan kaldırıyor. Bu ağsal temsil, mekanı alanlara ayırmıyor. Sadece mekanın değişik noktaları arasındaki ilişkileri gösteriyor.

Ben bir mekanın bu biçimdeki temsiliyetinin de yetersiz olduğunu düşünüyorum. Ağsal temsil içinde "yerel" bir noktaya indirgenmiş oluyor. Yerelin kendisi yani mekansal yayılımı analiz dışı kalmış oluyor. Oysa yaşanmakta olan iletişim devrimi yereli yok edemiyor. İnsan ilişkileri içinde yüzyüze ilişkiler halâ önemini koruyor. Bu gerçeklik kabul edilince yerel düzeyde uzaklığın önemini koruyacağını kabul etmek gerekiyor. Bu da yerel düzeyde mekanın non-isotropik karakterinin aşınmadığı anlamına geliyor. Yerelin mekansal yayılımı olan bir alan olarak tanımlanmasında yerelin büyüklüğünü bir emek pazarı olma özelliği çiziyor. Eğer emek pazarı bütünlüğünün yerelde yüksek bir iç tutunum sağlamak için yeterli olacağı düşünülürse, yereli

kendi kaderini değiştirmekte etkili olabilecek bir aktör olarak kavramsallaştırmak da olanaklı hale gelir.

Bu irdelemeler sonrasında günümüz dünyasının mekansal gerçekliği üzerinde düşünmek için iki tür temsiliyetin bir arada kullanılmasında yarar olduğu söylenebilir: Bu iki düzeyi yerel düzey ve yerel üstü düzey diye saptayabiliriz. Yerel düzey emek pazarı alanını kapsıyor. Bir hücresele ya da alansal mekan temsiliyetidir. Yerel içinde mekanın sürtünmesi yani non-isotropik karakteri özelliğini korumaktadır.

Yerel üstü düzeyde ise mekanın ağsal temsili kullanılmalıdır. Bu durumda yerel üstünün temsili ile yerelin temsiliyetinin üstüste getirilmesinin ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinde düşünmekte yarar vardır. Bu temsilde "mezo düzey" yok olmaktadır. Yereller arası (Intercommunity) kararlı gelişme koalisyonları oluşumu için bir neden kalmamaktadır. Yereller arası gelişme koalisyonları yeni düzende sürekli olarak çözülmekte ve yeniden formüle edilmektedir. Kararlı bir mezo düzey kalmayınca bölge kavramını korumak da zorlaşmaktadır. Onun için bu yazının başlığında "bölge" sözcüğünün yerini "yerel" almıştır.

Bir ilişkiler ağının bir düğüm noktasının etrafında bir alan ve topluluk (community) olarak betimlediğimiz yerel, merkezi yerler kuramındaki yerelden iki önemli farklılık göstermektedir. Bunlardan birincisi yerelin konumunun artık merkezi yerler hiyerarşisi içinde olduğu gibi değiştirilemez biçimde belirlenmiş olmayışıdır. Bu dönemin yereli konumunu değiştirebilmektedir. Kapasitesini geliştirilmesine ve öğrenen bir yerel (learning region) olabilmesine bağlı olarak dünyadaki işbölümü içinde daha önemli bir konuma gelebilmektedir. Yerelin durumunu pazarlık edebilmesi, dünyanın küreselleşmesi ve içine girilen ağ ilişkilerinin sağladığı olanaklar yüzündendir. İkincisi ise merkezi yerler kuramında yereller tüm mekanı hiç boşluk bırakmayacak biçimde kaplarken, burada önerilen temsil biçiminde yereller tüm mekanı kapsamamaktadır.

IV. TEMSİLİ DEMOKRASİNİN AŞINMASI VE YÖNETİM ANLAYIŞININ YENİDEN YAPILANMASI

Bugün varolan yönetim anlayışı ve bunun paralelindeki planlama anlamını büyük ölçüde ulus devletinin belli bir toprağa (territory) egemen olmasından almaktadır. Bugünkü demokratik yönetim anlayışımızın arkasında dört varsayım vardır: Bunlardan birincisi temsil esasına dayanan bir siyasal gücün oluşmuş bulunması; ikincisi, ülke

toprağı üzerinde iç bütünlüğü olan bir toplumun varlığı; üçüncüsü, bu topluluğun kamu alanında bir ortak iyi anlayışının ortaya çıkmış bulunması; dördüncüsü, bu güce vergilendirme, zor kullanılabilme ve toplumda sorumlulukları dağıtabilme yetkisinin verilmesidir.

Bu dört varsayımdan en merkezi konuma sahip olanı temsili demokrasidir. Günümüzde temsili demokrasinin çok sayıda sorunu vardır. Bunlardan *birincisi* dünyanın mekansal yapısındaki dönüşümlerle ilişkilidir. Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere bir ülkenin toprağını bir kap gibi düşünme olanağı kalmamıştır. Bu toprağın sınırları geçirgendir. Ülke içinde yaşayanların kaderini o ülke dışında başka ülkelerde alınan kararlar belirlemektedir. Oysa bu kararlardan etkilenenlerin onları oylarıyla seçme hakkı yoktur. Bir ülkenin toprağı kapalı bir kap olmaktan çıkınca, temsili demokrasinin meşruiyetinin temellendirilmesinde önemli kavramsal zorluklar ortaya çıkmaktadır.

Temsili demokrasinin sorunlarla karşılaşmasında *ikinci* neden, insanın yerle ilişkisine ait varsayımının önemli ölçüde geçersiz kalmasına ilişkindir. Temsili demokraside her bireyin ulusal sınırlar içinde tek bir noktada yaşadığı varsayılıyor. Bu birey göç ederek ulusal sınırlar içinde yerini değiştirdiğinde de sadece yeni yer ile ilişkili olarak görülmektedir. Oysa günümüzde bir kişinin ulusal mekanda tek noktaya ilişkisi yoktur. Çok noktaya birden ilişkilidir. Oturduğu yer, çalıştığı yer, tatilini geçirdiği yer, sivil toplum kurumu içinde aktif olduğu yer birbirinden çok farklı noktalar olabilir. Oysa günümüzde yerel yönetim seçimlerinde bunlardan sadece birinde oy kullanılabilmektedir. Belki bundan da önemlisi, bireyin mekanla ilişkisinin bir noktaya bağlılık olarak kurulmasının yeterli olmayıp, bir güzergah olarak düşünülmesi gerekliliğidir. Günümüzde insanlar bir noktada doğmakta, başka noktalarda eğitilmekte, çalışması sırasında değişik noktalarda yaşamakta, emekliliğini tamamen farklı bir noktada geçirmektedir. Bu yaşam öyküsünün mekansal temsili artık bir nokta değil, güzergahtır. Bu güzergah zaman zaman ülke sınırlarının da dışına çıkabilmektedir. İnsanın mekanla ilişkisini güzergah olarak düşünmeye başlayınca, temsili demokrasi meşruiyet dayanaklarını kaybetmektedir.

Temsili demokrasinin sorunları sadece mekansal organizasyondaki değişiklikten kaynaklanmıyor. *Üçüncü* olarak ele alacağımız pratikten

kaynaklanan temsili demokrasi sorunu, himayeciliklidir. Temsili demokrasi siyasal partiler eliyle işletilmektedir. Oysa siyasal parti pratiği pek çok ülkede himayecilik (patron-client relations) yaratmaktadır. Yani iktidar sahipleri siyasal sadakat karşılığında karar yetkilerini yandaşlarına çıkar dağıtmak için kullanmaktadır. Bunu yapmayan iktidar sahipleri kendi partileri tarafından iktidar olmamakla suçlanmaktadır. Eğer bir yerde himayecilik varsa yöneticiler yurttaşları arasında ayrımcılık yapıyor demektir. Bu temsili demokrasinin temel varsayımlarından biri olan yurttaşların eşitliği varsayımının çökmesi demektir. Böyle bir durumda artık her hangi bir seçimin sonuçlarının meşruiyetinden söz edilemez.

Dördüncü sorun ise temsili demokrasilerde karara oy çokluğuyla ulaşılmamasından doğmaktadır. Bu konu çok işlenmiştir. Arrow, oy çokluğuyla karar verme yolunun iç tutarlılığı olan bir seçmeler sıralaması yapamayacağını gösterdi. Öte yandan bu karar sisteminin çoğunluk sultanı yaratabildiği bir çok örnekte ortaya çıkmış bulunuyor. Bu nedenle demokrasi son yıllarda farklılıklara olanak verme rejimi olarak tanımlanmaya başlamıştır. Ayrıca her demokratik rejimin hukuk devleti olması ve insan haklarına saygılı olması vurgulanarak, oy çokluğu ile verilecek kararların alanına sınırlama getirilmeye çalışılmaktadır. Aslında bu sınırlamalar özellikle yeni ve demokrasi kültürünün derinleşmemiş bulunduğu demokrasilerde etkili olmamaktadır. Temelde karar meşruiyetini oy çokluğuna dayandırdıktan sonra siyasal gücü elinde tutanlar bunu sınırlayan uzlaşmaları (convention) kendileri için bir ayak bağı olarak görmekte dirler. Ayrıca bu nitelikleriyle ve siyasal güce yaklaşımıyla temsili demokrasi, sistemi merkezileştirme eğilimini güçlendirmektedir.

Temsili demokrasinin üzerinde duracağım *beşinci* sorunu, bireyleri özel alan öznesi olmaya hapsedmesi ve kamu alanı öznesi olma yolunu tanım gereği kapamış olmasıdır. Bireyin yaşamına anlam katan, doyum sağlayan kamu öznesi olma alanı, siyaset içine girmeyen bireylere kapanmış bulunmaktadır. Temsili demokrasi yurttaşlara kamusal öznelerin kim olacağını seçme olanağı veriyor. Bu seçim gerçekleştikten sonra ise bu kamusal öznelerin kararlarıyla üretilen kamusal mal ve hizmetleri tüketiyorlar. Ama bu günümüzün insanını doyumuyor. Bu nedenle artık demokrasi sözcüğü tek başına kullanılmıyor. Hep çoğulcu ve

katılımcı niteliğiyle birlikte kullanılıyor. Birey kendisine kamusal özne olma yolunun açılmasını istiyor.

Dünyada yaşanan dönüşümlerin temsili demokrasinin meşruiyetinin temellendirilmesinde yarattığı sorunlar *yönetim* anlayışının aşınmasına neden olmakta ve bunun yerine yönetim anlayışı önerilmektedir. Bu sorunlar yalnız yönetim anlayışını değil aynı temeller üzerinde oluşmuş bulunan teknik akla dayanan planlama anlayışını da bir krizle karşı karşıya bırakmaktadır. Temsili demokrasi mekanizmaları içinde oluşan siyasal güç ve onun programı çerçevesinde yönlendirilen yönetim, yetkilerini keyfi olarak kullanmayacak, kamu yararını gerçekleştirecek biçimde rasyonelliği gösterilebilecek kararları vererek kullanacaktır. Planıcı da toplum bilimlerini araçsal bir mantıkla kullanarak yönetimin kararlarının rasyonelliğini gerçekleştirmeye yardımcı olacaktır. Bu planıcı teknik aklı kullanarak toplumun işlerliğini ve gelişmesini sağlayacak kararları alacaktır.

Bu planıcı tipinin karşılaştığı bir başka önemli sorun sosyal bilimlere bakış açısının *postmodernist* eleştirilerden sonra büyük değişiklik geçirmekte olmasıdır. Postmodernizmin iki etkisi olduğu söylenebilir: Postmodernizm benimsenirse bilim büyük ölçüde olanaksız hale gelecektir. O halde de planlama olanaksız hale gelecektir. Bu uç durumun anlamsızlığı kısa sürede anlaşılacaktır. Ama postmodernizmin özellikle pozitivist sosyal bilimlere getirdiği eleştiriyi görmezden gelme olanağı yoktur. Var olan sistemi değişmez kabul ederek kestirimler yapabilecek önermeler geliştirmeye çalışan pozitivist savunmak çok zorlaşmıştır. Bu nitelikte bir sosyal bilim olmayınca bunun önermelerine dayanarak araçsal rasyonelliği gerçekleştirmek olanağı da kalmaz. Bu planıcıları yeni bir yaklaşım aramaya zorluğunda bırakır.

Bu bağlamda *eleştirel gerçekçilik* akımı önemli bir gelecek vaat ediyor. Eleştirel gerçekçilik öznel arası uzlaşmaya dayanan bir bilimi olanaklı kılıyor. Toplumda değişebilecek olanı değiştirmeye açık tutuyor. Toplum için verilecek kararlarda *araçsal rasyonellik* yerine *iletimsel rasyonellik* (communicative rationality) geçirebiliyor. Bu gelişmeler yönetim anlayışının varsayımları içinde kendisine elitist bir rol biçen planıcıyı, *yönetişim* anlayışına ve *iletimsel rasyonelliğe* geçilirken kendisine *oydaşma* oluşturma, siyasal gücün demokratik oluşumuna katkıda bulunma rolünü yakıştırma durumunda bırakıyor.

V. NASIL BİR PLANLAMA YAKLAŞIMI GELİŞTİRİLEBİLİR ?

Bu bölümüne kadar yaptığım çözümler bize dünyada mekansal örgütlenmenin dönüştüğünü, yer ve insan ilişkilerinin niteliğinin değiştiğini, temsili demokrasiye dayanan siyasal güç oluşturma sorunları taşıdığını, bilimsel bilginin temellendirilmesinde yeni anlayışların geliştiğini gösterdi.

Böyle büyük dönüşümlerin yaşandığı bir ortamda planıcılar bu dönüşüm karşısında nasıl bir tavır takınacaklardır? Sanırım planıcıların karşısında üç olanaklı tutum vardır: Bunlardan *birincisi* yaşanan aşınmaları, dönüşümleri görmezden gelerek eski planlama paradigmasını sürdürmeye çalışmaktır; *ikincisi* ise, bu sorunların üstesinden gelebilecek kapsamlı bir model ya da ütopya üretmek ve onu savunmaktır; *üçüncüsü* ise toplumda ve planlama pratiğinde yaşanmakta olduğu gözlenen değişimleri sistemleştirmeye gitmek ve bu yöndeki değişimlerin gerçekleşmesine yardımcı olmaya çalışmaktır.

Ben üçüncü tutumu geliştirmeye çalışacağım. Aslında temsili demokrasi önemli meşruiyet sorunlarıyla karşılaşmasına ve ciddi eleştirilere uğramasına karşın, ulus devletlerde siyasal gücü oluşturma esas kanalı olmayı halâ sürdürüyor. Buna alternatif oluşturacak ve pratikte işlerliği olan yeni bir siyasal güç geliştirme yolu henüz ufukta görünmüyor.

Ama günümüzde Sivil Toplum Kurumları (STK) alanında gözlenen gelişmeler yeni yorum olanakları yaratmaktadır. Toplumda özel sektör ve devlet dışında üçüncü türde yeni bir aktör olarak STK'lar ortaya çıkmaktadır. STK'ların her biri bir küçük kamu alanı olarak görülebilir. Topluma bir alanda hizmet üretmek isteyen bir grup insan bir araya gelerek bir konuda oydaşma sağlamakta ve kendi özel alanlarındaki kaynaklarından aktarmalar yaparak görüşbirliğine vardıkları konuyu yaşamda gerçekleştirmektedirler. STK'lar kendi kamu alanlarında görüşbirliği (consensus) sağlama ile siyasal güç oluşturma arasında bir özdeşlik kurmuş oluyorlar. Bu temsili demokrasinin meşruiyetinden daha güçlüdür, çünkü dolaylı olmayan bir yolla, meşruiyet alanı oluşturuyor. STK'lar bu özellikleriyle temsili demokrasinin ülkere hakim olan siyasal gücü yanında kendilerine meşru faaliyet alanları açmaya çalışıyorlar. Bu iki yolla gerçekleşme olanağı buluyor: Bunlardan birincisi,

varolan kamu otoritesinin faaliyet alanları dışında yeni kamu hizmet ve malları üretilme yoluyla oluyor; ikincisi ise, varolan kamu otoritesinin faaliyet alanlarında kamu ile ortaklıklar geliştirmek oluyor.

STK'lar temsili demokrasiye dayanarak oluşan siyasal gücün karşısında henüz yeni bir alternatif oluşturamıyorsa da, onun tamamlayıcısı olarak kendilerini kabul ettirmiş bulunuyor. Yaşamı zenginleştiriyor, çoğulculuğu olanaklı kılıyor, bireylere kamusal özne olma olanağını açıyor.

Bunun dışında daha önce de üzerinde durduğumuz üzere öznelerarası ile temellendirilen eleştirel gerçekçilik planlılara oydaşma sağladığında, değişebileceği değişim yolunu açık tutuyor. Böyle bir bilim anlayışı içinde araçsal rasyonellik tüm dayanaklarını yitiriyor. Rasyonellik ancak iletişimsel olduğunda yani oydaşmaya dayandığında anlam kazanıyor.

Tüm bu gelişmeler bir araya geldiğinde yeni bir planlama anlayışı kendiliğinden ortaya çıkıyor. Bu planlama anlayışında oydaşma sağlama merkezi bir öneme kavuşuyor. Planlama belli bir kamu alanında oydaşma sağlamaya yöneliyor. Bu ise planlamayı bir demokrasi projesi haline getiriyor. Böyle bir planlamanın dayandığı kamu alanında çatışma ahlakına dayanmaktan çok işbirliği ahlakına geçme önem kazanıyor. Bu işbirliğini öne alan kamu alanında karşılıklı öğrenme süreçleri içinde oydaşmalar ortaya çıkıyor.

Eğer planlama anlayışının bu tür bir dönüşüm geçirmekte olduğu saptanıyorsa, bu bakış açısıyla mekansal örgütlenmenin yeni temsil biçimini bir araya getirmek bölge planlamanın yerine neyin geçmekte olduğunu ortaya çıkaracaktır. Mekansal örgütlenmenin temsilinde yerel ve yerel üstü ayırımına gidilmesinin uygun olacağını, yerelin büyüklüğü emek pazarıyla belirlenen, mekanında non-isotropik özelliklerin geçerli olduğu bir topluluk olarak düşünülmesi gerektiğini, yerel üstünün ise ağsal ilişkiler olarak temsil edilebileceğini daha önce görmüştük.

Böyle bir çözümleme içinde tanımlanan yerel, bir kamu alanı oluşturması bakımından, bir demokrasi projesi olarak ele alınmaya uygun bir birim oluşturmaktadır. Ağsal olarak temsil edilen yerel üstünün mezo ölçekte ancak geçici gelişme koalisyonları sağlayabileceği için bu düzeyde ancak sorunları çözmeye yönelmiş *ad hoc* planlama çabalarının bir anlamı olacaktır.

Böyle bir yerel planlamanın temelde toplumun demokratikleşme özlemleriyle tutarlı olarak gerçekleştirilmesi gereken dört genel hedefi olduğu söylenebilir: Bunlardan *birincisi* yaşayabilir bir ekonomidir. Bunu dış ve iç ilişkileri bakımından tanımlayabiliriz. Dış ilişkileri bakımından dünya ekonomik sistemiyle bütünleşmiş ve dünyadaki fırsatları algılayabilir hale gelmiş olması diye formüle edebiliriz. İç ilişkileri bakımından ise iç bütünlüğünü koruyan bir üretim kültürünü geliştirebilmesi olarak ele alabiliriz. *İkincisi* yaşanabilir bir çevre oluşturmasıdır. Ekonomik gelişme kaynak kullanma bakımından sürdürülebilir olmalıdır, yaşam destek sistemlerinin işlerliği sürmelidir, ekonomik sistem ile çevre sistemi birlikte bir evrim geçirmelidir. *Üçüncüsü* öğrenen bir yerel olmasıdır. Bu yenilikçi (innovative) bir kapasite oluşturmasına yani gerekli insanı kapasiteyi geliştirmesine ve gerekli altyapıyı kurabilmiş bulunmasına bağlıdır. *Dördüncüsü* yerelin ilk üç hedefi gerçekleştirmesini sağlayacak bir *yönetişim* sisteminin geliştirilmesidir. Böyle bir sistemin oluşabilmesi için, bireyin aktif, yani kamu öznesi olmayı yaşamına anlam katan bir faaliyet olarak görmesi gerekir.

VI. SON VERİRKEN

Son verirken bir noktaya dikkatleri çekmek istiyorum. Bu çalışmada kendimi yerel ile sınırladım, yerel üstü konularına girmedim. Yerel üstüne girmek önemli zorluklar taşıyor. Bir çoklu ağlar sistemi içinde değişik ölçekler için işlerliği olan bir demokrasinin nasıl oluşturulabileceğini düşünmemiz gerekiyor.

Aslında küreselleşen dünyada tek bir anlamlı toprak sınırı var. O da dünyanın tümüdür. İşte yer küre ölçeğinde bir *regülasyon* sisteminin demokratik olarak nasıl oluşturulabileceği, üzerinde düşünülmesi gereken bir başka demokrasi sorunu olarak duruyor. Kuşkusuz bunu dünya ölçeğinde bir ulus devlet gibi düşünmemek gerekir. Bu nedenle *regülasyon* sistemi ibaresini kullandım. Eğer böyle bir regülasyon sistemi kurulabilirse bir demokrasi projesi olarak yerel planlama da içine oturabileceği bir çerçeve bulacaktır. Kısacası dünyanın gündeminde demokrasiyi yeniden tanımlama sorunu bulunuyor. Buna yanıt bulabilmek için ise yaratıcı düşünmeye gereksinme var.

Ruşen KELEŞ*

BÖLGE GERÇEĞİ VE AVRUPA**

BÖLGE ÜZERİNE GENEL GÖZLEMLER

Küreselleşme diye bilinen ekonomik, toplumsal ve siyasal bütünleşme hareketi; yalnız devletler arasındaki değil, kentler ve bölgeler arasındaki ilişkileri de yoğunlaştırmış ve yoğunlaştırmaktadır. Bu birikimler arasında sınır kavramının geçerliliğini giderek yitirmekte olduğu gözlenmektedir. Bir başka deyişle, küreselleşme; yerelleşme ve bölgeselleşme doğrultusundaki gelişmeyi sınırlandırmıyorsa, özendirici etkiler yapmaktadır.

19.yüzyılın ulus-devletli, bölge olgusuna sıcak bakmamış; ondan, ulusal birliği ve bütünlüğü bozması olası bulunan bir etmen olarak hep kaygı duymuştur. Prusya'da, Fransa'da, İtalya'da ve İspanya'da hükümetler, eyaletler ve bölgeler arasındaki farklılıkları gidermeğe çalışmakla yetinmiş, daha ileri gitmeye cesaret edememişlerdir.

Oysa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, bölge olgusundan, devletlerin, kalkınma politikalarının uygulanmasında bir araç olarak yararlanmaları gündeme gelmiştir. Örneğin, Almanya'da, 1949 Bonn Anayasası ile, tekçi(üniter) değil, fakat federal bir devlet sisteminin benimsenmesinin ardındaki başlıca neden, batılı güçlerin baskıları kadar, Alman halkının nasyonal sosyalist sistemin aşırı merkezilyetçiliğinden uzaklaşmak isteği de vardır. Öteki Avrupa ülkelerinde ise, bölgecilğe verilen önemin artmasında, işlevsel zorunluluklar, kamu hizmetlerinin gerekleri ve planlı kalkınma gereksinmesi etkili olmuştur.

Bir süreden beri de, sosyo-kültürel yapılarının bir

sonucu olarak, devletlerin, ülkelerindeki farklı kültür ve dil topluluklarına ve bunların yoğun olarak yaşadığı bölgelere kimi ayrıcalıklar tanıdığına, özel kültür ve ekonomi politikaları uyguladığına tanık oluyoruz. Fransa, İspanya, İtalya ve Belçika gibi kimi ülkelerde ise, devletin merkez ve taşra örgütlenmesine, sözü edilen gereksinimleri daha iyi karşılayabilecek yeni biçimler kazandırılmak isteniyor. Bunlardan bir bölümü, anayasalarda; bir bölümü ise yasalarda değişiklikler yapmayı gerektirecek önemdedir.

Fransa'da 1960'lı yıllardan beri, hükümetler, bu amaçla valilerin eşgüdüm yetkilerini genişletmeyi denemişlerdir. O yılların girişimleri arasında, bölgelere yerel yönetim statüsü tanımak gibi bir amaç göze çarpmaz. Yatırımların ülke düzeyindeki dağılımında ve kalkınma planlarının uygulanmasında eşgüdüm sağlamanın yanı sıra, kent planlarının uygulanabilmesi başlıca amaçlardır. İngiltere gibi, yakın zamanlara gelinceye değin her türlü yerinden yönetim düşüncesine soğuk bakan bir ülkede bile, birleşik bölge büroları oluşturulmuştur.²

Öte yandan, yukarıdan değil, fakat aşağıdan gelen kimi toplumsal hareketlerle de, bölgeciliğin, beslendiği görülür. 19.yüzyılda, bölgecilik Fransa'da ilerlemenin önündeki engellerden biri olarak algılanmış, 20.yüzyılda ise, Hıristiyan-Demokrat düşüncesinin bir ögesi olarak, geleneği çağdaşlaşma ile bağdaştıran, yerellik (subsidiarite) ilkesini yaşama geçirme şansına sahip bir akım olarak görülmüştür.

Sol çevrelerde, bölgecilik, daha çok, gelişme, demokrasi, devletin yeniden yapılandırılması ve eşitlik bağlamında gündeme gelmiştir. 1960'lı

* AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi.

** Bu çalışma 20-22 Ekim 1997'de İzmir'de düzenlenen 7. Ulusal Bölge Bilimi Bölge Planlama Kongresi için hazırlanmıştır.

yılların sonlarında güçlenen bölgecilik söylemlerinin temelinde, çevreci akımlar, kimi santral, havaalanı ve benzeri tesislerin yapımına karşı tepkiler, bölgeler arasındaki dengesiz gelişme ve iç sömürü düşünceleri ağırlıklı bir yer tutuyordu. Yoksul bölgelere gelişme şansı verebilecek akçal yardım mekanizmalarının oluşturulmasına ilişkin istemler de, alttan gelen bu hareketlere bağlanabilir.

Fakat bütün bunlardan daha da önemli olan bir gerçek, Avrupa devletlerini oluşturan halklardan bir bölümünün, kimlik farklılıklarını öne sürerek, yeni arayışlar içine girmiş olmalarıdır.³ Kuzey İrlanda bir yana bırakılacak olursa, bunlar arasında en güçlüsü, Bask ülkesindeki bağımsızlık arayışları ve İskoç ulusçuluğudur. Belçika bölgelerinde ve Katalonya'da da güçlü bir bağımsızlık eğilimi varsa da, bunlar, genellikle, geleneksel anlamda aynı bir devlet olmaktan çok, Avrupa'da ve kendi devlet sistemleri içinde yeni bir erk sistemi oluşturma amacı gütmüş ve gütmektedirler.

Bütün bu hareketler içindeki diyalektik ilişkiler, siyasal bölgeciliğin temelini oluşturmaktadır. Bölgelerin kimilerinde halk, devletle bütünleşmek ve siyasal yaşama katkıda bulunma özemlerinin önündeki engelleri kaldırmak isteğindedir. Kimileri ise, daha çok özerkliğe sahip kılınmak ya da devletlerinden tümüyle kopmak için savaşım vermektedirler.

Fransızlar, 1982 yerinden yönetim reformunun ardından, 1986'da, bölge yerel yönetimleri için ilk kez seçim yapmışlardır. İngiltere'de ise, İskoçya ve Galler Bölgesi için öngörülen "bölgesel yerinden yönetim" girişimi başarılı olamamıştır. Bu girişim 1997 yılındaki seçimlerde İktidara gelen Tony Blair'in vaatlerine uygun olarak halkoylaması yoluyla Eylül 1997'de yinelenmiştir. Bölge planlaması amacıyla oluşturulan meclislerin bile kaldırıldığı görülmüştür. Tıpkı, Türkiye'de, 1961 anayasasına, "bölge" sözcüğünün sokulmasından çekinilmiş ve yerine "çevre" kavramının konmuş olmasında olduğu gibi. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da, "bölge planlaması" terimi yer almamıştır.

Bölgelleşme yönündeki çabaların İspanya'da ve Belçika'da başarılı olması dikkat çekmektedir. İspanya'da 1978 tarihli anayasa ile "özerk topluluklar" oluşturulmuş; Belçika'da ise, federal devlet sistemi içinde, bölgeler ve topluluklar, genişçe bir özerklik alanından yararlanan federe

birimler durumuna gelmişlerdir. Micheal Keating'in de belirttiği gibi, bölge gerçeği, özünde, birbirini bütünleyen iki farklı mantığın ürünüdür:⁴ Bir yandan, uluslararası şirketlerin temsil ettiği sermaye yöre sınırlarını aşmak eğilimi taşımakta, öte yandan da, belli yöreler, uluslararası sermayenin giderek daha fazla oranda yatırım ocağından durumuna gelmektedirler. Devlet, yatırım politikası ve kent planlarıyla gelişmeyi hızlandırmadığından, bölge basamağı bir umut olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgesel kimlikler ve bölge halkları arasındaki dayanışma, bölge çapındaki ekonomik gelişme etkinliklerini bütünleyen etmenler olmaktadır.

BÖLGE ÖNEMLİ BİR KAVRAM MI?

Kalkınmada, siyasette ve yönetimde alan ya da coğrafya boyutunun önemi, ilk bakışta sanıldığı ölçüde herkesçe kabul görmemektedir. Özellikle planlı kalkınmanın, bölünmüşlükle değil, tek merkezden yapılacak düzenlemelerle gerçekleştirilebileceği sık sık gündeme getirilir. Bölge ölçeğindeki planların, planlamanın birliğini bozabileceği öne sürülür. Öte yandan, bölgelerin egemenlikten pay almalarını öngören siyasal akımlar sonucunda, devletin birliği ve toprak bütünlüğü ve ulusal birlik gibi değerlerin zarar görebileceği savunulur. Yönetimde bile, merkeziyetçiliğin üstünlüklerinden söz ederek, yerinden yönetimi, kamu hizmetlerinin görülmesinde etkinliği azaltan bir etmen olarak görme eğiliminde olanlar vardır.

Oysa, biliyoruz ki, gelişme, coğrafi boyutlarından soyutlanarak ele alınabilecek bir olgu değildir. Gelişme sorunlarını coğrafi boyutları içinde inceleyen "Bölgesel Ekonomik Gelişme" dersleri en az yarı yüzyıldan beri aynı bir disiplin olarak dünya üniversitelerinde okutulmaktadır. Doğal kaynakların kullanılması ve ekolojik denge konularını da kapsamına alan bu dal, geleneksel olarak, ekonomik etkinliklerde kuruluş yeri ve bölgeler arasındaki dengesizlik sorunlarına her zaman ilgi duymuştur.

Bütün bunlara karşın, David Smith ve Philip Ogden gibi kimi coğrafyacılar, mekan fetişizmine takılıp kalmanın, geometrinin ardındaki toplumsal gerçekleri ve asıl belirleyici olan düzenli ilişkileri görmeyi engellemek tehlikesi taşıdığını öne sürmüşlerdir.⁵ David Slater gibileri ise, mekan etmeninin rolünü tümüyle yadsıyanlardandır.

Fransız filozofu Henri Lefebvre, mekânın, ideolojiden soyutlanmasına olanak bulunmadığına işaret etmişti. Yukarıdaki değerlendirmeyi bütünleyen bu görüşü yadsımak olanağı elbette yoktur. Nitekim, Nazi liderlerinin kullandıkları jeopolitik kavramları arasında bulunan ve "yaşam alanı" anlamına gelen Lebensraum sözcüğünden, Alman faşizminin yayılmacı emellerine yön gösteren bir kavram olarak yararlanılmıştır. Bununla birlikte, unutulmamalı ki, mekân, üretici güçlerin gelişmesiyle birlikte anlam kazanan tarihsel bir kategoridir. Bu nedenle, Karl Marx da, belli bir üretim düzeyini tutturabilmek için, belli miktarda mekâna olan mutlak gereksinmeden önce söz etmiştir.

Kuramsal plandaki bütün tartışmalara karşın, toplum bilimlerinde bölge bir gerçeklik olma niteliğini bugün de korumaktadır. Bir kez, içinde bulunduğları sektörlere göre, bölgeleri, "doğal bölge", "ekonomik bölge", "toplumbilimsel bölge" ve "yönetimsel bölge" olarak dört kategoriye ayırmak olanaklı görünmektedir. Bölgeler, ikinci olarak da, yapay olarak, oluşturulma biçimleri göz önünde tutularak ikiye ayrılabilirler: İlki, bölge planlaması amacıyla ilgili kuruluşlarca oluşturulmuş bölgeler; ikincisi, devlet ile yerel yönetimler arasında kalan bir yönetimsel basamaktır. Son olarak da, yapısal özelliklerine bakılarak, üç ayrı türde bölgeden söz edilebilir: Bunlardan birincisi, devletin, yetki genişliği (deconcentration) ilkesi uyarınca oluşturduğu taşra birimleri, bölge örgütleridir. İkincisi, bölge çapında oluşturulmuş yerel yönetimlerdir. Fransa ve İtalya'da olduğu gibi. Üçüncü tür bölge ise, sözcüğün en geniş anlamında, bir bölgesel özerklikten yararlanan, ayrı bir anayasaya sahip olan yasama ve yargı yetkileri bulunan bölgedir. İsviçre kantonlarının ve Almanya Land'larının durumunda olduğu gibi.⁶

Avrupa kıtası, burada sözü edilen türlü bölgelerin bir mozayikli durumundadır. İnsanlar, kendilerini, Avrupalı olmaktan çok, doğup büyüdüğü, yaşamakta oldukları kentler, yöreler ve bölgelerle özdeşleştirmeyi yeğ tutmaktadırlar. Yaşadıkları bölgelerin değerlerine sahip çıkmaya, yönetimine ilişkin karar süreçlerine katılmaya özen göstermektedirler. Gücünü tabandan alan bir siyasal rejim olan demokrasilerde, halkın, yaşadığı bölgeye bu denli bağımlılığı büyük önem taşır. İşte bu nedenle ki, yarım yüzyıla yakın bir süreden beri sürdürülmekte olan Avrupa'nın bütünleş-

trilmesi sürecinde, yerel birimlerle bölgeler yaşamsal bir öneme sahip bulunmaktadır. Bütünleşmeyi gerçekleştirmeye çalışanlar, bu güçten yararlanmaya özen göstermektedirler.

BÖLGELER AVRUPASI MI?

Geleceğin Birleşik Avrupası'nın temel taşlarını, asıl birimlerini, devletlerin mi, (ulus-devletlerin mi), yoksa bölgelerin mi oluşturacağı konusunda farklı düşüncelere rastlanıyor. Ama, bu alanda bölgelerin varlığından bir güç olarak yararlanmanın önemini kimse yadsımıyor. Özellikle, Merkezi ve Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin yıkılmasının ardından, halklar, yöreler, etnik kümeler, kimliklerinin yeniden tanınması ve genişlemekte olan Avrupa ile bütünleşme yolundaki istemlerini artırmışlardır.⁷

Yukarıda da kısaca değinildiği gibi, tüm Avrupalılar arasında en yüksek bağlılık düzeyi (%85-87) kentler ve bölgeler iledir. Avrupalılardan çok daha küçük bir oranının kimlik algılamaları, ideal Avrupa yurttaşlığı kavramı ile çalışmaktadır.⁸ Bunun anlamı, Avrupalıların siyasal ve kültürel kimliklerinin esas olarak kentler, kasabalar ve bölgelerle özdeşleşmiş olduğu ve dolayısıyla, Avrupa'nın bütünleşmesi idealini gerçekleştirmek için en elverişli ortamın yerel ve bölgesel yönetimlerin serbestçe seçilmiş temsilcileri yardımıyla oluşturulabileceğidir.

Kuşkusuz, bölgesel özerklik ve bütünleşme ayrı ayrı mantıklara dayanan ideallerdir. Birincisiyle, siyasal erkin yurttaşlara, halka daha yakın olması sağlanmaya çalışılırken; bütünleşme, erkin, daha yüksek düzeyde bulunan merkezlere, örneğin Brüksel'e aktarılmasını gerektirir. Bu durumda, en son kararların alınmasında yurttaşın etkisi, kaçınılmaz olarak, azalır. Bunu, yerel ve bölgesel özerklik ilkesiyle bağdaştırmaya olanak kalmaz. Çünkü, Alexis de Tocqueville'in de belirtmiş olduğu gibi, yerinden yönetimin özerkliği, küresel merkezîyetçilik, tekdüzelik ve bireysellik eğilimleri yönündeki baskılardan toplumları koruyabilecek en yaşamsal değerlerden biridir.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ETKİNLİKLERİ

1992'de Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Antlaşması'nın imzalanması, Avrupa'nın bütünleşmesi süreci içinde bölgelerin daha önemli bir rol oynamaları için önemli bir adım sayılır. Özellikle "hızmette halka yakınlık" ya da "yerellik"

(subsidiarite) ilkesinin ve "Bölgeler Komitesi" adlı bir organın kurulmasının bağlayıcı bir kural olarak Antlaşma'da yer alması, bölgelerin Avrupa'nın bütünleşme sürecinde daha iyi temsil edilmeleri konusundaki tartışmalara güzel bir yanıtıdır.

Güçlü ve bütünleşmiş bir Avrupa'nın yaratacağı merkeziyetçi yapının yerel ve bölgesel özerklikler açısından yaratabileceği tehlikeli önlemek üzere; Maastricht'de Birliğin federatif bir yapıya oturtulması, her basamaktaki birimlerin (Avrupa, Devletler, Bölgeler, kentler) yetkilerinin açık biçimde tanımlanması ve bölgelerin, alınacak tüm kararlara etkin olarak katılması ilkeleri benimsenmiştir.⁹

Avrupa Parlamentosu'nun 1988'de kabul ettiği Bölgeselleşme Şartı'na göre (Community Regionalization Charter), bölgeler coğrafi açıdan kendine yeterli ve nüfusu, dil, kültür ve tarihsel gelenekler gibi ortak özelliklere sahip birimler olarak tanımlanıyordu.¹⁰ Avrupa Birliği bünyesinde kurulmuş olan Bölgeler Komitesi, bölgesel ve yerel birimlerin seçilmiş temsilcilerinden oluşan bir danışma organı olarak görev yapmaktadır (Madde: 196/a). Maastricht Antlaşması, Antlaşmada öngörülen durumlarda ve Konsey ile Avrupa Komisyonu'nun uygun görmeleri durumunda, bu iki organın, Bölgeler Komitesi'ne danışacaklarını belirtmiştir. Kimi konularda ise, Bölgeler Komitesi'ne danışmak zorunluluğu vardır.

Yerellik ilkesinin Antlaşmaya konmasının amacı, Avrupa'nın temel taşları olan yerel ve bölgesel birimleri ihmal etmek ya da yok saymak gibi bir sonucun doğmasını önlemektir. Yerellik ilkesi, hizmetlerin görülmesinde önceliği, alt düzeydeki yönetim basamaklarına bırakmayı öngörmektedir. Antlaşmanın A maddesinin 2.fıkrası: "Kararlar, yurttaşlara en yakın olan düzeylerde alınır" denilmektedir. 128.maddede de, bunu bütünleyen bir başka kural var: "Topluluk, üye devletlerin ulusal ve bölgesel çeşitliliğini koruyarak kültürel gelişmelerine katkıda bulunacak ve aynı zamanda ortak kültür kalıtının korunmasına da önem verecektir."

Genel olarak demokrasinin, özel olarak da yerel ve bölgesel demokrasinin bir güvencesi olan yerellik ilkesi, Maastricht Antlaşması'nın 3/b maddesinde şöyle formüle edilmiştir: "Salt kendi yetki alanının bir parçasını oluşturmayan konularda, Topluluk (Birlik), yalnız yerellik ilkesine uygun olarak hareket eder. Yeter ki, söz konusu önlemlerle

varılmak istenen amaçlara, üye devletlerce daha iyi ulaşmak olanağı bulunmasın ve kapsamı ve etkisi açısından, bu konular Topluluk (Birlik) düzeyinde daha iyi ele alınabilsin."

Yerellik ilkesi, yerel ve bölgesel yönetim geleceğine, yalnız yeterli kaynaklar sağlayarak, yani "pozitif yükümlülüklerinin gereğini yerine getirmek" suretiyle değil; fakat aynı zamanda, işlerine merkezi yönetimler tarafından kanşılmasını engellemeyi de kapsayan "negatif yükümlülük" yolu ile de katkıda bulunma şansına sahiptir.

AVRUPA KONSEYİ'NİN ETKİNLİKLERİ

Kırk Avrupa Devletini bünyesinde barındıran Avrupa Konseyi de, Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi adlı organı eliyle, bölgeselleşme yolundaki çabalara katkıda bulunmaktadır. Avrupa Birliği'nin yaşama geçirilmesinde bölgelerin daha aktif rol almaları ve organlarda daha iyi temsil edilebilmeleri için uğraş vermektedir.

Bölgelerin ve yerelleşmenin giderek önem kazanması, egemen devletlerin ortadan kalkacağı beklentilerine yol açmamalıdır. Eskiye oranla önemi azalmış görünse de, ulus-devlet varlığını sürdüreceği gibi görünmektedir.¹¹

Avrupa Konseyi'nin Haziran 1993'te Cenevre'de topladığı bir Konferans'ta belirtildiği gibi, "Etnik kimlik üzerinde gereğinden çok durulması, şoven bir ulusçuluğa ve bölgecilığe yol açabilir ki, yabancı düşmanlığı ile de birleşebilen böyle bir duruma karşı, yerel ve bölgesel demokratik kuruluşların tepki göstermeleri gerekir."¹² Her ne kadar Avrupa Konseyi, üyesi olan bütün devletlerde daha çok yerelleşmeyi, bütünleşmeyi, devlet sınırlarının bilgi, mal, hizmet ve insanların serbestçe dolaşımına bir engel olmaktan çıkarılmasını özendirici çabalar harcamaktaysa da, hangi düzeyde olursa olsun, hoşgörüsüz ve şoven davranışların filizlenmesine karşı kesin bir tavır içindedir.

Yerel yönetimlerin özerkliğine ilişkin olarak Konsey'in 1985 yılında kabul etmiş olduğu Yerel Özerklik Şartı'nın 4. Maddesi de, tıpkı Maastricht Antlaşması'nda olduğu gibi, yerellik ilkesine yer vermiştir. Konsey'in, Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi adı verilen danışma organında, ayrıca, Haziran 1997'de, Yerel Özerklik Şartı'na koşut olarak, bir de Bölgesel Yönetimler Özerklik Şartı'nın kabul edildiği görülmektedir.

Avrupa Bölgesel Yönetimler Özerklik Şartı'nın

amacı, Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda yer alan yerel özerklik ilkeleriyle çelişen ilkeleri yaşama geçirmek değildir. Bölgesel Özerklik Şartı'nda, bölge olgusunun benimsenmesinin, devletin birliğine olan bağlılığa zarar vermemesi, egemenlik ve toprak bütünlüğü için bir tehdit oluşturmaması gereği önemle vurgulanmaktadır.¹³

Bu belgede, bölgesel özerklik, her ülkenin sınırları içinde, devletle yerel yönetimler arasında yer alan, duruma göre, bir yerel yönetim (yönetimsel birim) ya da eyalet (siyasal birim) ayrıcalıklarına sahip olabilen, esas olarak bölgede sürekli ve dengeli bir gelişmeyi sağlamak amacıyla, kamu görevlerinden önemli bir bölümünü, kendi sorumlulukları altında ve bölge halkının çıkarları doğrultusunda yerine getirme hakkına ve filli olanağına sahip en geniş yerel birimler olarak tanımlanmaktadır. Federal devlet sistemini devletlere dayatan bir niteliğe de sahip değildir. Bunu, her ülkenin kendi takdirine bırakmakta ve bölgesel özerkliğin kapsamının devletlerin kendi yasalarınınca belirleneceğini göstermiş bulunmaktadır.

SONUÇ

Avrupa ülkelerinden birçoğunda, devletlerin, tekçi devlet kimliği terk edilmeksizin, ulusal birlik ve toprak bütünlüğü anayasalarca güvence altına alınması koşuluyla, sosyo-kültürel ve ekonomik yapıları hesaba katılarak, kimi bölgelerin halklarına yönetsel yerinden yönetimle siyasal yerinden yönetim arasında değişen özerk statüler tanıdıkları görülmektedir. Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların, bu yöndeki gelişmeleri özendirilen ve destekleyen çalışmaları vardır. Avrupa Birliği, ayrıca, üyesi olan devletlerde, farklı gelişme düzeylerinde bulunan bölgeler arasındaki gelişmişlik eşitsizliklerinin giderilmesini, tek pazarın etkin bir biçimde çalışması açısından da önemli saymakta ve bu amaçla oluşturduğu fonlardan onlara destek sağlamaktadır.

Bu gelişmelere karşın, bölgeselleşmenin, Avrupa'nın bütünleşmesi karşısında kaçınılmaz ve yararlı bir kurumlaşma biçimi mi, yoksa geciktirici ve zorlaştırıcı bir etmen mi olduğu sorusuna farklı farklı yanıtlar verenler bulunduğu da değinmek gerekir.¹⁴

NOTLAR

- 1 Lanversin J., et al., (1989) "La Région et l'Aménagement du Territoire," (4 eme éd.), Economica, Paris, ss: 65-72.
- 2 Keating M., (1997) "Les régions constituent-elles un niveau de gouvernement en Europe?", *Les Paradoxes des Régions en Europe*, Patrick le Galés et Christian Lequesne, ed., İçinde La Découverte, Paris, s: 21.
- 3 McNeill W.H., (1986) *Poly-Ethnicity and National Unity in World History*, University of Toronto Press, ve (1995) *Nations et Nationalisme*, La Découverte, Paris, ve Chabot J-L., (1993) *Le Nationalisme*, P.U.F., Paris.
- 4 Op.cit., 24.
- 5 Lavrov S., Sdasyuk S., (1988) *Concepts of Regional Development*, Progress Publishers, Moscow
- 6 Petschen S., (1993) *L'Europe des Régions*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, ss: 15-18.
- 7 Dehousse R., (1982) "Regional Autonomy and European Integration: The Lessons of Maastricht", *Régions d'Europe*, 6, 333-338.
- 8 European Parliament, Working Party I: *European Union and Local Autonomy*, report by Pasqual Maragall, First European Parliament-EC Local Authorities Conference, 1 March 1994, Brussels.
- 9 European Parliament, Directorate General for Research, *The Powers of Local and Regional Authorities and Their Role in the European Union*, Regional Policy Services, WA, 1993.
- 10 Labasse J., (1991) *L'Europe des Régions*, Flammarion, Paris.
- 11 Keleş, R., "Consequences of European Integration for Local and Regional Authorities", *Planning for a Broader Europe*, VIII AESOP Congress Proceedings, Vol.4, August 24-27, Istanbul, 434-446.
- 12 Council of Europe, *Regionalization in Europe*, Evaluation and Perspectives, Geneva, 2-5 June 1993, Strasbourg, 1994, 249-255.
- 13 Council of Europe, *Projet de Résolution sur la Charte Européenne de l'Autonomie Régionale*, Troisième Session, Strasbourg, 2-4 July 1996, CPP (3)3 Resolution, le 20 Mai 1996
- 14 Galés P., Lequesne C., (1997) *Les Paradoxes des Régions en Europe*, La Découverte, Paris

Gülhanım ÇALIŞKAN*

Tanyel ÖZELÇİ** Çiğdem VAROL***

TÜRKİYE'DE KENTLEŞME SÜRECİNİN BÖLGESEL FARKLI LAŞMASI ANALİZİ****

I. GİRİŞ

Toplumların sosyo-ekonomik çeşitliliği, fiziksel bakımdan homojen olmayan coğrafi mekanda da yansımaları bulmaktadır. Bu farklılaşma özellikle az gelişmiş ülkelerde "bölgelerarası ekonomik ve sosyal dengesizliği" bir sorun olarak ortaya çıkarmaktadır. Türkiye de bölgelerarası dengesizliği ekonomik, politik ve sosyal boyutlarıyla bir sorun olarak yaşamaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türkiye'de geleneksel toplum yapısından modern topluma geçiş çabalarıyla ekonomik, sosyal ve politik pek çok değişiklik yaşanmıştır. Tarımsal ağırlıklı ekonomiden, sanayileşmeye geçişle birlikte kentleşmenin artışı yeni bir mekan organizasyonunu beraberinde getirmiştir. Ancak Türkiye'nin büyük bir kesimi bu modernleşme sürecinin dışında kalmış, ekonomik büyümenin ve sermayenin eşit olarak dağıtılamaması sonucu bölgesel farklılaşmalarla birlikte ikili sosyo-ekonomik yapılar ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki sosyo-ekonomik sistemin mekansal organizasyonundaki ikili yapı bütün dönemlerde doğu ve batı bölgeleri arasındaki bölgesel farklılaşma olarak kendini göstermiştir.

* ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Araştırma Görevlisi, ** GÜ Müh-Mim.Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Araştırma Görevlisi, *** GÜ Müh-Mim.Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Araştırma Görevlisi

**** Bu çalışma 17-18 Ekim 1996'da Ankara'da düzenlenen 6. Ulusal Bölge Bilimi Bölge Planlama Kongresi'ne sunulmuştur. Bildirinin ön çalışmaları ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde verilen CP 524 Computer Application of Advanced Statistical Techniques to City Planning dersinde yapılmıştır. Çalışmanın her aşamasındaki katkılarından dolayı dersi yürüten Prof. Dr. Ayşe Gedik'e teşekkür ederim.

Çalışmada 20'şer yıllık dönemleri ve Türkiye'de yaşanan ekonomik, sosyal ve politik dönüşümleri temsil eden 1945, 1965 ve 1985 yılları seçilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1945 yılına kadar olan dönem, geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş çabalarının ve içte tanım ağırlıklı ekonomik yapı ile tek partiye dayalı merkeziyetçi yapının, dışta ise ekonomik durgunluk ve politik krizin tanımladığı bir dönemdir. 1945-1965 dönemi Türkiye'de sosyal ve ekonomik alanda önemli değişimleri içerir. Devletçilikten pazar ekonomisine geçiş, planlı kalkınma, ve politika da tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş döneminin önemli belirleyicileridir. Sosyal ve ekonomik alandaki değişimler nüfus hareketini de beraberinde getirmiş, kentlere doğru yığılma başlamıştır. 1965-1985 dönemi ise pazar ekonomisinin gerektirdiği kapitalist ilişkilerin tanımladığı ve özellikle 1980 sonrası özel sektörün teşvik edildiği, büyük kentlerin artık metropolitenleşme sürecine girdiği, etkilerinin günümüzde de devam ettiği bir dönemdir. Son yıllarda meydana gelen gelişmelerin belirsizliği ve bu gelişmelerin sonuçlarının kestirilmesi için henüz çok erken olması ve 1990'lı yıllarda II sayılandaki artışın geçmiş dönemlerle olan karşılaştırmalı analizi imkansızlaştırması bu analizi 1985 yılı ile sınırlandırmıştır.

Problemi süreç içinde ele almak beraberinde bazı güçlükler getirmektedir. Bu güçlükler, özellikle 1945 ve 1965 yıllarına ait iller bazında istatistiksel verilerin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Veri seti çalışmanın amacı doğrultusunda oluşturulmuş, ancak belirtilen güçlükler sonucu sınırlı kalmıştır.

II. ANALİZLERİN TANIMLANMASI VE SONUÇLARIN YORUMLANMASI

II. 1. Veri Seti

Başlangıçta, kentleşmenin ekonomik ve sosyal gelişme ile tanımlandığı tezinden yola çıkılarak, 1945, 1965, ve 1985 yılları için mekansal farklılaşmaya yol açabileceği düşünülen 26 sosyal, ekonomik ve demografik değişken kullanılmıştır. Ancak analizlerin birkaç kez yapılması sonucu açıklayıcılığı olmayan değişkenler elenmiştir. Değişken sayısı faktör analizinde 13'e, discriminant analizinde 15'e indirilerek veri seti iyileştirilmiştir (Tablo 1).

Durumların tanımlanmasında, Türkiye'nin idari bölünüşündeki il sınırları kabul edilmiştir. Bu illerin toplam sayısı 1945 yılı için 63; 1965 ve 1985 yılları için 67'dir (Harita 1).

II. 2. Diskriminant Analizi

Diskriminant analizi temelde iki ya da daha fazla grup arasındaki farklılığı test eder. Burada, Türkiye'deki bölgelerarası sosyo-ekonomik farklılaşma, Batı ve Doğu Anadolu olmak üzere iki grup oluşturularak analiz edilmektedir. Bu gruplar oluşturulurken ilk olarak sekiz coğrafi bölgeden Marmara, Trakya, Ege, İç Batı Anadolu ve Akdeniz, Batı; Karadeniz, İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Doğu olarak kabul edilmiştir. Yapılan diskriminant analizi sonucunda her üç dönem için yanlış gruplandırıldığı ortaya çıkan iller gözönünde bulundurulduğunda, böyle bir bölgeleme yerine kuzey-güney arasında hipotetik bir sınırın doğu-batı bölgelemesinde daha etkili olacağı görülmüştür. Analizler tekrarlanarak ve her defasında yanlış gruplandırılan illerin grupları değiştirilerek, doğru sınıflandırma yüzdesi yükseltilmiş, diskriminant analizinin etkinliği artırılmıştır (Harita 1).

1945 yılı için illerin 27'si Batı'da, 36'sı Doğu'da tanımlanmıştır. 1965 ve 1985'te ise illerin 29'u Batı'da, 38'i Doğu'da tanımlanmıştır (Tablo 2).

Tanımlayıcı Analiz: Grup Ortalamaları

Bu bölümde değişkenlerin grup ve genel ortalamaları yıllara göre incelenmektedir (Tablo 3). Aynı ilde doğan nüfusun toplam nüfusa oranı, ülkenin iç göç olgusuyla ilişkilidir. Tablodan da izlenebileceği gibi, ortalama değerler bölgeler ve genel ortalamalar için 1945'den 1985'e azalmaktadır. Diğer bir deyişle, bu azalma, iç göçün arttı-

ğının bir göstergesidir. Değerlerin, Batı'da her üç dönemde de hem Doğu'dan hem de genel ortalamadan daha düşük olduğu görülmektedir. Bu, Batı'da tanımlanan illere, diğer illerden gelen nüfusun daha fazla olduğunu, yani Batı illerinin göç aldığını göstermektedir.

Hastane, ilkokul ve lise değişkenleri, sağlık ve eğitim göstergeleri olarak, sosyal gelişmişlikle ilgilidir. 10000 kişiye düşen hastane yatak sayıları incelendiğinde, her üç yılda da Batı'nın Doğu'ya oranla daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Bölgesel değerler birbirine oranlandığında, her iki bölgede de bu değişkenin ortalama değerinin 1945 yılında birbirine yakın olduğu, 1965'te bu oranın Batı'da daha fazla arttığı ve 1985'te de bölgeler arasındaki bu farkın azalarak 1945'lerdeki orana düştüğü görülmektedir.

İlkokul değerleri incelendiğinde 1945 yılında Batı, Doğu'ya göre daha yüksek bir ortalamaya sahiptir. 1965'te oranlar birbirine yaklaşmış, 1985'te de Doğu, Batı'yla karşılaştırıldığında, oldukça yüksek bir ortalamaya sahip olmuştur. Bu değişken kentleşme düzeyi ile ters orantılıdır. İlkokul sayılarına yönelik bu oranın yüksekliği, daha az nüfusa daha çok ilkokul anlamına gelmektedir, ve bu oranın yüksek olduğu yerler de dağınık yerleşim özelliğini açıklamaktadır. 1965 ve 1985 yıllarında nüfus, Doğu'da kırsal alanda dağınık olarak yerleşirken Batı'da giderek artan oranda kentsel alanlarda yığılmaktadır.

Lise değerleri incelendiğinde 1945'te Batı, Doğu'nun iki katı ortalama değere sahipken, 1985'e gelindiğinde değerler birbirine yaklaşmaktadır. Bu değişkenin sosyal gelişmişlikle ilgili olduğu düşünüülürse, ortalama sonuçları iki bölge arasındaki farklılaşmanın zamanla arttığı hipotezi ile çelişmektedir.

İşyeri sayısının ekonomik gelişmişlik göstergesi olduğu göz önüne alındığında, Doğu-Batı farklılaşmasının ekonomik yapıda derinleştiği görülmektedir. Değerler incelendiğinde, tüm dönemlerde oldukça yüksek bir oranda bölgeler arasında farklılaşma olduğu, 1945'ten 1985'e gelindiğinde bir iyileşme olmadığı görülmektedir.

Doğu ile Batı arasındaki farkı açıklayan diğer bir değişken de kent nüfusunun toplam il nüfusuna oranıdır. Batı'da daha yüksek olan ortalamaların birbirine oranlarının yıllar itibarıyla bölgelere göre değişmediği, ancak artış hızlarının her iki bölgede de azaldığı görülmektedir.

Tablo 1: Analizde kullanılan değişkenler ve tanımları

DOĞUMYER	Aynı ilde doğan nüfusun toplam il nüfusuna oranı.	SANAYİ	Sanayi sektöründe çalışan nüfusun toplam çalışan nüfusa oranı
HASTANE	İlde 10000 kişi başına düşen hastana yatak sayısı.	TARIM	Tarım sektöründe çalışan nüfusun toplam çalışan nüfusa oranı
İLKOKUL	İlde 10000 kişi başına düşen MEB'na bağlı ilkököl sayısı.	TELEFON	İlde 10000 kişi başına düşen telefon sayısı.
İŞYERİ	İldeki imalat sanayi büyük işyeri sayısı.	NUFUS	İl toplam nüfusu.
KDUZEY	Kentleşme düzeyi. İl kent nüfusunun il toplam nüfusuna oranı	TOPTASIT	İlde 10000 kişi başına düşen motorlu kara taşıtları sayısı.
LİSE	İlde 10000 kişi başına düşen lise sayısı.	YASGRUP1	İldeki 0-14 yaş grubunun toplam nüfusa oranı
OKURYAZ	Okuryazarlık oranı. Okuyazar nüfusun toplam nüfusa oranı	YASGRUP2	İldeki 15-65 yaş grubunun (aktif nüfus) toplam nüfusa oranı
OTOMOBİL	İlde 10000 kişi başına düşen otomobil sayısı.		

Tablo 2: Yıllara göre gruplar ve grupları oluşturan iller

Yıllar	Batı Anadolu	Doğu Anadolu
1945	Afyonkarahisar, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Edirne, Eskişehir, Hatay, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Kırklareli, Manisa, Muğla, Seyhan (Adana), Tekirdağ, Zonguldak	Ağrı, Amasya, Bingöl, Bitlis, Çankırı, Çoruh (Artvin), Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Kahramanmaraş, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Ordu, Rize, Samsun, Siirt, Sinop, Sivas, Tokat, Trabzon, Tunceli, Urfa, Van, Yozgat
1965 ve 1985	Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Edirne, Eskişehir, Hatay, İçel, Isparta, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Kırklareli, Manisa, Muğla, Sakarya, Tekirdağ, Uşak, Zonguldak	Adıyaman, Afyon, Ağrı, Amasya, Artvin, Bingöl, Bitlis, Bolu, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Kahramanmaraş, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Rize, Samsun, Siirt, Sinop, Sivas, Tokat, Trabzon, Tunceli, Urfa, Van, Yozgat

Tablo 3: Yıllara göre değişkenlerin grup ve genel ortalamaları

YILLAR	1945	1965	1985	YILLAR	1945	1965	1985
DOĞUMYER				OTOMOBİL			
Batı Anadolu	,83	,83	,78	Batı Anadolu	1,79	23,50	193,00
Doğu Anadolu	,93	,93	,91	Doğu Anadolu	,41	5,23	70,26
Toplam	,89	,89	,85	Toplam	,99	13,14	123,39
HASTANE				SANAYİ			
Batı Anadolu	4,78	17,23	18,46	Batı Anadolu	,11	,08	,11
Doğu Anadolu	3,22	9,15	12,48	Doğu Anadolu	,05	,03	,04
Toplam	3,89	12,65	15,07	Toplam	,07	,05	,07
İLKOKUL				TARIM			
Batı Anadolu	4,33	10,53	9,47	Batı Anadolu	,73	,70	,57
Doğu Anadolu	2,67	11,36	14,43	Doğu Anadolu	,85	,84	,75
Toplam	3,89	11,00	12,28	Toplam	,80	,78	,67
İŞYERİ				TELEFON			
Batı Anadolu	4,93	17,41	138,28	Batı Anadolu	18,48	68,00	1268,59
Doğu Anadolu	,53	1,76	14,89	Doğu Anadolu	,00	24,08	857,26
Toplam	2,41	8,54	68,30	Toplam	7,92	43,44	
KDUZEY				TOPTASIT			
Batı Anadolu	,26	,30	,49	Batı Anadolu	4,95	59,68	320,09
Doğu Anadolu	,16	,26	,36	Doğu Anadolu	1,89	23,29	143,92
Toplam	,20	,31	,42	Toplam	3,20	39,04	220,18
LİSE				YASGRUP1			
Batı Anadolu	,02	,05	,28	Batı Anadolu	,38	,39	,33
Doğu Anadolu	,01	,04	,26	Doğu Anadolu	,46	,47	,43
Toplam	,016	,05	,27	Toplam	,43	,43	,39
NUFUS				YASGRUP2			
Batı Anadolu	371536,81	597150,17	1046588,0	Batı Anadolu	,59	,56	,61
Doğu Anadolu	243296,66	370370,16	534563,32	Doğu Anadolu	,54	,50	,52
Toplam	298256,73	468628,67	756185,94	Toplam	,57	,53	,56
OKURYAZ							
Batı Anadolu	35,49	55,80	81,94				
Doğu Anadolu	18,78	35,00	67,56				
Toplam	25,94	44,00	73,79				

Demografik yapıyı açıklayan okuryazarlık oranı incelendiğinde, 1945 yılında Batı ortalaması Doğu'nun yaklaşık iki katıdır. Doğu'da okuryazarlık oranındaki artış hızının daha fazla olması sebebiyle 1985'te iki bölge arasındaki farklılaşma bu değişkene göre azalmıştır.

Otomobil sahipliği ile ilgili değerler incelendiğinde, 1945 yılında Batı'nın Doğu'dan yaklaşık 4,5 kat fazla ortalama değere sahip olduğu görülmektedir. 1945'ten 1965'e bu değerler iki bölge için de 13 kat artmıştır. Bunun sebebi 1960'lı yıllarda otomobil üretimine başlanması ve kullanımının artmasıdır. Böylece kentsel alanların yayılma süreci de başlamıştır. 1965 sonrasında ise iki bölge için de otomobil sahipliği oranı yükselmesine rağmen artış hızları azalmıştır. Otomobilin yanında otobüs ve kamyonun da yer aldığı motorlu kara taşıtları sayısında ise Batı ile Doğu arasındaki fark iki mislidir. Bu farkın otomobil sahipliği oranından daha az olmasının sebebi ise Doğu illerinde yer alan taşımacılık sektörüdür.

Sanayide çalışan nüfusun, toplam çalışan nüfusa oranına bakıldığında, Batı ile Doğu arasındaki farkın iki kat olduğu görülmektedir. 1960'lı yıllarda planlı ekonomiye geçiş, devlet müdahalesi ve çeşitli kurumların oluşturulması sonucu tarım ve sanayide çalışanların bir kısmı devlet sektörüne kaymıştır. Bu nedenle 1965 yılında iki bölge için de sanayide çalışanların oranında bir düşüş gözlenmektedir. 1985'e geldiğinde ise piyasa ekonomisine geçişle birlikte sanayide çalışanların oranı artmıştır. İki bölge arasındaki fark ise hala devam etmektedir.

Tarım değişkeni ise kırsal yapının varlığının bir göstergesidir. Doğu'daki ortalamanın Batı'ya göre daha fazla olduğu görülmektedir. Dönemler itibarıyla bu ortalama her iki bölge için de azalmaktadır.

Telefon değişkeni, sosyo-ekonomik gelişmişlikle ilgilidir. 1945 yılında sadece Batı'da gözlenen telefon aboneliği 1965'te yine ağırlıklı olarak Batı'da yer almış, 1985 yılında ise Doğu'daki telefon abone sayılarındaki artış hızı Batı'ya göre daha fazla olmuştur.

Yaş grupları değişkeni demografik yapı ile sosyo-ekonomik gelişmişlik hakkında fikir vermektedir. 0-14 yaş grubunun toplam nüfusa oranı Doğu'da Batı'ya göre daha fazladır. Bunun sebebi iki şekilde açıklanabilir. Birincisi doğurganlığın ve buna bağlı nüfus artışının Doğu'da fazla olmasıdır. Diğer ise Doğu'daki aktif nüfusun (15-65 yaş) Batı'ya göç etmesi nedeniyle 0-14 yaş grubunun toplam nüfusa oranının bu bölgede göreceli olarak fazlalığıdır. 1945'ten 1985'e 0-14 yaş grubunun toplam nüfusa oranı sosyo-ekonomik gelişmişliğin artmasına bağlı olarak azalmış, ancak Doğu-Batı arasındaki fark artmıştır. 15-65 yaş grubuna bakıldığında Batı'nın tüm dönemler için Doğu'dan daha yüksek oranda aktif nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Bu da aktif nüfusun Doğu'dan Batı'ya göç ettiğini göstermektedir.

Diskriminant Analizinin Yorumlanması

Çalışmada, sosyo-ekonomik ve demografik değişkenlerle tanımlanan kentleşme düzeyinin Batı ve Doğu Anadolu Bölgeleri arasında farklılaştığı hipotezi test edilmektedir.

Tablo 4: Diskriminant analizinde kullanılan değişkenlerin F-testi sonuçları

Değişkenler	1945		1965		1985	
	Önemlilik α	Hipotezin Testi	Önemlilik α	Hipotezin Testi	Önemlilik α	Hipotezin Testi
DOGUMYER	0.0000	red	0.0000	red	0.0000	red
HASTANE	0.3246	kabul	0.0018	red	0.0064	red
ILKOKUL	0.0000	red	0.2831	kabul	0.0001	red
ISYERİ	0.0181	red	0.0517	kabul	0.0372	red
KDUZEY	0.0007	red	0.0019	red	0.0001	red
LİSE	0.0211	red	0.0175	red	0.4338	kabul
NUFUS	0.0034	red	0.0075	red	0.0094	red
OKURYAZ	0.0000	red	0.0000	red	0.0000	red
OTOMOBİL	0.0072	red	0.0011	red	0.0000	red
SANAYİ	0.0000	red	0.0000	red	0.0000	red
TARIM	0.1991	kabul	0.0000	red	0.0000	red
TELEFON	0.0540	kabul	0.0004	red	0.0001	red
TOPTAŞI	0.0014	red	0.0000	red	0.0000	red
YASGRUP1	0.0128	red	0.0000	red	0.0000	red
YASGRUP2	0.0113	red	0.0000	red	0.0000	red

$\alpha \leq 0.05 \leftrightarrow$ Hipotezin Kabulü $\alpha > 0.05 \leftrightarrow$ Hipotezin Reddi

Analizde öncelikle kentleşme düzeyini tanımladığı kabul edilen 15 değişkenin iki bölgenin farklılaşmasında etkili olup olmadığı test edilmiştir. Buradaki yokluk hipotezi (null hypothesis) H_0 : Değişkenler iki grup için eşit ortalamalara sahiptir'dir. Hipotezin test edilmesi için SPSS çıktılarındaki F-testi Tablo 4'te incelenebilir.

Buna göre DOGUMYER, KDUZEY, NUFUS, OKURYAZAR, OTOMOBİL, SANAYI, TOPTASIT, YASGRUP1, YASGRUP2 değişkenlerinin, her üç dönem için de bölgelerin birbirinden farklılaşmasına katkıda bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında, 1945 yılında HASTANE, TARIM, TELEFON; 1965 yılında İLKOKUL, İSYERİ; 1985'te ise LİSE değişkenlerinin değerleri yokluk hipotezin kabulünü sağlamakta, diğer bir deyişle, bu değişkenlerin bulunduğu dönem içinde Doğu ve Batı'nın farklılaşmasına bir katkıda bulunmadığını göstermektedir.

Bir değişken için Wilk'in Lamdası değeri (grup içi değişkenlerin ortalamalarının karelerinin toplamı / Toplam değişkenlerin ortalamalarının karelerinin toplamı) 1'e yaklaştıkça, yani grup ortalamaları birbirlerine yaklaştıkça, bu değişkenin grupların farklılaşmasına katkısı azalmaktadır (Tablo 5).

Buna göre; 1945 yılında YASGRUP1, YASGRUP2, TARIM, HASTANE, LİSE, İSYERİ, TELEFON ; 1965 yılında İLKOKUL, İSYERİ, LİSE, NUFUS; 1985

yılında ise İSYERİ, NUFUS, LİSE değişkenlerinin değerlerinin 1'e yaklaştığı, yani değişkenlerin ortalamalarının Batı ve Doğu için birbirine yakın olduğu, başka bir deyişle bu değişkenlerin diskriminant fonksiyonuna katkılarının az olduğu söylenebilir.

Diskriminant Fonksiyonu Katsayılarının Yorumlanması

Direkt Metod kullanılarak yapılan Diskriminant Analizi, ayırıcı değişkenlerin doğrusal olarak biraraya gelmesinden oluşan fonksiyonu tanımlar. Oluşturulan diskriminant fonksiyonu;

$$D_i = d_{i1} Z_1 + d_{i2} Z_2 + \dots + d_{i15} Z_{15} \text{ şeklindedir.}$$

Burada;

D_i : i ili için diskriminant fonksiyonu değeri;

d_i : bir değişkenin i ili için olan ağırlıklı katsayısı;

Z_i : 15 ayırıcı değişkenin standardize edilmiş değerleridir.

Standardize edilmiş diskriminant fonksiyonu katsayıları kendi içlerinde ve birbirleri arasında anlamlı bir öneme sahiptirler. Katsayıların mutlak değerleri, temsil ettiği değişkenin fonksiyona olan göreceli katkısını belirlemektedir. 'Katsayıların artı ve eksi değerleri ise değişkenin fonksiyona olan negatif ya da pozitif katkısını belirlemektedir (Klecka ve diğerleri, 1975, s: 435).

Tablo 5: Diskriminant analizi Wilk'in Lamdası

DEĞİŞKENLER	1945	1965	1985		1945	1965	1985
DOGUMYER	0.75	0.72	0.64	OTOMOBİL	0.89	0.85	0.52
HASTANE	0.98	0.86	0.89	SANAYI	0.68	0.72	0.67
İLKOKUL	0.54	0.98	0.79	TARIM	0.97	0.69	0.60
İSYERİ	0.91	0.94	0.93	TELEFON	0.94	0.82	0.79
KDUZEY	0.83	0.86	0.80	TOPTASIT	0.84	0.74	0.48
LİSE	0.92	0.92	0.99	YASGRUP1	0.90	0.46	0.49
NUFUS	0.87	0.90	0.90	YASGRUP2	0.90	0.47	0.49
OKURYAZ	0.47	0.40	0.56				

Tablo 6: Diskriminant fonksiyonunun standardize edilmiş katsayıları değerleri

DEĞİŞKENLER	1945	1965	1985		1945	1965	1985
DOGUMYER	-0.49	-0.20	0.24	OTOMOBİL	1.22	-0.49	-1.51
HASTANE	-0.79	0.40	0.10	SANAYI	0.65	0.02	-0.61
İLKOKUL	0.86	0.38	0.64	TARIM	-0.25	0.57	0.16
İSYERİ	-1.15	0.49	1.04	TELEFON	-0.40	0.53	0.56
KDUZEY	-0.24	-0.25	1.13	TOPTASIT	0.20	0.05	0.73
LİSE	0.22	-0.17	-0.20	YASGRUP1	-0.09	1.76	1.19
NUFUS	0.59	-0.11	-0.51	YASGRUP2	0.17	1.21	0.16
OKURYAZ	-0.12	-0.66	0.31				

Diskriminant fonksiyonuna en fazla katkısı olan değişkenler 1945 yılında İSYERİ ve OTOMOBİL; 1965 yılında YASGRUPI ve YASGRUP2; 1985 yılında ise İSYERİ, KDUZEY, OTOMOBİL ve YASGRUPI'dir (Tablo 6).

Diskriminant Fonksiyonunun Değerlendirilmesi

Bir diskriminant fonksiyonunun değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulacak noktalar şunlardır (Klecka ve diğerleri, 1975, s: 437) :

- Özdeğer (Eigen value), gruplar arası değişken ortalamaları karelerinin toplamının grup içi değişken ortalamaları kareleri toplamına bölünmesiyle elde edilen değerdir. Etkili bir fonksiyon için, gruplar arasındaki farklılaşmayı belirleyen bu oranın 1'den büyük olması ve maksimize edilmesi gerekmektedir.
- Kanonikal Korelasyon ise gruplar arası değişken ortalamaları karelerinin toplamının toplam değişkenlerin ortalamaları karelerinin toplamına bölünmesidir. Diskriminant fonksiyonu ile değişkenler arasındaki ilişkiyi, yani gruplar tarafından açıklanan farklılık oranını gösteren bu değer 1'e yaklaştıkça fonksiyon iyileşmektedir.
- Daha önce tanımlanan Wilk'in Lamdası değerinin düşük olması, yani grup ortalamalarının birbirinden farklı olması da diskriminant fonksiyonunun etkinliğini göstermektedir. SPSS programı Wilk'in Lamdası değerini Ki-kare'ye dönüştürmektedir. Ki-kare değeri ile Ho:İki grubun diskriminant değerlerinin ortalamaları eşittir hipotezi test edilmektedir.

Tablo 7, 1945, 1965 ve 1985 yılları için yapılan diskriminant analizi sonucu oluşan fonksiyonların etkinliğini ölçen değerleri vermektedir. Her üç fonksiyon da özdeğerlerinin 1'den fazla olması; kanonikal korelasyonların 1'e yakın olması; Wilk'in Lamdası değerlerinin düşük olması; ve İki grubun diskriminant değerlerinin ortalamaları eşittir hipotezinin reddedilmesi nedeniyle oldukça etkindir. Diğer bir deyişle bu analiz sosyo-ekonomik ve demografik değişkenlerle tanımlanan kentleşme düzeyleri açısından İki bölge arasında farklılık olduğu kabulünü doğrulamaktadır.

Bölgeler arasındaki farklılaşma yıllara göre değerlendirildiğinde; 1945 yılında ayrımın en fazla olduğu, 1965'te bu ayrımın azaldığı, 1985'te ise bölgelerarası farklılığın tekrar 1945 yılı seviyesine ulaştığı söylenebilir.

Durumların Sınıflandırılması

Diskriminant analizi kuvvetli bir sınıflandırma tekniğidir. SPSS sınıflandırma sonuçları incelendiğinde (Tablo 8), İllerin doğru gruplandırma oranlarının oldukça yüksek çıktığı görülmektedir.

SPSS, her durum için diskriminant değerlerini ve sınıflandırma olasılıklarını da hesap etmektedir (Tablo 9).

İllerin içinde tanımlandıkları gruba ait olma olasılıklarının 1'e yaklaşması beklenmektedir. Bu değerlerdeki yıllara göre değişimler İllerin sosyo-ekonomik durumlarındaki değişimlerin göstergesidir.

Tablo 7: Diskriminant fonksiyonunun etkinliğini ölçen değerler

Yıllar	Özdeğer	Kanonikal Korelasyon	Wilk'in Lamdası	Ki-kare	df	Önemlilik	Hipotezin Testi
1945	2.7763	0.8574	0.264807	71.088	15	0.0000	red
1965	2.3219	0.8360	0.301035	69.030	15	0.0000	red
1985	2.7215	0.8552	0.268712	75.562	15	0.0000	red

Tablo 8: Sınıflandırma sonuçları

Yıllar	Yanlış Gruplandırılmış İller		Doğru sınıflandırma yüzdesi		
	Batı Anadolu	Doğu Anadolu	Batı Anadolu	Doğu Anadolu	Toplam
1945	Bolu	Kayseri, Tunceli	96,3	94,4	95,24
1965		Amasya, Gaziantep, Kayseri	100	92,1	95,52
1985	Afyon, Bolu	Kayseri	93,1	97,4	95,52

Tablo 9: Diskriminant değerleri en az bir yıl için %90'ın üzerinde olan iller

İller	Batı Anadolu			İller	Doğu Anadolu		
	1945	1965	1985		1945	1965	1985
Adana	,99	,87	,99	Ağrı	,99	,99	,99
Afyon	,60	,54	,23	Amasya	,94	,60	,83
Ankara	,99	,99	,99	Artvin	,96	,71	,99
Antalya	,52	,59	,97	Bingöl	,99	,99	,99
Aydın	,99	,98	,99	Bitlis	,99	,99	,99
Balıkesir	,82	,99	,92	Çankırı	,99	,98	,89
Bilecik	,99	,99	,91	Adıyaman	-	,99	,99
Bolu	,32	,57	,34	Çorum	,99	,99	,98
Burdur	,99	,96	,99	Diyarbakır	,99	,99	,99
Bursa	,99	,99	,99	Elazığ	,99	,99	,99
Çanakkale	,99	,99	,99	Erzincan	,89	,87	,97
Denizli	,99	,99	,99	Erzurum	,98	,97	,99
Edirne	,99	,99	,99	Gaziantep	,97	,49	,97
Eskişehir	,99	,99	,99	Giresun	,99	,98	,94
Hatay	,93	,68	,87	Gümüşhane	,99	,99	,99
İçel	,99	,86	,80	Hakkari	,99	,99	,99
İstanbul	,99	,99	,99	Kars	,80	,99	,99
İzmir	,99	,99	,99	Kastamonu	,99	,97	,97
Isparta	,99	,98	,96	Kayseri	,43	,26	,17
Kırklareli	,99	,99	,99	Kırşehir	,98	,98	,99
Kocaeli	,99	,99	,99	Malatya	,77	,94	,97
Konya	,88	,94	,68	Maras	,99	,99	,99
Kütahya	,83	,70	,92	Mardin	,99	,99	,99
Manisa	,99	,98	,99	Nevşehir	-	,65	,87
Muğla	,99	,98	,99	Muş	,99	,99	,99
Sakarya	-	,93	,91	Niğde	,96	,72	,72
Tekirdağ	,99	,99	,99	Ordu	,99	,99	,99
Uşak	-	,71	,81	Rize	,99	,51	,93
Zonguldak	1,00	,75	,99	Samsun	,80	,98	,86
				Siirt	,99	,99	,99
				Sinop	,99	,94	,99
				Sivas	,86	,99	,99
				Tokat	,97	,96	,98
				Trabzon	,94	,97	,94
				Tunceli	,48	,99	,99
				Urfa	,99	,99	,99
				Van	,99	,99	,99
				Yozgat	,99	,99	,98

Batı'da tanımlanan iller arasında gruba ait olma olasılığı giderek artan II Antalya'dır. İlin doğru gruplandırılma yüzdesi 1965'te 59 iken 1985'te 97'ye yükselmiştir. Bu da 1965 sonrası ilin hızla geliştiğinin ve Batı'ya ait olma olasılığının arttığına göstergesidir. Balıkesir ve Konya illerinin doğru gruplandırılma olasılığı 1945'ten 1965'e kadar artmış, 1985'te tekrar düşmüştür. Bu geçişler Balıkesir için çok keskin değildir. Konya ise 1965'lere kadar Batı'ya ait görünürken, 1985'te Doğu'ya yaklaşmıştır. Burdur, Hatay, Kütahya ve Zonguldak Batı Anadolu'ya ait olma düzeyleri 1945'ten 1965'e gelindiğinde düşen, 1985'te ise

yeniden yükselen illerdir. İçel ve Isparta ise bu üç dönem için çok keskin olmayan sürekli bir düşüş göstererek Doğu'ya yaklaşan illerdir.

Doğu için tanımlanan illerin bu değerleri irdelendiğinde, bölgenin Batı'yla karşılaştırıldığında daha değişken bir yapıda olduğu gözlenmektedir. Çankırı, Kastamonu, Giresun, Niğde, Doğu'ya ait olma olasılıkları bir önceki döneme göre azalan iller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da illerin Batı'ya yaklaştıklarının bir göstergesidir. Samsun ve Trabzon Doğu'ya ait olma olasılıkları önce artıp sonra düşen illerdir. Amasya, Artvin, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Rize, Sinop ve Tokat Doğu'ya

ait olma olasılıkları 1945'ten 1965'e azalıp, 1985'te tekrar artan illerdir. Bu iller 1965'te Batı'ya yaklaşmış, 1985'te tekrar Doğu'ya yaklaşmışlardır. Bu da 1965'te Doğu'da görülen gelişmenin 1985'te sürmediği şeklinde yorumlanabilir. Afyon, Kayseri, Uşak, Bolu ve Nevşehir gruplardan birine ait olma olasılıkları çok yüksek olmayan illerdir. Bunlardan Afyon giderek Doğu'ya yaklaşırken Kayseri giderek Batı özelliği göstermektedir.

Her üç dönemde de bulunduğu bölgeyi en yüksek diskriminant değerlerle temsil eden iller Batı'da Ankara, Aydın, Bursa, Çanakkale, Edirne, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Kocaeli, Manisa, Muğla ve Tekirdağ; Doğu'da ise Ağrı, Bingöl, Bitlis, Adıyaman, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Gümüşhane, Hakkari, Kırşehir, Maraş, Mardin, Muş, Ordu, Sirt, Urfa, Van, Yozgat'tır.

II. 3. Faktör Analizi

Faktör analizinde ilk olarak değişkenler arasındaki ilişkiler değerlendirilmektedir. SPSS çıktısı değişkenler arasındaki korelasyon değerlerini vermektedir. Aralarındaki korelasyon $r=0.80$ üzerinde olan değişken sayısının fazla olması faktör analizinin devamı için gereklidir. Tablo 10'da seçilen değişkenler arasındaki korelasyon değerleri ($r(0.80)$) verilmektedir.

Tablo 10: Faktör Analizinde Değişkenler Arasındaki Korelasyon Değerleri

1945	1965	1985
isyan-kuzey (0.81)	otomobil-isyan (0.80)	sanayi-dogumyer (-0.83)
otomobil-hastane (0.81)	toplasit-otomobil (0.95)	nufus-isyan (-0.88)
otomobil-isyan (0.94)	sanayi-isyan (0.80)	kuzey-tarim (-0.81)
otomobil-kuzey (0.84)	telefon-isyan (0.81)	yasgrup1-okuyazar (-0.89)
toplasit-otomobil (0.87)	tarim-hastane (-0.81)	yasgrup2-okuyazar (0.87)
	yasgrup1-okuyazar (-0.82)	tarim-otomobil (-0.89)
	yasgrup2-okuyazar (0.81)	dogumyer-otomobil (-0.83)
	tarim-otomobil (0.85)	dogumyer-tarim (0.87)
	dogumyer-otomobil (-0.82)	tarim-sanayi (-0.85)
	sanayi-otomobil (0.80)	
	telefon-otomobil (0.96)	
	nufus-otomobil (0.85)	
	dogumyer-tarim (0.89)	
	tarim-sanayi (-0.92)	
	telefon-tarim (-0.95)	
	toplasit-tarim (-0.90)	
	telefon-dogumyer (-0.84)	
	telefon-sanayi (0.83)	
	toplasit-sanayi (0.85)	

Analizde kullanılan örnekleme yönteminin yeterliliğini ölçen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri, 0 ile 1 arasındadır. Çalışmada KMO değerleri, 1945 için 0.80; 1965 için 0.89; ve 1985 için 0.86 gibi istatistiksel olarak oldukça yüksek değerlerdir.

Faktörlerin İncelenmesi ve Yorumlanması

Faktör Analizi, 13 değişkenin ortak olarak tanımladığı, 1945 yılı için 3 faktör, 1965 ve 1985 yılları için 2'şer faktör belirlemiştir (özdeğeri 1'den büyük olan faktörler analiz edilmektedir) (Tablo 11). 1945'te çıkan 3 faktör toplam varyansın, yani değişkenler arasındaki ilişkinin % 72.3'ünü, 1965'te çıkan 2 faktör toplam varyansın % 82.3'ünü, 1985'te çıkan 2 faktör ise toplam varyansın % 80.6'sını belirlemektedir.

Her üç yıl için de en yüksek değerlere sahip olan ilk faktör; toplam varyansın, 1945'te % 55.3'ünü, 1965'te % 70.8'ini, 1985'te ise % 63.7'sini belirlemektedir.

Birinci faktörde değişkenlerin faktör değerleri incelendiğinde, 1945 yılında OTOMOBİL, TOPTASIT, KDUZEY; 1965 yılında TOPTASIT, TELEFON, SANAYİ, OTOMOBİL; 1985 yılında ise yine OTOMOBİL, TOPTASIT değişkenlerinin yüksek pozitif değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bu faktörün diğer pozitif değerle yüklü değişkenleri, az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere olan hareketliliği tanımlayan çekim güçlerini açıklamaktadır. Her üç yıl için TARIM, DOGUMYER VE YASGRUPLI değişkenleri ise negatif faktör değerleri almaktadır. Tarımda çalışanların toplam çalışanlar içindeki payının yükseldiği, aynı ilde doğanların toplam nüfusa oranının yükseldiği, ve 0-14 yaş grubunun toplam nüfusa oranının yükseldiği, kırsal yapının varlığı ve az gelişmişlikle ilişkilidir. Sonuç olarak bu faktör içinde yer alan değişkenler arasındaki korelasyonlar (Tablo 10) ve değişkenler için faktör yüklemeleri (Tablo 12), anlamlı bir ilişkiyi belirlemektedir. Bu ilişki, analiz sonucu ortaya çıkan faktörün, "sosyo-ekonomik ve demografik gelişmenin kentleşme bağlamındaki indeksi" olarak yorumlanabilir.

Diğer faktörlerde değişkenlerin korelasyonları ve faktör değerleri incelendiğinde anlamlı bir ilişki tanımlanamamıştır.

Yıllar İtibariyle İllerin Faktör(1) Değerlerinin Yorumlanması

İllere göre faktör değerleri incelendiğinde (Tablo 13), her üç dönemde de yüksek pozitif değerlerin Batı illerinde yer aldığı görülmektedir. En yüksek pozitif değerlere İstanbul, Ankara ve İzmir sahiptir. Batı'da yer alan diğer pozitif değerli iller ise Bursa, Eskişehir, Kocaeli, Zonguldak, Tekirdağ, Balıkesir,

Tablo 11: Yıllara göre faktör analizinden çıkan faktörlerin ilk istatistikleri

FAKTÖR	ÖZDEĞERİ			VARYANS YÜZDESİ			KÜMÜLATİF YÜZDE		
	1945	1965	1985	1945	1965	1985	1945	1965	1985
1	7.19478	9.20236	8.26654	55.3	70.8	63.7	55.3	70.8	63.7
2	1.15194	1.49899	2.20301	8.9	11.5	16.9	64.2	82.3	80.7
3	1.05766			8.1			72.3		

Tablo 12: Değişkenler için Faktör (1) yüklemeleri

DEĞİŞKENLER	1945	DEĞİŞKENLER	1965	DEĞİŞKENLER	1985
OTOMOBİL	0.94129	TARIM	-0.95275	OTOMOBİL	0.95954
TOPTASIT	0.91008	TOPTASIT	0.95172	TOPTASIT	0.94988
KDUZEY	0.90385	TELEFON	0.93905	TARIM	-0.91828
ISYERİ	0.89824	SANAYİ	0.92266	SANAYİ	0.88166
TELEFON	0.79447	OTOMOBİL	0.91657	DOĞUMYER	-0.87380
NUFUS	0.77270	DOĞUMYER	-0.89145	KDUZEY	0.77480
HASTANE	0.76979	NUFUS	0.82659	OKURYAZAR	0.75897
OKURYAZAR	0.76513	HASTANE	0.82248	YASGRUP2	0.73308
DOĞUMYER	-0.74669	ISYERİ	0.81845	YASGRUP1	-0.73194
SANAYİ	0.69525	YASGRUP2	0.74869	NUFUS	0.72895
YASGRUP1	-0.40656	OKURYAZAR	0.73335	ISYERİ	0.69813
YASGRUP2	0.46160	YASGRUP1	-0.72079	TELEFON	0.63725
TARIM	-0.17665	KDUZEY	0.61116	HASTANE	0.63650

Kırklareli, Konya, Adana, Aydın, Denizli, Manisa, Isparta, İçel, Hatay, Çanakkale'dir. Doğu illeri ise her üç dönemde Gaziantep ve Elazığ dışında negatif değerlerle temsil edilmektedir.

İllerin sıralanmasında 1945, 1965, ve 1985 yılları arasındaki değişimler incelendiğinde; Batı Anadolu'da, Afyon'un her üç dönemde de negatif değere sahip olduğu; Burdur, Antalya, Bolu ve Muğla'nın 1945 ve 1965'te negatif değerlere sahip olduğu, ancak 1985'te değerlerin pozitifte yükseldiği; Doğu Anadolu'da ise Elazığ ve Gaziantep'in her üç dönemde pozitif değerlere sahip oldukları; ancak il sıralamalarının yıllar itibarıyla düşüş gösterdiği (Elazığ 8., 24., 33.; Gaziantep 16., 20., 29.) ancak Kayseri'nin 1965'te negatiften pozitive yükseldiği, 1985'te ise 22. sıradan 18. sıraya yükseldiği; yine Rize ve Trabzon'un 1985'te pozitif değere yükseldiği dikkati çekmektedir.

1945'ten 1965'e gelindiğinde Batı'da bulunan Tekirdağ, Sakarya, Bilecik, Kütahya, ve Doğu'da Kayseri illeri pozitif değerli illere katılmışlardır. Bu

dönemde 1945'te pozitif değerli olan Samsun'un negatif değere düşüşü dikkat çekicidir. 1985'e gelindiğinde ise yine Batı'da bulunan Bolu, Uşak, Muğla, Burdur, ve büyük bir sıçramayla Antalya (29. sıradan 14. sıraya) ile Doğu illerinden Rize ve Trabzon pozitif değerli illere katılmışlardır.

Faktör değerlerinin sıralanmasında her üç dönemde de 1. sırada yer alan İstanbul, 1945 yılında 2. sırada yer alan Ankara'nın 2.43 katı değere sahipken, bu oran 1965'te 1.92'ye, 1985'te ise 1.66'ya düşmüştür. Üç dönemdeki tüm illerin faktör değerlerinin dağılımı ise 1945'ten 1985'e gelindiğinde daha geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu da süreç içinde ülke kentleri arasında kentleşme bazındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri farklılaşmasının azaldığını göstermektedir. Harita 2' den de izlenebileceği gibi, 1945'ten 1985'e kentleşme bazındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik Batı illerinde gelişme göstermiş, Doğu illeri ise birkaç istisna dışında bu gelişmeyi paylaşamamışlardır.

Türkiye'de Kentleşme Sürecinin Bölgesel Farklılaşması Analizi

Tablo 13: Faktör analizi sonucu yıllara ve sosyo-ekonomik düzeylerine göre illerin sıralanması

Sıralama	1945	1965	1985
1	Istanbul	6.16	4.44
2	Ankara	2.54	2.67
3	Izmir	2.09	2.34
4	Bursa	0.88	1.42
5	Eskişehir	0.80	1.18
6	Zonguldak	0.75	0.88
7	Adana	0.55	0.73
8	Elazığ	0.54	0.71
9	Balıkesir	0.42	0.68
10	Manisa	0.38	0.62
11	Aydın	0.34	0.61
12	Çanakkale	0.32	0.54
13	Kırklareli	0.31	0.53
14	Kocaeli	0.30	0.51
15	Edirne	0.17	0.46
16	Gaziantep	0.15	0.44
17	İçel	0.15	0.43
18	Halay	0.08	0.43
19	Isparta	0.08	0.43
20	Konya	0.08	0.39
21	Samsun	0.08	0.39
22	Denizli	0.07	0.31
23	Van	-0.05	0.31
24	Muğla	-0.06	0.25
25	Kayseri	-0.08	0.16
26	Tekirdağ	-0.08	0.16
27	Amasya	-0.09	0.15
28	Kütahya	-0.16	0.12
29	Burdur	-0.18	0.12
30	Antalya	-0.21	0.10
31	Bilecik	-0.23	0.10
32	Diyarbakır	-0.26	0.03
33	Sivas	-0.26	0.01
34	Afyon	-0.30	-0.08
35	Bolu	-0.30	-0.10
36	Erzurum	-0.30	-0.11
37	Kars	-0.31	-0.12
38	Malatya	-0.31	-0.13
39	Niğde	-0.31	-0.13
40	Tokat	-0.35	-0.25
41	Urfa	-0.38	-0.27
42	Artvin	-0.39	-0.36
43	Trabzon	-0.39	-0.39
44	Çorum	-0.43	-0.43
45	Maras	-0.43	-0.45
46	Erzincan	-0.45	-0.54
47	Kırşehir	-0.45	-0.55
48	Çankırı	-0.47	-0.57
49	Rize	-0.52	-0.60
50	Bilis	-0.56	-0.61
51	Giresun	-0.56	-0.64
52	Kastamonu	-0.56	-0.67
53	Sirt	-0.56	-0.72
54	Mardin	-0.58	-0.72
55	Sinop	-0.58	-0.79
56	Yozgat	-0.59	-0.82
57	Ağrı	-0.61	-0.82
58	Gümüşhane	-0.69	-0.95
59	Ordu	-0.69	-1.01
60	Tunceli	-0.70	-1.09
61	Muş	-0.76	-1.14
62	Hakkari	-0.94	-1.21
63	Bingöl	-1.25	-1.26
64	Adıyaman		-1.28
65	Neveşehir		-1.30
66	Sakarya		-1.33
67	Uşak		-1.36

III. SONUÇ

Genel bir değerlendirme yapıldığında, diskriminant ve faktör analizleri Türkiye'de Batı ve Doğu bölgeleri arasındaki farklılaşmanın 1945'ten 1965'e gelindiğinde azaldığını, 1965'ten 1985'e ise bu farklılaşmanın yine 1945'ler düzeyine gerilediğini göstermektedir. Ancak bu farklılaşmayı tanımlayan değişkenlerin kompozisyonu ve payları her üç dönem için de farklılaşmaktadır. Dolayısıyla 1945 ve 1985'te bölgelerarası farklılaşmanın benzerliği nicelikselidir. Diğer bir deyişle, sosyo-ekonomik verilerde her iki bölgede de yıllar itibarıyla gelişme olmasına karşın, bölgelerarası farklılaşma süreç içerisinde değişmemektedir.

Girişte belirtilen güçlükler nedeniyle, yetersiz sayıdaki değişkenle yapılan bu çalışma yüzeysel ve genellemeye dayalı olduğu şeklinde eleştirilebilir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, çalışma, istatistiksel analizin sosyal yapıyı anlamadaki önemli rolünü vurgulaması açısından önemlidir. Böyle bir çalışma eksikleri tamamlandığı takdirde, örneğin illere göre kentleşmeyi tanımlayan ekonomik, demografik, ve sosyal değişkenin (illerin Gayri Safi Milli Hasıla'dan aldıkları payları, enerji tüketimi, sanayide kullanılan enerji miktarı, altyapı olanakları, ticaret verileri, illere göre ihracat verileri, göç istatistikleri, hane halkı büyüklüğü, doğum-ölüm oranları, ortalama yaşam süresi, yaşam standardı istatistikleri, kültür istatistikleri, gazete ve yayın dağılımı, ulaşım verileri, yol uzunlukları, yurt içi ve yurt dışı posta dağılımı vb.) sayılarının artırılması gibi, pek çok

sosyal ve ekonomik araştırmaya baz olabilecek özelliktedir.

Son yıllara yönelik istatistiksel verilerin istenilen detayda olduğu düşünüldüğünde, günümüzdeki dinamik değişim ve dönüşümlerin bölgesel farklılaşmayı nasıl belirlediğine yönelik benzeri bir çalışmanın sonuçlarının daha tatminkar olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Albaum M., Davles C.S., (1973) "The Spatial Structure of Socio-Economic Attributes of Turkish Provinces", *International Journal of Middle East Studies*, vol.4, s. 288-310.

Aydemir E.S., ve diğerleri, (1995). "Mekansal Temsil Sorusuna Faktör Analitik Yaklaşım", 5. Ulusal Bölge Planlama Kongresine sunulan bildiri.

Gedik A., (1996) "Computer Application of Advanced Statistical Techniques to City Planning" ders notları, ODTÜ.

Blaock H., (1983) *Social Statistics*. NY: Mc Graw Hill.

Klecka W.R., ve diğerleri, (1975). *SPSS Primer*, Mc Graw NY Hill Comp.

Tekeli İ., (1980). "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri", Tamer Gök (ed) *Türkiye'de İmar Planlaması*, içinde ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

DİE, 1945, 1965, 1985. Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.

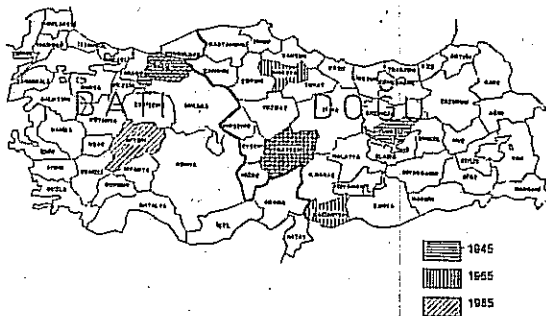
DİE, 1945, 1965, 1985. İmalat Sanayi İstatistikleri.

DİE, 1945, 1965, 1985. İstatistik Yılı.ı.

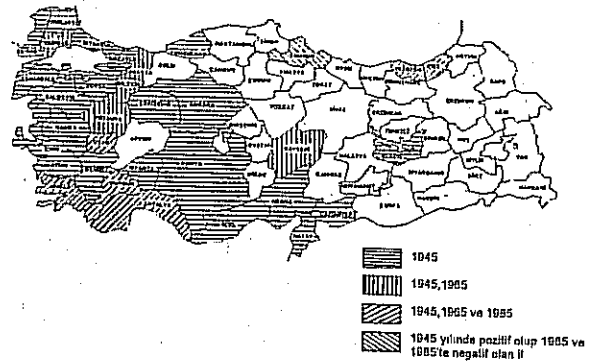
DİE, 1945, 1965, 1985. Motorlu Kara Taşıtları İstatistikleri.

PTT İstatistikleri, 1945, 1965, 1985.

Harita 1: Diskriminant Analizi Gruplandırması ve Yıllara Göre Yarılg Gruplandırma Durumları (İller)

Harita 2: Yıllara Göre Faktör 1 Değerleri Pozitif Olan İller

R. Funda BARBAROS*

1980'LERİN İZLERİNİ EGE'DE OKUMAK **

GİRİŞ

1960'lı yıllarda uygulanmaya başlanan ekonomik büyüme hedefli, ulusal kalkınma modeli ülke genelinde bir sanayileşme bazi yaratmıştır. 1970'li yıllarda dünya genelinde yaşanan kriz ile birlikte özellikle petrol fiyatlarındaki artışın etkisi ile pahalılaşan ithalat, dış ödemeler dengesi güçlükleri, devletin birikim sürecindeki denetim işlevinde ortaya çıkan sorunlar, korumacı yapının sınırlarına geldiğini göstermiş ve sermaye birikim yöntemlerinde yeniden yapılanma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

İçsel ve dışsal taleplerin bu yöndeki çalışma noktası olarak 1980'li yıllarda ihracata dönük büyüme stratejisi gündeme gelmiştir. Ulusun ekonomik odağında ciddi bir değişiklik yapan bu stratejinin uygulaması farklı bölgelerde farklı sonuçlara yol açmıştır.

Bu çalışmada, Dünya genelinde küreselliğe geçiş simgeleyen bu dönemde ulusal politikalarda yaşanan dönüşümün yerel bazdaki izleri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın yerel ölçeği Ege Bölgesi olarak tesbit edilmiştir. İstatistikî veri tabanına, Ege Bölgesi Sanayi Odası'na bağlı iller olan İzmir, Aydın, Manisa ve Muğla Bölge illeri olarak ele alınmıştır.

Ekonomik gelişme sürecinde, gelişmenin dinamosu ve atlanması mümkün olmayan temel

bir halkası olması nedeniyle imalat sanayi çalışmanın odak noktası yapılmıştır. Dönemlemede; İthal İkameci, İçer dönük, devletin ekonomideki etkinliğinin yüksek olduğu 1980 öncesi (1972-1979) ile dışa dönük, Dünya ekonomileri ile bütünleşmeyi, özel kesimin öncelliğini öngören 1980 sonrası dönem (1970-1993) ele alınmıştır. 1972 yılı, Ege Bölgesi İmalat sanayi verilerinin il bazında toplanmaya başlandığı yıl olduğu için başlangıç yılı alınmış, daha sonraki yıllara ilişkin veriler henüz yayınlanmadığı için veri serisi 1993 yılına kadar uzatılabilmektedir.

Ege Bölgesi İmalat sanayi temel makro ekonomik göstergelerine ilişkin veriler; DİE'nin 1972 yılından bu yana yürüttüğü "İmalat sanayi anket" formlarını baz alınarak derlenmiş, 1972 yılını temel yıl alan DİE'nin Toptan Eşya Fiyat İndeksleri ile bir İndeks oluşturulmuştur. 1980-93 arası dönem bir önceki yıl esaslı reel artış oranları ile incelenmiştir. İstatistikî olarak 1972-79 ve 1980-93 dönemleri arasında, T testi ile yapılan analiz sonucunda iki dönem arasında önemli bir farklılık olduğu %95 güvenle söylenebilir.

DÜNYA EKONOMİSİNDE DÖNÜŞÜM VE TÜRKİYE

20.yüzyılın başından itibaren ABD ve gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde yığın üretim sinai gelişmede hakim üretim şekli haline gelmiştir. Bu birikim yönteminin başarılı veya karlı olabilmesi geniş ve istikrarlı pazarların varlığına bağlıdır. Çünkü piyasalar, hem büyük miktarlarda üretilmiş standart malları emecek kadar geniş, hem de büyük ölçekli yatırımın amorti olabilmesine yetecek süre için istikrarlı olmalıdır (Piore ve Sabel, 1984:19-26).

Yığın üretim İkinci Dünya savaşının ardından

* Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

** Bu çalışma 18-20 Eylül 1997'de Ankara'da yapılan 1. ODTÜ İktisat Kongresi'ne sunulmuştur.

*** Çalışmanın veri tabanının oluşturulmasında gösterdikleri ilgi için EBSO Araştırma Dairesi çalışanlarına, görüş ve önerileriyle destek olan Funda Aysel, Neşe Kumral ve Bayza Sümer'e teşekkür ederim.

1970'li yılların başına kadar altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde ülkelerin büyüme oranları iki katına çıkmış, tam istihdama ulaşılmış, sosyal ve mekansal farklılıklar azalmıştır (Dunford, 1995:126)

Bu dönemde sanayileşmekte olan ülkeler için iktisadi kalkınmanın temel lokomotifi ithal ikameci stratejiler olmuştur. Ancak 1970'li yılların başından itibaren önce gelişmiş ülkeleri etkisi altına alan ekonomik kriz, yığın üretim teknolojisini sorgulanmasına, farklı üretim tekniklerinin önem kazanmasına neden olmuştur. Dünyada bir sermaye birikim yöntemi olarak yığın üretim teknolojinin bu fonksiyonunu önemli ölçüde yitirmesi, küresel iş bölümünde değişime yol açmıştır.

Yeni global iş bölümünde bölge ekonomileri önem kazanırken sanayileşmekte olan ülkeler için iktisadi kalkınmanın temel itkisi olarak ihracata dayalı sanayileşme modeli empoze edilmiştir. Dünya ekonomisindeki bu değişime paralel olarak Türkiye'de de sanayileşme stratejisi değiştirilmiştir. Ancak bu değişikliğin sonuçları, gelişmiş ülkelerde ulaşılan yeni birikim sisteminden oldukça farklıdır.

Türkiye'de 1971-74 döneminde ödemeler dengesi iyi koşullar sunarken sanayide büyüme hızı yüksek ve sanayi yatırımları fazlaydı. Dünya ülkeleri ekonomik bunalımla ilgili tedbir alırken Türkiye borç alarak yatırımları sürdürmüştür. 1977'de sanayi üretiminde gerileme ortaya çıkmış, 1980'den sonra alınan istikrar tedbirlerinin etkisi ile üretimde artış sağlanabilmiştir. Ancak kriz dönemlerinde bile gerilememiş olan yatırım hacminde ciddi düşüşler görülmüş, konut ve turizm sektörüne verilen ayrıcalıklar sanayinin toplam yatırımlar içindeki payının gerilemesine neden olmuştur.

Sınai yatırımlara ve sınai üretime bağlı ithalat ihtiyaçlarını karşılayan dış kaynakların daima varolması, döviz tasarrufuna yönelik alternatiflerin, davranış biçimlerinin ve politikaların gelişmesini önlemiş, gerçek bir ithal ikamesi sürecinin kök salması için yeterli güdülenme, böyle bir sürecin temel dürtüsünü oluşturacak olan döviz tikanıklığı, 1954 ve 1978 bunalımları dışında hiçbir zaman varolmamıştır. (Boratav, 1984 :260)

Dış faktör, dış yardımlar kanalıyla dünya konjonktürünün, Türkiye'nin ekonomi politikaları üzerinde aktif ve sürekli etkide bulunmasına yol açmıştır. Dış kaynakların sürekliliği, bir yandan derinliğine sanayileşme ve döviz tasarrufu için

teşvik edici olmazken diğer yandan da, kendi kaynaklarımızla gerçekleştirilmesinde ciddi güçlükler içinde olacağımız yaygın sanayileşme için imkan ve ortam hazırlamıştır. Ancak bu süreç Türkiye'yi tüm olumlu ve olumsuz birikimleri ile süregelen bir yaklaşımın sınırına getirmiştir.

1980'li yılların sanayi kesimine yönelik hedefleri; kamu kesiminin ağırlığını azaltma, kamuyu alt yapı yatırımlarında yoğunlaştırma, dış ticarete serbestleşme, sanayiye ihracata yönlendirme ve imalat sanayi koruma oranlarını düşürme olarak özetlenebilir.

Bu dönemde sanayi ürünleri ihracatının artmasında; 1970'lerde kurulan sanayi kapasitelerinin devreye girmesi ve düşük olan kapasite kullanım oranının yükseltilmesi etkili olmuştur. Diğer değişle büyük çaplı bir yatırım yapılmadan sanayi üretimi arttırılabilmmiştir. 1980 sonrası sanayi gelişimi; dış ticaret sektörleri teşvikli ticaretin öne çıkışı, işçi ücretlerinin düşük tutulması, sanayinin dış rekabete açılması ile mümkün olabilmıştır.

Türkiye'nin dünya ekonomik sistemi ile daha sıkı ilişkiler kurduğu 1980'den sonra yeni bir kentleşme aşamasına gelinmiş, metropoliten alanlarda özellikle dış ticaretin yoğun olduğu merkezlerdeki gelişmeler, uluslararası bağlantı noktaları olarak kentlere yeni işlevler yüklenmiştir.

Bölgesel ölçekte artan dengesizlikler metropoliten alanların ağırlık kazanması, metropoliten alan içinde kutuplaşmalar, sanayi ürünlerinin önemli olduğu yerleşmelerde üretimin kentin dış çeperine aktarılmadan çekirdeğinde ve merkez kesimlerinde yayılması, dışa açılan sektörlerde uzmanlaşmış kentlerin ortaya çıkışı şeklinde özetlenebilir. Sanayinin gelişmesi ve yapısal dönüşümü, bölgeler ve kentlerin sunduğu olanaklar, mevcut sanayi birimlerinin özellikleri ve konumlarından kaynaklanan önceliklere göre büyük bir farklılık gösterirken, üretim teknolojisinde, üretimin örgütlenmesinde, emeğin üretim sürecinde kullanılmasıdaki değişimler, sektörel öncelikler yanısıra yeni mekansal öncelikler yaratmaktadır. Bu nedenle sanayinin mekansal dağılımında mevcut sanayi merkezlerinde yığılma, ana merkezlerden çevreye doğru yayılma veya yeni odakların ortaya çıkması gibi süreçler sanayi yapısındaki değişimin tanımlanmasında önemlidir (Eraydın, 1992:126-128).

1980'li yılların izlerini takip etmek, doğal olarak geçmişin birikimine dayanmak durumundadır. Bu

açından bakıldığında, Türkiye'nin sanayileşme politikalarının genel olarak iki farklı çizgi izlemiş olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, 1980 yılına dek izlenen ithal ikameci, diğer bir ifade ile içe dönük- korumacı, ikincisi ise 1980 sonrasında uygulanan dış satıma dayalı ve ekonominin tüm kesimlerinde bütüncül bir dönüşümün gerçekleştirildiği politikalaradır.

Çalışmada, ithal ikameci dönemde ekonomik gelişme sürecine giren İzmir'in ekonomik yapısının, 1980 sonrasında geçilen ekonomik ve sosyal dönüşüme ne ölçüde uyarlandığı diğer bir ifade ile, ithal ikameci politikaların yarattığı ekonomik yapıların yeni politikaya ne ölçüde direnç -yeni politikaların yerleşik yapılarla karşı karşıya kalmasından kaynaklanan- gösterdiği belirlenmeye çalışılmıştır.

DÖNÜŞÜMÜN EGE'DEKİ İZLERİ

Ege Bölgesi her zaman Anadolu'nun dış dünyaya açık ve rahat ilişki kurabilen bir yöresi olmuştur. İnsan yapısı; tarihsel ve doğal koşulların etkisi ile esnek, yumuşak, değişimlere açık bir nitelik taşımıştır. Ege Bölgesi'nin merkezi İzmir, ekonomik büyüklük ve yapı açısından tarihsel birliğine dayalı olarak Türkiye'nin önemli ve gelişmiş yörelerinden biridir.

Ege'de sinai gelişme, özellikle 1960'larda girilen planlı kalkınma sürecinde tüketim mallarından başlayan ve 1970'lerin sonlarında ara malları grubunda yoğunlaşan, 1980'lerde kamu kesimi ağırlığının fazla olduğu bir sinai yapı ortaya çıkarmıştır. Sözkonusu yapı; yatırım kararları 1980 öncesinde alınmış ve gerçekleşme süreçleri 1980 sonlarına sarkan Allağa-Petkim gibi büyük boyutlu kamu yatırımlarının etkisiyle 1990'lara dek sürmüştür. Ege bölgesi imalat sanayi kamu kesimi belirleyiciliğine rağmen 1980'lere kadar uygulanan ithal ikameci politikaların başarılı sonuçlarının alındığı bir bölge olmuştur. Ancak 1980'de geçilen serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde, Ege'de dış satıma dayalı ekonomik büyüme modeli doğrultusunda bir dönüşüm gerçekleştirilememiştir. Aksine 1980'lerde özel kesim mensuplarınca dile getirilen imalat sanayi kompozisyonunda, kamu kesimi lehine bozulan denge ve illeriye dönük olarak taşıdığı ciddi sakıncalar, 1990'larda çok açık olarak görünür hale gelmiştir. 1980 sonrasında özel kesim imalat sanayinde görülen yatırımsızlık sürecinin en tipik

olarak yaşandığı yöre Ege olmuştur (Yüce, 1991:19).

Ege ve Bölgenin merkezi İzmir, gelişkin ve zengin tarımsal ve ticari yapısının da etkisiyle sanayileşme sürecine hızla ve istekle katılmış, imalat sanayinin hemen hemen her alt dalında üretime geçmiş, Türkiye'nin bu özelliği gösteren tek bölgesi olmuştur. İktisadi faaliyetler açısından geniş bir alternatifler yelpazesine sahip olmasına yol açan bu birikim ve zenginlik, bir açıdan olumlu olmakla birlikte diğer yandan ekonomik sektörlerin birine özel bir yönlendirme olmadığı takdirde, yelpazenin çeşitli bölümlerine dağılarak kökten bir dönüşümün aktif gücü olarak kullanılmamakta, bu durum da ihtisaslaşmayı önlemekte, geleneksel olarak adlandırılacak bu yapı, sanayileşme hareketini yavaşlatmaktadır.

Bölge'de izlenen sanayileşme hareketinin temel makro ekonomik göstergelerdeki yansımaları, değişen politika-değişen koşullar birikimliliğinin sağlanmasının ne kadar güç olduğunu ve bu iki koşul arasındaki uyumsuzluğun uzun dönemde ciddi sakıncalar içerdiğini göstermektedir.

Nüfus

- Nüfus artış hızı İzmir'de gerilemektedir.
- Nüfus yoğunluğu açısından İzmir Türkiye'nin 3. büyük kentidir.
- Kent merkezine nüfus yığılması hızla sürmektedir.

1970-90 döneminde en çok göç İstanbul ve İzmir'e yönelmiştir. Ancak İzmir'in payı gerilemiştir. 1975-85 döneminde en fazla göç çeken ilk 14 il sıralamasında İzmir 3. il (% 4,2) durumunda iken 1990'da bu oran % 3'e düşmüştür.

1975-80'de % 4,23 olan kentleşme hızı, 1980-85'de % 4,91'e çıkmış, özellikle iki metropoliten alan İstanbul ve İzmir diğer ihracat merkezleri ile birlikte hızlı bir büyüme süreci içine girmiştir. İzmir ülkenin en kalabalık illerinden biri konumunu korumaktadır. Oransal değer açısından gerilemekle birlikte, her zaman Türkiye ortalamasının üzerindedir. Nüfusun kent ve kırdaki dağılımı açısından diğer metropol şehirler gibi, kent nüfusu ağırlıklı bir yapıya sahiptir.

İzmir GSYİH

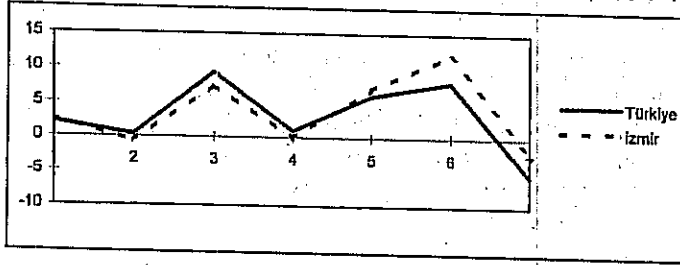
- İzmir il GSYİH'si sabit fiyatlarla durağan bir yapı sergilemektedir.

- 1972-92 döneminde İzmir GSYİH'sı gelişme hızı Türkiye ortalamasının gerisinde seyrederken, 1992-93 yıllarında Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır.
- Kriz yılı olan 1994 yılında büyük bir düşüş yaşanmıştır.
- Dolar bazında kişi başına GSYİH'nin gelişimi dönem boyunca, Türkiye'den fazla olmuştur.

Türkiye genelinde kişi başına GSYİH'da gerileme yaşandığı yıllarda İzmir'de de gerileme görülmüştür. Ancak bu yıllarda kırılmanın şiddeti Türkiye'ye göre daha fazladır.

Grafik 1. İzmir ve Türkiye GSYİH Gelişme Hızı (%) - 1987 fiyatlarıyla-

1988=1, 1994=7

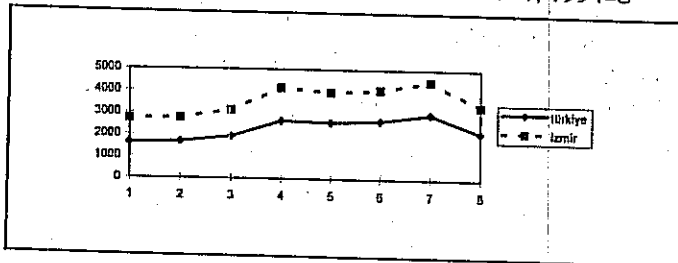

DİE'nin il düzeyinde GSYİH verilerinin bulunmadığı dönemlere ilişkin olarak; İstanbul Sanayi Odası yayını, "GSYİH'nin Dağılımı (1979-86)" adlı araştırma incelendiğinde, 1979-86 dönemi ile DİE'nin il verilerini yayınlamaya başladığı 1987-94 dönemi arasında sabit fiyatlarla GSYİH tutarının gelişim eğiliminin benzer olduğu görülmektedir.

1979-1986 döneminde il GSYİH'larının Türkiye içindeki payında birinci İstanbul, yaklaşık % 8 ile İzmir ikinci il durumundadır. 1993'te bu pay% 7'ye gerilemiştir. Gelişme rüzgarını belli ölçülerde Manisa'ya yönlendirmiş olan İzmir, 1970'lerin büyüme temposunu yakalayamamıştır.

Grafik 2. İzmir ve Türkiye Kişi Başına GSYİH (\$) - cari fiyatlarla-

1987=1, 1994=8

1980 öncesinde (1965-79) iç pazara dönük büyümenin hakim olduğu dönemde, gıda ve tekstil sanayinin ayrıca ihracata dönük tarımsal üretimin yapıldığı İzmir ve çevresinin Marmara bölgesi ile aynı oranda büyümediği ancak milli gelir içindeki payını da azaltmadığı görülmektedir.

Milli gelire katkı açısından ilk 100 ilçe sıralamasında, 18 ana büyüme odağı vardır. Bu 18 büyüme kutbu 8 il'e ait (bu sıralamada, İstanbul 6, Kocaeli ve Ankara 3'er, İzmir 2, Bursa-Adana-İçel-Antalya 1'er ilçe ile temsil ediliyor). İzmir'in Konak ve Bomova ilçeleri Türkiye GSYİH'sinin % 2.5'una sahiptir (Sönmez, 1997:6)

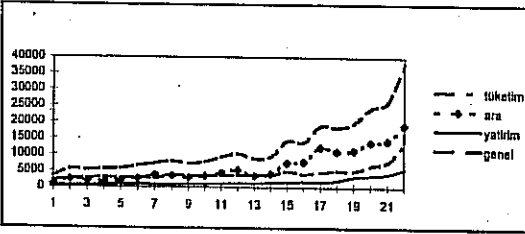
Ege'yi en gelişkin ilçeler içinde; turizm güdümlü büyümenin hakim olduğu Kuşadası, Bodrum, Marmaris ve Çeşme, sanayide en ileri ilçeler içinde; sadece Alağa temsil etmektedir. Buna karşılık İzmir'in bazı ilçeleri büyük il nimetlerinden yararlanamamış görünüyor. Yani Batı'nın da kendi içinde "doğu"ları var. Ayrıca, Kuşadası gibi bazı bölge ilçeleri merkez ilçelerinden daha gelişmiş durumda. Merkez ilçe ile aynı gelişmişlik düzeyinde olan ilçeler tarım, madencilik, sanayi ve turizm potansiyeli açısından kendi başlarına birer çekim merkezi oluşturuyorlar. Bunlar; Manisa'da Turgutlu, Soma, Salihli, Aydın'da Kuşadası, Söke, Nazilli, İzmir'de Torbalı, Kemalpaşa. (Sönmez: 1996,s.4-26) Katma Değer

- 1970'li yıllarda Bölge İmalat sanayi katma değeri durgun bir seyir izlemiş, 1984 yılından sonra ise dalgalı bir gelişme eğilimi görülmüştür.
- Bölge imalat sanayi katma değerinde, 1980'lerin ortalarına kadar tüketim malları grubu ağırlıklı iken ara malları ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür.
- Bölgede en yüksek katma değer yaratan sektör Petrol Ürünleri sanayidir.
- 1990'dan sonra Elektrikli Makine, Taşıt, Tütün sanayilerinde gerçekleştirilen özellikle yabancı sermayeli yatırımların etkisiyle, bu sektörlerin katma değerlerinde artış olmuştur.
- Bölge imalat sanayi katma değerinin Türkiye İmalat sanayi katma değeri içindeki payı 1972-93 dönemi boyunca nispeten korunmuştur.
- Bu görece istikrarlılık Bölgedeki ciddi kamu varlığından kaynaklanmaktadır.
- Bölge özel kesim imalat sanayi katma değeri sürekli bir gerileme içindedir.

Bölge ekonomisinin yumuşak karnı, zayıf noktası özel kesim imalat sanayindeki gelişim yetersizliğidir. Bu İzmir özel kesim imalat sanayi katma değerinde yıllardır ağırlaşarak süren, kronikleşen bir olgudur ve yapısal bir özellik niteliği kazanmaktadır.

Bölge imalat sanayi katma değerinde reel olarak artışların yaşanmasına rağmen artış oranlarındaki ve Türkiye içindeki payının yıllar itibarıyla dağılımında görülen gerileme nedenlerinin sorgulanması gereken bir gerçeklik olarak ele alınmalıdır.

Grafik 3. Ege Bölgesi İmalat Sanayi Katma Değerinin Ana Gruplar İtibarıyla Değişimi (Milyon TL) (1971=100) 1972=1, 1993=22

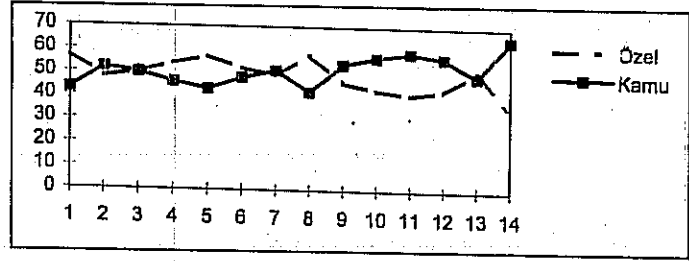

Temel hammadeler üreten kamu işletmeleri İzmir'de özel kesim için önemli etkinlik alanları yaratmakta, dolayısıyla İzmir özel kesim imalat sanayi katma değeri içinde de dolaylı kamu etkisi bulunmaktadır.

1983-88 döneminde İzmir özel kesim imalat sanayi katma değerinin Türkiye içindeki payı gerilemektedir. Oysa kamu kesimi katma değerinde sürekli bir artış vardır. 1983'de Türkiye imalat sanayi katma değeri içinde kamu kesiminin payı (%43.5) ile yakın bir değere sahip olan İzmir imalat sanayi kamu kesiminde yaratılan katma değerinin payı (%44.7), 1988 yılına gelindiğinde %55.1'e çıkmıştır (Türkiye'de bu pay gerilemiş ve %34.7 olmuştur.)

Bölge üretimindeki değişme Girdi/Çıktı yönünden de önemli bir değişim geçirmiştir. Tüketim ve ara mallarında çıktı başına girdi düşerken ağırlıklı olarak ithalata bağlı olan yatırım malları alt sektöründe önemli bir değişim olmamıştır. Bu oran Bölge İmalat sanayinde 1987'de % 70 iken, 1993'te % 50'ye gerilemiştir. Sözkonusu dönemde esnek olmayan çalışma saatleri ve ücretler nedeniyle ücret/çıktı oranları 1987'de % 5 iken 1991'de % 8'e çıkmış 1993'te % 6'ya gerilemiştir. Ücret dışı girdiler/çıktı oranları ise 1987'de % 25 iken sürekli artmış ve 1993'de %39

Grafik 4. Ege Bölgesi İmalat Sanayinde Katma Değerin Kamu-Özel Kesim İtibarıyla Dağılımı (%) (1980=1, 1993=14)

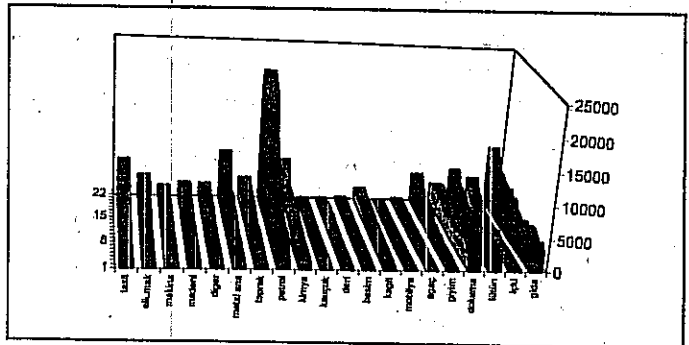
seviyesine ulaşmıştır. Bu yüksek oran etkin olmayan bir üretim yapısını ortaya koymaktadır. (Erkan, 1995:42)

Üretim

- Bölge imalat sanayi üretiminin yıllar itibarıyla gelişiminde, tüketim ve yatırım malları grubunun dalgalı bir yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır.
- Bu istikrarsız yapı ani (çoğu zaman tek bir firma davranışı etkili) artış ve azalışları içermektedir.
- Bölge İmalat sanayi üretiminin yaklaşık 1/3'ü kamu kesimi tarafından gerçekleştirilmektedir.
- Bölge İmalat sanayi üretimi 1980'li yıllarda yaşanan durgunluğun aksine 1990'lı yıllarda artış eğilimine girmiştir.
- Bölge imalat sanayi üretiminde büyük ölçekli firmalar ağırlıklı paya sahiptir.

İthal ikameci politikaların sonuçlarının alınmaya başlandığı 1970'li yıllarda dünya koşullarından yalıtılmış bir ortam yaratılmış, 1980'lerde sürükleyici sektör imalat sanayinde durgunluk hatta gerilemeler ortaya çıkmıştır.

Grafik 5. Ege Bölgesi İmalat Sanayi Üretiminin Sektörel Değişimi (Milyon TL) (1971=100) 1972=1, 1993=2

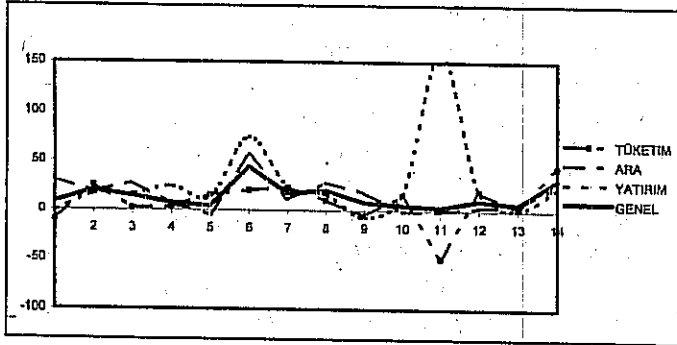
1970'li yıllarda metal, kimya, makine, madeni eşya, otomotiv yan sanayi, ziraat aletleri, elektrikli makine sanayilerinde büyük ölçekli yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Alağa-Tüpraş Rafinerisi, Dalaman-Seka Mües. bu dönemin en büyük kamu yatırımlarıdır. Sanayinin gelişme ve genişleme gösterdiği 1972-77 dönemi ardından dış konjonktür ile uyum sağlanamamış ve 1977-79 döneminde kriz yaşanmıştır.

1980'lerde Bölgedeki kamu kesimi varlığı (İşyeri sayısı açısından küçük bir paya sahip olmasına rağmen istihdam, ücretler, üretim, yatırım ve katma değer açısından) ağırlıklı bir pay almaktadır.

1990'lara gelindiğinde İstanbul, Türkiye GSYİH'sinin % 23'ünün, Türkiye sanayi katma değerinin % 25'inin, Türkiye imalat sanayi katma değerinin % 29'unun, Türkiye ihracatının % 41 ve ithalatının % 34'ünün gerçekleştirildiği büyük bir ekonomik güç merkezi iken bu dönemde İzmir, Türkiye GSYİH'sinin % 8'inin, Türkiye sanayi katma değerinin % 9'unun, Türkiye imalat sanayi katma değerinin % 11'inin, Türkiye ihracatının % 19 ve ithalatının % 13'ünün gerçekleştirildiği bir diğer ekonomik büyüme kutbudur.

Grafik 6. 80'li Yıllarda Ege Bölgesi İmalat Sanayi Üretiminin Bir Önceki Yıla Göre Reel Değişimi (%)

(1980=1, 1993=14)

Ancak, İzmir'i mevcut durumunu korur hatta bazı göstergelerde ilimli bir iyileşme içinde gösteren faktör, bölgede ciddi bir kamu varlığına bağlıdır. İmalat sanayinde giderek genişleyen kamu etkinliğinin doğal olarak İzmir'in imalat sanayi ve sanayi katma değerlerini, il GSYİH'sini, il'de kişi başına düşen GSYİH'yi, elektrik enerjisi tüketimini yükselteceği açıktır. Bu göreceli bakış, özel kesim verileri incelendiğinde gerçekçi bir okumaya zemin hazırlamaktadır. Bu okumanın, diğer illerin gelişim eğilimleriyle karşılaştırıldığında çarpıcı sonuçlara yol açacağına kesin gözüyle bakılabilir.

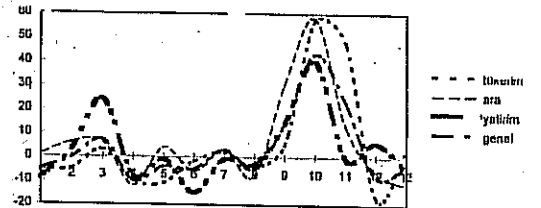
Ege yaklaşık 150 yıldır Anadolu'nun dış dünyaya açık bir yöresi olmasına rağmen yabancı sermaye girişi potansiyelinin gerektirdiği ölçülerde olamamıştır. 1952-85 yılları arasında 17 yabancı sermayeli firma kurulmuş, bu sayı 1987-89'da 39'a çıkmış, 1989-96 yılları arasında 25 yeni firma devreye girmiştir. Yabancı sermaye çoğunlukla Avrupa ülkeleri özellikle de Almanya'dan gelmektedir. 1980'lerde hızlanan yabancı sermaye girişi sanayi yapısını değiştirememiş, farklı üretim organizasyonları ve şekilleri ortaya çıkarmıştır.

İstihdam/Ücretler

- Bölge İmalat sanayi istihdamı 22 yıllık dönemde azalmaların olduğu yıllar da bile yaklaşık 100 bin kişi ile sabit kalmış görünmektedir.
- Kriz yıllarında tüm ana grupların istihdamında gerilemeler vardır.
- 1972-90 döneminde Bölge İmalat sanayi istihdamı içinde büyük ölçekli işletmeler ağırlıkta pay almaktadır.
- 1990'lı yıllarda küçük ve orta ölçekli firmaların istihdam payında bir artış vardır.
- Bölge İmalat sanayinde üretimde çalışanlara ödenen ortalama saat ücretinin en yüksek olduğu sektörler ara malları grubunda yer almaktadır.
- Ara malları grubunda ücretlerin görece yüksek olmasına ilki kamu kuruluşunun faaliyet gösterdiği Petrol ürünleri sanayinde ödenen ücretler neden olmaktadır.
- İncelenen dönem boyunca reel ücretlerde dramatik bir gerileme yaşanmıştır.

Grafik 7. 1980'li Yıllarda Ege Bölgesi İmalat Sanayinde Üretimde Çalışanlara Ödenen Ortalama Saat Ücretinin Bir Önceki Yıla Göre Reel Gelişimi (%)

(1980=1, 1993=14)

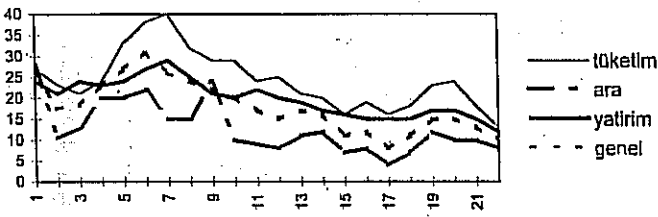

1980'li yıllarda ara malları grubunda ücretlerin Bölge İmalat sanayinde üretimde çalışanlara ödenen ortalama saat ücretinin bir önceki yıla göre

reel gelişimi açısından bakıldığında, popülist politikalara dönüşün başladığı 1989 yılı hariç, neredeyse dönemin tamamında reel gerileme görülmektedir.

Reel ücretlerdeki gerileme, üretimde çalışanlara ödenen ortalama saat ücretlerin katma değer içindeki payının küçülmesinde de kendini göstermektedir. Bu pay tüm ana gruplarda dönem sonunda (1993) başlangıç yılı olan (1972) yılının bile gerisine düşmüştür.

Grafik 8. Ege Bölgesi İmalat Sanayinde Üretimde Çalışanlara Ödenen Ortalama Saat Ücretlerinin Katma Değer İçindeki Payı (%) - Ana Gruplara Göre- (1972=1, 1993=22)

Ücretler ve katma değerdeki reel gerilemelere rağmen Bölge İmalat sanayi üretiminde sağlanan artış, mevcut kapasitelerin artırılması yoluyla sağlanmıştır (Barbaros, 1997:49).

Yatırımlar

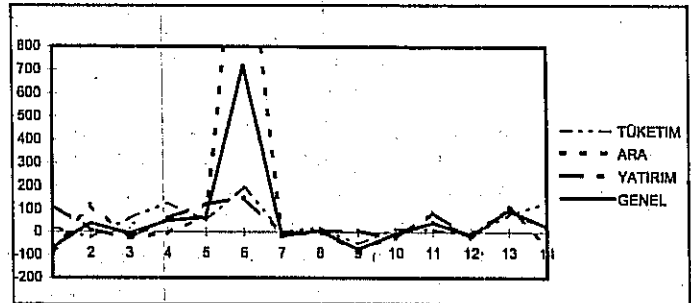
- 1980 sonrasında Türkiye İmalat sanayinde özelleştirme yaşanırken Ege'de adeta bir kamulaştırma yaşanmıştır.
- 1985'lerden sonra yatırım sermayesi büyük ölçüde kamunun alt yapı yatırımları olarak kullanılmıştır. Özel sektör yatırımları ise gerilemiştir.
- Kapasite kullanımının artırılması ve kamunun sanayiden çekilmesi politikası sanayide yeni yatırımların kısıtlı kalmasına yol açmıştır.

Kalkınma planları çerçevesinde gündeme gelen bölgesel politikaların uygulamada eşitsizlikleri giderecek nitelikte olmaması ve mallı güçlükler nedeniyle kısıtlı olan yatırım hacminin, yatırımlarla desteklenmesinde zorluklar yaşanmıştır. Bu dönemde özel sektörü teşvik politikasında, sanayinin belirli bölgelerde desteklenmesi, buralara verilen teşvildere karşılık az gelişmişlikten kaynaklanan yapısal sorunların üstesinden gelinememesi, kamu kesimi dışındaki özel sektör yatırımlarının düşük olmasına neden olmuştur.

Bölgede adeta bir kamulaştırmanın yaşanması, kamu işletmelerinin yatırım kararlarının 1980 öncesinde alınmış olduğu ve yatırıma başlanmış olduğu ile açıklanabilir; ancak bu durumda 1980 sonrası ihracat yönlü politikaların başarısı tartışmaya açılmakta, özellikle ekonomideki kamu etkinliğinin azaltılması hedefinin Ege'de uygulanmadığı anlaşılmaktadır.

Bölge imalat sanayi yatırımlarının bir önceki yıla göre reel gelişiminde, Alağa Petkim 'de gerçekleştirilen yatırımların etkisiyle oluşan canlanmanın yaşandığı 1985-86 dışında istikrarsız ve güdük bir yapı izlenmektedir. Türkiye ölçeğinde bile büyük yatırım kompleksleri kabul edilen Alağa-Tüpraş ve Petkim tesislerinin mevcudiyeti, Bölgedeki tüm ekonomik veriler üzerinde saptırıcı bir etki yapmaktadır. Bölge İmalat sanayine ilişkin değerlendirme yaparken bu hususun dikkate alınması gerekir.

Grafik 9. 1980'li Yıllarda Ege Bölgesi İmalat Sanayi Yatırımlarının Bir Önceki Yıla Göre Reel Değişimi (1980=1, 1993=14)

1980'lerin sonunda, gerekli yasal kolaylıkların sağlanmasının da etkisiyle, Bölgedeki yabancı sermayeli yatırımlarda gözlenen artış, Taşit sanayinde Opel, Tütün sanayinde Philips ve Reynolds gibi büyük ve çok uluslu şirketlerin yatırım yeri olarak İzmir'i belirlemesinde; İstanbul merkezli Marmara bölgesinin, yatırımlar açısından önceliğini koruduğunu ancak, Marmara'nın en iddialı alternatifinin ise İzmir merkezli Ege olduğunu göstermektedir.

İncelenen dönem boyunca Manisa ili özellikle yatırım malları üreten sanayiler de 1987'den sonra yatırımlardaki payını düzenli olarak artırmaktadır. Bu özelliğiyle Bölgenin ikinci sanayi şehri olmaktadır.

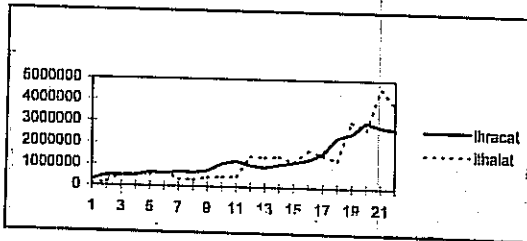
Dış Ticaret

- Türkiye'de ihracatın teşvik edilmediği 1980 öncesinde de Ege, özellikle tüketim mallarında önemli bir ihracat merkezi olmuştur.
- Ege'nin 1980 sonrasında esasen güçlü olduğu bir alanda yapacak önemli bir atılımı doğal olarak kalmamıştır. Ara malları grubu ise iç pazara dönük kurulduğu için bir dönem ihracatta uyum sürecine ihtiyaç göstermiştir. Bu uyum süreci 1986'lara kadar sürmüş ve yeniden ihracat ağırlıklı yapıya geçilmiştir.
- 1980'li yıllarda İzmir Limanlarından yapılan toplam ihracatta sürekli artış sağlanmıştır.
- İhracattaki artışın yanısıra ithalat hacmi de genişlemiştir.
- Ciddi dış fazla veren bir Bölge özelliğine sahip olmasına rağmen, 1990'lı yıllarda önemli miktarda dış açık ortaya çıkmıştır.
- Bölge ihracatında en fazla pay alan sektörler; Dokuma, Gıda, Petrol ürünleri sanayidir.
- İzmir sanayi ürünleri ihracatının Türkiye içindeki payı 1972 seviyesinin çok gerisindedir.

İzmir'in gelişen ihracat hacmi, 1980'li yıllarda Türkiye'nin değişen ekonomi politikalarına uyum sağlayamayan Bölge İmalat Sanayinin 1990'lı yıllarda yeni koşullara uyumlanma aşamasına geldiği anlaşılmaktadır. İhracatın dünya ekonomisi ile ilişki kurma hatta bütünleşme becerisi ve uluslararası standartta üretim yapmayı gerektirdiği göz önüne alındığında, yaklaşık 150 yıldır Türkiye'nin en önemli ihracat merkezi işlevini sürdüren İzmir, bu geleneğini aynı düzlemde sürdürememiştir.

Grafik 10. İzmir Genel İhracat ve İthalatının Değişimi (Bin \$)- cari fiyatlar

(1972=1, 1993=22)

Bölge İmalat Sanayi Ürünleri İhracatının Türkiye İçindeki Payı 1972 Seviyesini (%28) Henüz Yakalayamamıştır. Bazı Yıllar % 17 Seviyesine İnmış, Ancak Genelde % 20 Seviyesini Korumuştur.

1994 yılında dönemin en yüksek oranı % 23'e ulaşmıştır.

1960'lı yıllarda Ege'de kamu kesimi için bağlayıcı özel kesim için özendirici ilkeler getiren planlı dönemle birlikte sürekli bir sanayileşme hareketi başlamıştır. Hızlı kalkınma ortamına giren ülkenin içinde bulunduğu süreçle uyumlu olarak İzmir'in ekonomik yaşamı da yeni özellikler kazanmıştır. Bu dönemde sanayi ürünleri ihracatında gelişme gözlenmiştir. Sanayi ürünleri arasında pamuklu mensucat ilk kez 1968'de, deri giyim eşyası ve çimento 1970'de ihraç edilmeye başlanmış, yıllar itibarıyla bu ürünlerin ihracatında büyük gelişmeler görülmüştür. 1960-70 döneminde yabancı sermaye ile ortak şirketler kurulmuştur (BMC, Tuborg, Ege Bırcılık, Viking Kağıt).

1970'lerin sonlarında, orman ürünleri, petrol, deri-kösele ve dokuma ürünlerinin ihracat payları önemli ölçüde gelişme göstermiş, tüketim malları kategorisinden ara malları kategorisine geçmiştir. 1980'li yıllarda İzmir ihracatında tüketim ve ara malları grubunun payları birbirine yakın seyretmiştir. Gıda, dokuma ve giyim, petrol, demir-çelik ürünleri ihracatı yıl bazında farklılık göstermekle birlikte en fazla payı alan sektörler olmuştur. İzmir sanayi ürünleri ihracatı içinde en yüksek payı dokuma ve giyim sanayi almaktadır.

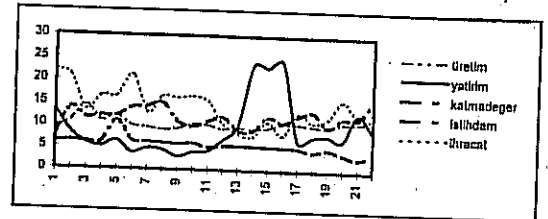
Türkiye genelinde 1980-90 döneminde uygulanan politikalar arasında en önemli başarı ihracatta sanayi ürünleri payının artırılmış olmasıdır.

Ege Bölgesi İmalat Sanayinin Türkiye İmalat Sanayi İçindeki Payı

Ege Bölgesi Türkiye'nin gelişmiş ikinci sanayi bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bu tesbit mutlak değerler itibarıyla doğrudur. Ancak yıllar itibarıyla Bölge değerlerinin Türkiye içindeki paylarına bakıldığında aynı tespitte ısrar etmek mümkün değildir.

Grafik 11. Temel Ekonomik Göstergeler İtibarıyla Ege Bölgesi İmalat Sanayinin Türkiye İmalat Sanayi İçindeki Payının Değişimi (%)

(1972=1, 1993=22)

İncelenen dönem itibarıyla; temel makro ekonomik göstergelerde Bölge İmalat sanayinin Türkiye içindeki paylarında gerileme veya değişim olmaması olarak görülen bir eğilim izlenmektedir. Durgunluğun gerilemeden daha olumsuz ve kalıcı bir etki yaptığı göz önüne alındığında, Bölgedeki yapısal sorunların önceliği de ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

İncelenen dönemde, Bölge genelde durağan bir yapı sergilemektedir. Bu yapı, gerileyen bir bölge ekonomisinden daha büyük sorunları içinde taşımaktadır. Çünkü, durağan bir yapıda değişimin dinamiklerini yeniden kurgulamak oldukça karmaşık süreçlerin yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir.

İstatistiksel analiz, Türkiye'nin ihracata dayalı sanayileşme dönemine geçtiği 1980 yılından bu yana, Türkiye'nin en gelişmiş ikinci sanayi bölgesi kabul edilen Ege Bölgesi'nde İmalat sanayinde durgunluğun ortaya çıktığını, mutlak değerler açısından hala önemli bir büyüklüğü barındırmasına rağmen nispi paylarında ve reel değişim oranlarında ciddi bir gerilemenin yaşandığını göstermektedir. Gerilemenin en şiddetli olduğu alanlar yatırımlar ve ücretler olarak bellidir. İmalat sanayinde görülen gerileme Bölge ekonomisinin tüm sektörlerine yansımış, tüm kesimlerde sorunlara çözüm arayışları da başlamıştır.

90'lı yıllarda sanayi kesiminin kurumsal düzenlemelere yönelmesinin ardında bu ihtiyacın da etkili olduğu söylenebilir. Meslek Odalarının yanı sıra, Vakıf, Dernek gibi toplumsal güç odakları etrafında birleşen sanayi kesimi, Dünya genelinde değişime uğrayan hakim üretim tekniği ile uyumlanma amacıyla model/plan/stratejilerin belirlenmesi yoluna gitmiştir. Kesilen, örtülen, çatışan yanlarıyla ortaya pek çok proje çıkmış, Bölge'nin ekonomik kalkınmasına yönelik geniş bir tartışma platformu oluşturulmaya çalışılmıştır.

1990'lı yıllarda, özellikle ihracat ve yatırımlardaki nisbi artışlardan kaynaklanan bir üretim büyümesi görülmektedir. Ancak istikrarsızlık ve belirsizliğin hakim olduğu Bölgede büyümenin kalıcı olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Çalışma göstermektedir ki: Ege'nin ihtiyacı; yapısına ve potansiyeline uygun yeni bir atılım stratejisinin oluşturulmasıdır. Ege'de geleceğin ekonomik dengelerini yeni bir bakış açısıyla

oluşturacak yeni bir sanayileşme stratejisinin temel hedefi, ekonomik büyümenin yanısıra dünyada ve Türkiye'de yaşanan yeni oluşumlarla uyumlanmayı sağlayacak yapısal yenilenmeyi de içermesi gereklidir.

Üretimdeki küreselleşmeye bağlı olarak dünyadaki üretim coğrafyası hızla değişmekte ve yerel ekonomiler önem kazanmaktadır. Yerel ekonomilerin küreselleşme zincirine karlı bir noktadan bağlanabilmesi hakim olan üretim tekniğinin gereklerini sağlamasıyla mümkün gözükmektedir (Kumral, 1997:13). Ege Bölgesi İmalat sanayinin potansiyeli bu gerekleri sağlayabilecek bir nitelik taşımaktadır. Ancak öncelikle mevcut yapısal sorunları çözümlenmek üzere iyileştirici, canlandırıcı daha sonra yeni sektörel ve mekansal yapılanmayı gerçekleştirmek üzere atılımcı politikalara ihtiyaç vardır.

Sanayi alanlarının giderek organize sanayi bölgeleri çerçevesine alındığı Ege Bölgesi İmalat sanayinin, sözkonusu canlandırıcı politikaların uygulanabilmesi için gerekli maddi altyapıya kavuştuğu söylenebilir. Ancak, firmaların yurt içi ve yurt dışı faaliyet alanlarında yenilikleri izlemelerini sağlayacak, dünyada serbest dolaşan sermayeyi bölgeye çekebilmek için gerekli tanıtımı gerçekleştirecek, ileri teknoloji kullanımını mümkün kılacak bilgi edinme-aktarma-egitim faaliyetlerini yürütecek kurumlara ihtiyaç olduğu da görülmektedir.

Türkiye'de iller düzeyinde az gelişmiş yörelere yatırımları teşvik edecek daha etkili politikaların izlenmesi bir zorunluluktur. Ancak bölgesel dengesizlik, günümüzde sadece coğrafi olarak bölgeler arasındaki dengesizliğe işaret etmemekte, gelişmiş bölge kabul edilen bölgelerin az gelişmiş yöreleri ile olan yapısal farklılıkları da içermektedir. Çünkü, "batı"nın da kendi içinde "doğu"ları mevcut. Daha hızlı büyümeyi seçen bölgelerin diğer bölgelerle eşit kabul edilmesi, tercihini gelişmeye yapan yöreleri adeta cezalandırmaya dönüşmektedir. Bu nedenle, genel teşvikler yerine seçici ve bölgesel özellikleri (hatta ilçe düzeyinde) dikkate alan yaklaşımların üretilmesi gereklidir.

Sinai gelişme daha fazla yatırımla ve dışlanmış, marjinalleşmiş nüfusun yeniden ekonomik birimlere dahil edilmesiyle olur.

Ege'yi hinterlandı ile bir bütün olarak ele alacak böyle bir programda; sanayide üretim ve verim

artışları, giderek büyüyen ve adil dağılılan katma değer, nitelikli işgücü istihdamında artış, toplumsal alanda sağlanacak yeniliklerle birlikte düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

BARBAROS F., (1997) "Ege Bölgesi İmalat Sanayinin Yapısı, Gelişim Potansiyeli, Geleceğe Yönelik Öneriler", Teknolojik Değişim ve Bölge Ekonomileri Sempozyumu 13-14 Haziran 1997, Ege Teknoloji ve Başarı Vakfı, İzmir.

BORATAV K. ve diğerleri (1984) Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, Kaynak Yayınları, Ankara.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1996) 1987-1994 Yıllarına İlişkin İller İtibarıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Sonuçları, Haber Bülteni, No: 43.

DUNFORD M., (1995) Cohesion, Growth and Inequality in the European Union, AMİN A., TOMANEY S. (eds), Behind The Myth of European Union, Prospect for Cohesion. İçinde

Ege Bölgesi Sanayi Odası (1990) İzmir ve Seçilmiş İllerin Temel Ekonomik Göstergeler İtibarıyla Karşılaştırması, İzmir

Ege Bölgesi Sanayi Odası, 1972-1993 Dönemi "Yıllık İmalat Sanayi" Raporları

ERKAN H., (1995) "Ege Bölgesinin Ekonomik Gelişim Potansiyeli ve Büyüme Stratejisi", Ege Vizyon: 21. Yüzyılın Eşliğinde Ege Bölgesi Ekonomisi ve Geleceği Semineri, İktisadi Araştırmalar Vakfı ve Ege Bölgesi Sanayi Odası ortak yayını, İstanbul.

İstanbul Sanayi Odası (1988) Türkiye GSYİH'nin İller İtibarıyla Dağılımı (1979-86), Haz. Erdoğan Özötün, Yayın No: 88/8, İstanbul.

KUMRAL N., (1997) Sanayi Bölgeleri ve Bölgesel Kalkınma, Teknolojik Değişim ve Bölge Ekonomileri Sempozyumu 13-14 Haziran 1997, Ege Teknoloji ve Başarı Vakfı, İzmir.

PIORE, M.J., SABEL, C.F., (1984) The Second Industrial Divide, Basic Books.

SÖNMEZ M., (1997) "En Zengin En Yoksula 910 İlimiz", *Ekonomik Forum*, Yıl: 4, Sayı: 3.

SÖNMEZ M., (1996) "Anadolu'nun Üçte İki Vasatın Altında", *Ekonomik Forum*, Yıl: 3, Sayı: 4.

YÜCE U., (1992) "İzmir İktisat Kongreleri ve Türkiye'nin Kalkınmasında Sanayileşme Zorunluluğu", 3. İktisat Kongresi, Görüşler.

TÜRKİYE'DE DEVLETİN KONUT SEKTÖRÜNÜ DESTEKLEME MEKANİZMALARI**

1. GİRİŞ

Hanehalklarının gereksinimleri olan konutu ödeyebilecekleri bedelden elde edebilmeleri konut politikalarının esas amacıdır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 25 maddesinin yanısıra, pek çok uluslararası dökümanda herkesin ailesi ile birlikte sağlıklı ve iyi bir yaşam sürdürülmesi için gıda, giyim ve konut gereksinimleri ile sağlık hizmetleri ve sosyal servislerin karşılanmasının gerektiği ve bunun bir insan hakkı olduğu kabul edilmiştir. Herkesin sağlıklı yaşam için gerekli standartta bir konut edinmesi devletin sosyal hayatla ilgili önemli bir hedefi olmuştur. Böyle konut edinmenin bedelinin aile bütçesi içindeki payının, yaşamı sürdürmek için gerekli olan diğer mal ve hizmetlerin bedelini karşılamaya olanak vermeyecek kadar yüksek olmaması gerekmektedir. Bu nedenle konutla ilgili devlet politikalarının bir bölümü talep kesimine yönelik olarak ailelerin gereksinimleri olan veya toplumca tanımlanan asgari standartta konutu elde edebilmelerine olanak vermeyi, bir bölüm konut politikaları ise doğrudan arz kesimine yönelik olarak orta ve alt gelir gurupları için düşük maliyetli konut üretilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

Konut piyasaları ekonomide kamunun, en fazla müdahalede bulunduğu piyasalar arasında yer alır. Sanayileşmeyle birlikte 19'uncu yüzyılın başlarından itibaren kentlerin nüfusu hızla artarken

gerek kent planlamasıyla ilgili kuralların mevcut olması gerekse konut piyasalarına devletin müdahale etmemesi nedeniyle alt gelir guruplarının önemli bir bölümü sağlık standartlarına uymayan konutlarda yaşamaktaydı. Bu koşullarda salgın hastalıkların ortaya çıkması kentsel gelişmeyi kontrol etmeyi ve düzenlemeyi öngören İmar yasalarının ve yapılaşmayla ilgili kuralların oluşturulmasına yol açmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren konut piyasalarına doğrudan kamu müdahalesi niteliğinde politikalar yürürlüğe girmiştir. Bir konutun sahip olması gereken minimum standartlarının belirlenmesi, kiralık sosyal konut sunumu, kira kontrolü ve kira sübvansiyonları, konut finansman sisteminin oluşturulması ve sübvansiyonlarla desteklenmesi gibi politikalar 19. İkinci yarısından itibaren uygulamaya konulan ve halen pek çok ülkede uygulanmakta olan konut piyasalarına yönelik düzenlemelerdendir.

Konut sektörüne kamu müdahalesi üç grupta toplanmaktadır. Birincisi *yasal düzenlemeler (regulasyonlar)* olarak tanımlanan arazi kullanış planlaması ve İmar haklarının belirlenmesinden konut sunumunu ve kullanımını düzenleyen tüm mevzuatı kapsar. İkincisi, konutla ilgili toplumsal hedeflere ulaşmak üzere oluşturulan *konut politikalarıdır*. Üçüncüsü ise politikaların uygulamaya konulduğu *konut programlarıdır*.

2. KONUT PİYASASINA KAMU MÜDAHALESİNİN GEREKÇELERİ

Neo-klasik ekonomi kuramında tam rekabet; giriş ve çıkışların serbest olduğu, eksiksiz bilginin edinilebildiği ve piyasa üzerinde tek başlarına hakimiyet kuramayan çok sayıdaki alıcı ve

* ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyesi.

** Bu çalışma 20-22 Ekim 1997'de İzmir'de düzenlenen 7. Ulusal Bölge Bilimi Bölge Planlama Kongresi'ne sunulmuştur.

satıcıların var olduğu bir piyasa ortamı olarak tanımlanır. Ancak eksiksiz bilgiye ulaşılması her zaman mümkün olmadığından rekabetçi piyasalarda tam rekabet koşullarının mevcut olmaya-bileceği kabul edilmektedir.

Konut piyasasına kamu müdahalesinin başlıca üç nedeni *etkinliğin* sağlanması, hakçılık ilkesinin uygulanması ve *gelir transferi* yapılabilmesidir (Hills, 1991).

Ekonomi kuramına göre rekabetçi bir piyasada *etkinlik* kriterlerini sağlamayan sonuçların ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri dışsallıkların varlığıdır (Schofield, 1987). Konut üretiminde ve tüketimindeki dışsallıkların bulunması halinde sosyal maliyet ve yararlar özel maliyet ve yarar arasında farklar ortaya çıkacak, gerek fiyat düzeyi gerekse bu fiyattan elde edilen konut miktarı etkinlik kriterinin aradığı koşulları sağlamayacaktır. Ayrıca sağlıklı konutlarda ve konut yerleşme-rinde yaşayanların karşılaştıkları sorunların toplu-mun diğer fertlerinin de sağlığını ve çalışma hayatlarındaki verimliliklerini etkileyen dışsallıklar olmaktadır. Kimsenin asgari standardın altındaki konutlarda yaşamaması toplumdaki tüm kesimlerin refahını olumlu yönde etkilemektedir. Dışsallıkların yarattığı sorunları ortadan kaldırarak etkinliği sağlamak amacıyla konut piyasasına kamu müdahalesi niteliğinde çeşitli politika ve yasal düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. Bazı müdahaleler toplum yararı ile özel çıkarlar arasındaki farkı gidermeyi amaçlar. Bu kapsamda konutla ilgili mal ve servislerden bir bölümünün fiyatları yükselirken diğer bölümünün azalmasını sağlayacak vergi ve sübvansiyon gibi yollara başvurulmaktadır. Kent planlaması, arsalara imara açılması, imar haklarının belirlenmesi ve yapılaşmanın denetlenmesiyle ilgili düzenlemeler sağlıklı bir yaşam için gerekli konutların ve konut çevrelerinin oluşmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Kentsel gelişmeyle çevresel kaynakların tahrip edilmemesi için çevre korumayla ilgili kuralları getirilmekte ve uygulanmaktadır.

Konut piyasasına *hakçılık* probleminin çözümü amacıyla yapılan müdahale konutu toplumun dar gelirliileri için de ödenebilir duruma getirerek hiç bir hanehalkının asgari standardın altındaki bir konutta yaşamamasını sağlamayı amaçlar. Şüphesiz ülkeden ülkeye, siyasal sistemin özelliklerine ve hedeflerine göre konutta hakçılık hedefi büyük farklılıklar gösterebilmektedir.

Hakçılık hedefini uygulamaya koymak için kullanılan araçlar arasında sübvansiyonlar önemli bir yer tutmaktadır.

Hakçılık hedefli konut politikalarına yönelik kaygıların başında; bu politikaların kamu fonlarının kullanımında etkinlikten uzaklaşmasına neden olabilmesidir. Özellikle Türkiye'de kat kaynaklarla sağlanan sübvansiyonlar genellikle erişilmesi öngörülen kesimlerden çok karar alma mekanizmasına ulaşabilen gruplar tarafından kullanılmaktadır.

Gelir transferi, gelir dağılımında büyük farklılıklar olduğu ve dağıtılacak kaynakların yaratılabildiği ülkelerde alt gelir gurubundaki ailelere konutla ilgili olarak yapılan yardımlar ve sağlanan sübvansiyonlarla gerçekleştirilir. Bu politika dar gelirli ailelerin gerçek gelirinde artışlar sağlamak suretiyle gelir dağılımını bir miktar düzeltmeyi amaçlamaktadır. Kiracılar uygulanan kira yardımları ile mülk konut edinecek dargelirliilere finans piyasalarındaki koşullardan farklı ve ayrıcalıklı koşullarda kredi sağlanması gelir transferi işlevini de görmektedir. Türkiye'de 1984 yılına kadar Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) tarafından ve 1984-1989 döneminde Toplu Konut Fonu'ndan verilen konut kredileri, çok düşük tutulan sabit faizlerle verildikleri ve enflasyon çoğu yıl kredi faizlerinin çok üzerinde seyrettiği için borç bakiye-lerinin reel değeri hızla erimiş ve krediler gelir transferi işlevini görmüşlerdir (Tezan, 1996). Ancak bu kredilerden yararlananlar yalnızca dar gelirliiler olmadığı için bu yolla yapılan gelir transferinin gelir dağılımının düzelmesine katkısı olduğu söylenemez. Gecekonduların yasallaştırılması sürecinde işgal edilen kamu kuruluşlarına ait arazilerin mülkiyetinin piyasa fiyatlarının çok altında belirlenen bedellerle üzerinde gecekondu bulunanlara devredilmesinde, avantajlı konumdaki gecekondu maliklerine önemli miktarlarda gelir transferi söz konusu olabilmektedir (Tezan, 1996; Taşan, 1996).

Neo-klasik ekonomi kuramı kapsamında değerlendirildiğinde konut sektörüne müdahalenin gerekliliğinin kanıtlanabildiğini yukarıda özetlenen tartışma ortaya koymaktadır. Diğer taraftan konut, *refah devleti* politikalarının uygulandığı ülkelerde, sağlık, eğitim ve iş güvenliği ile birlikte bu politikaların önemli bir elemanı olmuştur (Harloe, 1995). Bu nedenle devletin konut piyasasına müdahalesinin biçimi ve ayrılan kaynaklar ülkeden

ülkeye, ve çoğu ülkede yönetimde bulunan partilerin ideolojik tercihlerine bağlı olarak dönemsel farklılıklar göstermektedir. En radikal müdahale şekli olan kiralık sosyal konut sunumu Hollanda'da konut stokunun yaklaşık yüzde 45'ini oluşturacak kadar yoğunluk kazanmışken, A.B.D.'nde kiralık sosyal konutların payı yaklaşık yüzde 1.5'tir. Gelişmekte olan ülkelerde ise kapsamlı refah devleti politikalarının uygulanmasına olanak verecek kaynaklar bulunmadığı için genellikle belirli sürelerde yürürlükte kalan, popülst yaklaşımların aracı durumuna dönüşen ve toplumun nisbeten küçük bir bölümünün yararlanabildiği politika ve programlar uygulanmaktadır. Yararlanarlara sübvansiyon niteliğinde önemli avantajlar sağlandığı için kaynaklar kısa sürede tükenmekte ve yeni politika uygulaması için yeni kaynaklar yaratılması gerekmektedir. Bu yazıda Türkiye'de devletin konut piyasasına müdahale araçlarından olan konut sübvansiyonları irdelenecektir.

3. KONUT SÜBVANSİYONLARI

Yukarıda tanımlanan konut piyasasına kamu müdahalesinin üç gerekçesiyle ilgili olarak geliştirilen politikaların arasında sübvansiyonların önemli yer bulunmaktadır. Konut sübvansiyonları doğrudan (bütçe kaynaklarından) ve dolaylı (bütçeden harcama gerektirmeyen) sübvansiyonlar olarak ikiye ayrılır (World Bank, 1993). Doğrudan sübvansiyonların arz kesimine yönelik olarak kamu kuruluşları tarafından sosyal konut yapımının, altyapı sunumunun, sosyal konutların bakım-onarım giderlerinin ve çöktüntü mahalleleri ile gecekonduların iyileştirmesi için gerekli yatırımların kamu kaynaklarından finansmanı gibi örnekleri bulunmaktadır. Konut talebini destekleyen doğrudan sübvansiyonlar arasında farklı ülkelerde çeşitli şekiller gösteren kira yardımları en önemlileridir. Doğrudan sübvansiyonlar bütçeden önemli miktarlarda harcama gerektirdiğinden bu tür sübvansiyonlar gerekli kaynakları yaratabilen gelişmiş ülkelerde sürekli olarak uygulanabilmektedir.

Bütçe dışı kaynaklardan sağlanan dolaylı sübvansiyonların miktarı genellikle doğrudan sübvansiyonlardan fazladır. Bu tür sübvansiyonlardan arz kesimine yönelik olanları arasında kamu kuruluşları tarafından imara açılan arsaların mülkiyetinin konut inşa edeceklere, gecekondu tarafından işgal edilen arsaların tapularının üzerinde gecekondu olanlara piyasa fiyatının

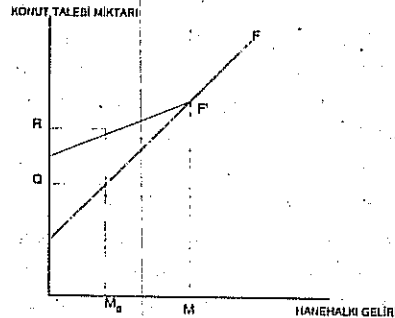
altında belirlenen bedellerle devredilmesi, altyapı bedelinin maliyetinin altında tahsil edilmesi, belirli yörelerde veya dar gelirli için konut inşa eden konut yapımcılarına vergi indirimleri veya bağışıklıktan uygulanması başlıca örneklerdir.

Talep kesimini etkileyen dolaylı sübvansiyonlardan kamu kuruluşları tarafından verilen konut kredilerine piyasa faiz oranlarının veya enflasyonun altında faiz uygulanması, bu tür kredilerin bir bölümünün bağışlanması, konut kredisi faizlerinin vergi matrahından düşülmesi pek çok ülkede en büyük meblağlara ulaşan sübvansiyon kalemleridir. Taşınmazlardan elde edilen gelirin ve taşınmaz sermaye iradının vergi kapsamı dışında tutulması, taşınmaz yatırımlarına talebin artmasını sağlamayı amaçlayan dolaylı sübvansiyonlardır.

Yaygın olarak uygulanan bir dolaylı sübvansiyon türü kira kontrolüdür. Kiraların yasalarla kiralık konut piyasasındaki kira düzeylerinin altında belirlenmesi suretiyle ev sahiplerinin konutlarını kiralayanların konut tüketimlerine sübvansiyon sağlaması temin edilmektedir. Kira kontrolünden kirada oturan herkes yararlandığı için bu sübvansiyon yalnızca dar gelirliye yönelik değildir. Kira kontrolünün orta ve uzun vadede kiralık konut arzının azalmasına yol açacağı, bu nedenle mevcut stokta oturan kiracılara avantaj sağlarken sonraki yıllarda kiralık konut talep edecek olanların daha pahalı ve daha niteliksiz konutlarda oturmak zorunda kalacakları öne sürülmektedir.

4. SÜBVANSİYONLARIN KONUT TALEBİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Konut sübvansiyonları çeşitli şekillerde yapıldığı ve farklı piyasa koşullarında etkili olduğu için konut talebi üzerindeki etkileri oldukça karmaşıktır.

ŞEKİL 1. Konut Sübvansiyonunun Konut Talebi Üzerine Etkisi

Ayrıca sübvansiyonların yararlananlar üzerinde doğrudan etkileri, yararlanmayanlar üzerinde ise dolaylı etkileri bulunmaktadır.

Sübvansiyon, yararlananların konut edinmeleri için ödedikleri fiyatın azalmasına veya gelirlerinde artışa yol açtığı için sübvansiyonun bu kesimin konut talebini arttırması beklenir. Şekil 1'de görüldüğü gibi gelir düzeyi M kadar olan dar gelirliileri etkileyen sübvansiyon, bu kesimin gelirlerinde artışa yol açması nedeniyle bu kesimin konut talebi Q'den R'ye yükselecektir.

Sübvansiyon için gerekli fonların yaratılması için özel vergiler getirildiği taktirde vergiyi ödeyen özellikle orta ve daha alt gelirli kesimlerin bir bölümünün konut talebinde bir miktar azalma olabilecektir. Sübvansiyonun hedeflenenin tersine orta ve daha üst gelir guruplarına verilmesi ve alt gelir guruplarına ek maliyetler yüklenmesi halinde toplumsal refahla ilgili önemli sorunlar ortaya çıkacaktır.

Sübvansiyon için yeni vergilerle kaynak yaratılmasının gerekmediği ve sübvansiyonun orta gelir gurubunun talep ettiği konutların arzını arttırması halinde ise, bu gurupların bıraktığı konutların süzülme yoluyla daha alt gelir guruplarına geçmesiyle dar gelirliilerin daha kaliteli konutlarda daha düşük bedel ödeyerek oturması beklenecektir. Böyle bir sübvansiyon politikasının toplum refahını arttırıcı etkileri olacaktır.

Mülk konut talebini arttırmaya yönelik sübvansiyonların başarısının ölçütü, sübvansiyon olmadan mülk konut edinmesi mümkün olmayan hanehalklarının konut sahibi olmalarıdır (Nordvic, 1996). Şüphesiz mülk konut edinen hanehalkı sayısı sübvansiyon için kullanılan fonların miktarı ve hanehalkı başına sağlanan sübvansiyon miktarına bağlı olacaktır. Mevcut fonların kullanım etkinliği ise sübvansiyonların en fazla gereksinimi olan hanehalklarına gereksinimleri kadar sağlanmasıdır. Yukarıda belirtildiği gibi hakçalık hedefini hayata geçirmek üzere geliştirilen sübvansiyon politikaları gelir transferine neden olabilmektedir. Bu durumda az sayıda hanehalkına gereksinimlerinden daha çok sübvansiyon sağlanırken fonlar tükendiği için gereksinimi olan hanehalklarına yardımda bulunulamamaktadır.

Gerek konut arzını gerekse talebini etkileyen sübvansiyonların bir bölümü arsa, inşaat malzemesi, altyapı ve finansman gibi girdilerin fiyatlarını ucuzlatıldığı ve nisbi fiyat düzeylerini değiştirdiği için konut talebi ve üretilen konut tipinde

değişen fiyat oranlarına paralel farklılıklara neden olabilmektedir. Örneğin arsanın çok ucuza elde edilmesi daha çok arsa kullanan konutların üretilmesine yol açmaktadır. Çok katlı kira kontrolünün uygulandığı ülkelerde hanehalklarının gereksinimleri değiştiği halde konutlarını değiştirmedikleri görülmektedir. Bu nedenle son yıllarda bu tür etkinlik kayıplarına neden olmamak için fiyat düzeylerini değiştiren sübvansiyonlar yerine hanehalklarının gelirlerine, gereksinimleri olan konutu elde etmelerine yetecek kadar katkı sağlayacak sübvansiyon politikalarının uygulanması ağırlık kazanmaktadır.

5. TÜRKİYE'DE KONUT SÜBVANSİYONLARI

Türkiye'de bugüne kadar amaçları, kaynağı ve kapsamı açıkça belirlenmiş bir sübvansiyon politikasının geliştirilip uygulandığı söylenemez. Ancak buna karşın çeşitli kamu kuruluşları tarafından parasal karşılığı büyük meblağları bulan kaynaklar konut sübvansiyonu için kullanılmıştır. Başlıca sübvansiyon sağlanan mal ve hizmetler şunlardır: 1) Finansman piyasası içinde konut satın alacaklar veya yaptıracaklar için uzun vadede orta ve daha alt gelir guruplarının ödeyebilecekleri koşullarda konut kredisi sağlanmadığı için bu görevi üstlenen kamu kuruluşları kredileri piyasa faiz oranlarının ve çoğu kez enflasyon oranının oldukça altında belirlenen faizlerle vermişlerdir; 2) Ruhsatlı konut yapacak orta ve alt gelir gurupları için kamu kuruluşları tarafından üretilen arsaların mülkiyetinin piyasa fiyatının altında belirlenen bedeller karşılığı devredilmesi. Özellikle gecekonduların bölgelelerinde arsa bedellerinin düşük olmasının yanı sıra ödeme de faizsiz vade uygulanmaktadır; 3) Gecekonduların imar afları uyarınca yasallaştırılması sürecinde işgal edilen kamu mülkiyetindeki arsaların tapularının piyasa fiyatının çok altında belirlenen bedellerle, çoğu kez faizsiz vade uygulanarak üzerinde gecekondusu olanlara verilmesi; 4) Belediye ve merkezi yönetime bağlı kuruluşlar tarafından konut alanları için gerçekleştirilen altyapının bedelinin genellikle maliyetinin altında belirlenmesi; 5) Özellikle 1970'li yıllarda İmar ve İskan Bakanlığı tarafından inşa edilmiş olan sosyal konutların kiralanması ve satış bedellerinin piyasa kira ve fiyatlarının oldukça altında belirlenmesi; 6) 1984-1989 yılları arasında inşaat malzemesi üretmek için kurulacak sanayilere teşvik sağlanması; 7) Kooperatifler, sosyal güvenlik ve yardım kuruluşları ile belediyeler

tarafından inşa edilen taban alanı 150 metrekareden küçük konutların KDV'den muaf tutulması. Bu yazının kalan bölümünde konut kredilerine uygulanan sübvansiyonların etkileri irdelenecektir.

Konut kredisi veren kamu kurumlarının bugüne kadar konut başına sağladıkları sübvansiyon: Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) 1950-1984 yılları arasında bu kuruma pirim ödeyenlerin kurmuş olduğu kooperatiflere düşük faizli kredi sağlamıştır. Bu kredilerin faizlerinin %4-6 arasında olması nedeniyle büyük meblağlarda sübvansiyon bu kurum tarafından sağlanmış olmaktadır. 1995 yılı Aralık ayı sonu fiyatlarına göre ve sıfır gerçek faiz oranıyla 114 025 milyar TL. (yaklaşık 2 milyar Dolar) SSK kredisi verildiği, buna karşılık geri ödemelerin yine aynı sabit fiyatla 39 887 milyar TL olduğu görülmektedir. Fark 74 138 milyar TL'dir (yaklaşık 1.3 milyar dolar). Bu sübvansiyon miktarı 1995 yılında TOKİ'nin verdiği kredilerin yaklaşık on katıdır. 1950 ile 1984 yılları arasında SSK'nın finansman sağladığı 233 000 konuttan 150 000 tanesinin bu krediden faydalandığı kabul edilirse, konut başına düşen sübvansiyon miktarı 494 milyon TL'dir (yaklaşık 8.6 bin Dolar). 1995 yılında TOKİ'nin konut başına 200 milyon TL kredi verdiği dikkate alındığında sübvansiyonun büyüklüğü ortaya çıkmaktadır.

Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından verilen kredilere 1984-1989 yılları arasında düşük sabit faizler uygulanmış, ve TOKİ kredilerinin en büyük bölümünün dağıtıldığı bu dönemde verilen toplam kredi miktarı ile geri ödemelerin toplamı arasında büyük farklar ortaya çıkmıştır. TOKİ kredilerinden söz konusu olan sübvansiyonun 1995 yılı sonundaki miktarı 178 000 milyar TL (3.1 milyar Dolar) olarak hesaplanmaktadır. Konut başına düşen sübvansiyon miktarı ise 213 milyon TL (3.7 bin Dolar)'dır.

Hesaplanan bu sübvansiyonların alt gelir gruplarının sübvansiyon gereksinimine göre miktarını değerlendirebilmek için en alt yüzde 40 gelir düzeyindeki hanehalklarının TOKİ'nden konut inşaat maliyetinin yüzde 80'ini karşılayacak kadar kredi aldıkları taktirde kredileri geri ödemek için gereksinim duyacakları toplam sübvansiyon miktarları hesaplanmıştır. Hanehalklarının gelirlerinin en çok yüzde 30'unu kredilerin geri ödemesine ayırabilecekleri kabul edilerek, önce aylık sübvansiyon gereksinimleri hesaplanmış, sıfır reel faiz oranına göre geri ödeme süresince

gereksinimleri olan sübvansiyon miktarı bulunmuştur. Tablo 1'de her gelir gurubu için sübvansiyon gereksinimi görülmektedir. En fazla gereksinimin 199 milyon TL ile en alt yüzde 10'luk gelir dilimindeki hanehalkdan için 100 m²lik bir konutun inşaatı finansmanı için alınan kredinin geri ödenmesi için hesaplanmıştır. Bu meblağ hem SSK'nın (494 milyon TL) hem de TOKİ'nin (213 milyon TL) sübvansiyonlarından daha düşük bir miktardır. Bu nedenle SSK ve TOKİ'nin düşük faiz uygulaması nedeniyle söz konusu olan sübvansiyonlar, objektif ölçütlere göre gerekli olduğu belirlenen meblağları aşmaktadır.

Tablo 1. Gelir Düzeyi %40'ın Altında Olan Hanehalklarının Konut İnşaat Maliyetinin %80'ini Karşılamanın İçin Kredileri Geri Ödemek İçin Duydukları Sübvansiyon Gereksinimi (Aralık, 1995 fiyatlarıyla, Milyon TL.)

Gelir Grupları	Konut Tipleri		
	60 m ²	80 m ²	100 m ²
İlk % 10	47	113	199
İkinci % 10	28	94	180
Üçüncü % 10	14	81	167
Dördüncü % 10	2	68	154

(*) Kredi geri ödeme koşulları TOKİ'ninkine göre aynıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi konut tüketiminde hakçılığın sağlanması için sağlanan sübvansiyonlar hanehalklarının bir bölümüne, gereksinimleri olan miktarın üzerinde verilmesi halinde gelir transferine dönüşebilmektedir. Böyle bir uygulama sübvansiyondan yararlananların gereksinimlerinden fazla konut tüketimine yol açabileceği için dağıtımda etkinlikten uzaklaşmış olacaktır. Ayrıca asgari standartta konut tüketimine ulaşabilmek için yardıma ihtiyacı olan geri kalan kesimin gereksinimi karşılanamayacağı için hakçılık hedefinden daha fazla uzaklaşacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde tüm gereksinimi olan kesimleri kapsayacak yaygınlıkta ve süreklilikte olan sübvansiyon politikalarının uygulanması kaynak sınırlılığı sorunuyla karşılaşmaktadır.

Türkiye'de illere ve bölgelere göre ruhsatlı konut

üretimnin gereksinime oranında büyük farklılıklar olduğundan TOKİ tarafından sağlanan kredilerin illerdeki konut arzına etkileri incelenmiştir. 1985-1994 döneminde illerde kredi verilen konut sayısının artan hane sayısı olarak tanımladığımız gereksinime oranı, inşaat ruhsatı verilen konut sayısının gereksinime oranı ve iskan ruhsatı verilen konut sayısının gereksinime oranı değişkenleri hesaplanmıştır. Kredi/gereksinim değişkeni ile kredi/inşaat ruhsatı değişkeni arasındaki korrelasyon katsayısı .53, kredi/gereksinim değişkeni ile iskan ruhsatı/gereksinim değişkeni arasındaki korrelasyon katsayısı .64 olarak bulunmuştur. Iskan ruhsatı/gereksinim değişkeninin konut arzını, iskan ruhsatı/gereksinim değişkeninin konut talebini temsil ettikleri kabul edilirse hesaplanan korrelasyon katsayıları TOKİ kredilerinin hem arzı hem talebi arttırdığını, ancak talep üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunu göstermektedir. TOKİ kredileri, inşaatı başlamış ve belirli bir seviyeye gelmiş konutlara verildiğinden konutların tamamlanması üzerindeki etkisinin daha fazla olması beklenen bir sonuçtur.

Inşaat ruhsatı/gereksinim ve iskan ruhsatı/gereksinim değişkenleri sırayla bağımlı değişken, kredi/gereksinim değişkeni bağımsız değişken olarak alınarak tahmin edilen iki ayrı regresyon denklemi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş, birinci denklem için R2 .28, ikinci denklem için .44 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar illere göre yapımına başlanan konut sayısındaki değişimin yüzde 28'i, yapımı tamamlanan konut sayısındaki değişimin yüzde 44'ü TOKİ'nin kredi desteğiyle ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Konut gereksiniminin küçük bir bölümünün ruhsatlı konut üretimiyle karşılandığı illere daha çok ve bu yörelerdeki halkın kullanabilecekleri koşullarla kredi verilmesi halinde ruhsatlı konut üretiminin gereksinimi karşılamadaki payının artması beklenir.

SON BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye'de yakın zamana kadar özel olarak geliştirilmiş, hedef grupları ve kaynakları belirlenmiş bir konut sübvansiyonu politikası olmamıştır. Buna karşın altı başlık altında topladığımız yollarla önemli miktarlarda kaynak sübvansiyon niteliğinde kullanılmıştır. Finansman piyasası içinde orta ve daha alt gelirlilerin kullanabileceği koşullarda ve miktarlarda konut kredisi verilemediği için bazı kamu kuruluşları tarafından sağlanan krediler piyasa faiz oranlarının altında belirlenen faizlerle

kullanılmıştır. 1989 yılına kadar, özellikle sabit faizlerle verilen SSK ve Toplu Konut Fonu kredileri enflasyon karşısında büyük oranlarda değer yitirmiş, bu nedenle bu kurumlar kredi olarak kullandıkları kaynakların önemli bölümünü kaybederlerken kredi kullanmış olan hanehalkları gelir transferi niteliğinde büyük kazançlar elde etmişlerdir.

Toplu Konut İdaresi'nin 1989 yılında yürürlüğe koyduğu yönetmelik uyarınca konut kredileri başka konutu olmayanlara ve 100 m²'den büyük olmayan konutların yapımı için verilebilmektedir. Kredi borç bakiyeleri be geri ödeme taksitleri memur maaşlarının artış katsayısına endekslenmiş ve bugüne kadar uygulanan oranlar banka kredilerine uygulanan faiz oranlarının altında kalmıştır. Böylece ilk kez hedef kitlesi belirlenmiş bir sübvansiyon politikası uygulamaya konulmuştur. Ancak TOKİ kaynaklarının reel değerini giderek kaybetmesi nedeniyle son yıllarda kredilerin inşaat maliyetini karşılama oranı yüzde 20'lere gerilediği için dar gelirlilerin konut edilmeleri kendi gelir ve birikimlerine bağlı duruma gelmiştir.

KAYNAKLAR:

- HARLOE M., (1995) *The People's Home? Social Rented Housing in Europe and America*, Blackwell, Oxford U.K. and Cambridge USA.
- HILLS J., (1991) *Unravelling Housing Finance: Subsidies, Benefits and Taxation*, Clarendon Press, Oxford.
- NORDVIK, Viggo (1996) "Housing Starts and Subsidized Loans", *Netherlands Journal of Housing and Built Environments*, Cilt 11, No:2.
- SCHOFIELD J.A., (1987) *Cost-Benefit Analysis in Urban and Regional Planning*, Allen & Unwin, London.
- TAŞAN M.T., (1996) *Urban Populism: Redistribution of Urban Rents*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
- TEZAN, G.K., (1996) *The Roles of Credit Finance and Subsidies in Housing Provision*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
- TÜREL, A., (1996) *Mülk Konut, Konut Üreticileri, Mülk Konut, Kiralık Konut, Konut Araştırmaları Dizisi: 14*, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- THE WORD BANK (1993)- *Enabling Markets to Work: A World Bank Policy Paper*, Washington.

Ömür SAYGIN*

COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİNDE MEKANIN TANIMI VE BÖLGENİN DEĞİŞEN ANLAMI

Bu yazı bugün planlama alanında mekanın yeniden tanımlanmasına yönelik tartışmaları baz alarak, 1980 lerden sonra sayısal bilgisayar teknolojisinin ortaya çıkışı ile özellikle son beş yıllık dönemde kullanımı hızla yaygınlaşan ve bugün yönetsel otoritelerden, özel sektörün üretim ve ilgi alanlarına dek giderek popülerlik kazanarak potansiyelleri hakkında yapılan tahminlerin çok ötesinde yaygın bir kullanım alanı bulan CBS (*Coğrafi Bilgi Sistemleri*) ya da özgün adı ile GIS (*Geographic Information Systems*) içinde mekanın ve sosyal yapının temsil edilme biçimini tartışmayı amaçlamaktadır.

Günümüzde bulunduğu konumda bölge planlama kuramının, bölge kavramındaki hızlı değişim ve dönüşümlerin sonucunda oluşan yeni bölge kavramını algılamadaki yeterliliğinin/yetersizliğinin sorgulanması hiç kuşkusuz bölgeyi çözümlenmeye yönelik araçların da sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Bu çerçevede eleştirel kuramın bakış açısı ile bölge bilimüne getirilen eleştiriler doğrultusunda, yeni yaklaşımlar geliştirilmekte birlikte, henüz yeni bölge kavramını değişen cephesi ile ele alabilecek bir kuramın ortaya konabileceğini söylemek mümkün değildir. Öte yandan gerek bölge bilimi ve gerek diğer sosyal bilimler alanında etkin bir analitik araç olarak görülen CBS, mekanı tanımlama biçimi nedeni ile eleştirilmektedir. Yine, Bölge Bilimi içindeki arayışlara benzer biçimde oluşan yeni mekansal gerçekliği kavrayabilecek düzeyde bir CBS kuramının geliştirildiğini söylemek de gerçekçi olmayacaktır. Öte yandan, Bölge Biliminin değişen görünümü içinde CBS'nin konumuna ilişkin kuramsal bir çerçevenin

geliştirildiği de söylenemez. Bu nedenle CBS içinde mekanın ve nesnenin ele alınma biçimine ilişkin tartışmalar yeni oluşan bölge tanımları ile sınırlanmamıştır.

Coğrafi Bilgi Sistemleri mekansal bilginin toplanması, işlenmesi ve yönetimi işlevlerini gerçekleştiren bilgisayara dayalı bilgi sistemleri olarak tanımlanmaktadır. Coğrafi bilgi sisteminde depolanan en temel bilgi objelerin mekandaki konumlarını belirleyen x ve y koordinat değerlerine ilişkindir ve objelerin, olguların mekan üstünde konumlandırılması bu temel veriyi baz almaktadır. Bu temel veriye dayanılarak mekan coğrafi bilgi sisteminde grid ve vektör olmak üzere iki temel veri modeli içinde tanımlanmaktadır. (Veri modelleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Shoiten ve Stillwell, 1990)

Yukarıda belirtilen veri modellerinin arkasında yatan mekan modeli gerçekte soyut bir mekanı öngörmekte ve bu mekan kavramı planlamanın kökenlerinin dayandığı göreceli mekan kavramı ile çatışmaktadır. Söz konusu veri modelleri içinde mekandaki objelere ilişkin konumsal ve öznelitik bilgilerinden yola çıkarak CBS'nin bugün gerek şehir ve gerek bölge planlama da mekansal analize yönelik fonksiyonlarının gerçek anlamı ile mekansal analiz işlevini yeterli biçimde yerine getirdiğini söylemek mümkün değildir. Bunun nedeni, bu fonksiyonların daha çok harita bilgisinin manipülasyonuna ve verinin somut, fiziksel özelliklerini tanımlamaya yönelik olmasıdır. Bu fonksiyonların kullanımı ile yapılan mekansal analizlerin objesi her zaman için sadece nokta, çizgi ve poligon olarak tanımlanan mekandaki fiziksel objelerdir. Bütünüyle objelerin fiziksel varlıklarının mekandaki temsiline yönelik olması nedeniyle

* İYTE Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Görevlisi

CBS, mekansal organizasyonun oluşumu, mekansal dinamikler gibi planlama için stratejik düzeyde önemli olan olguları açıklamada yetersiz kalmaktadır. CBS nin bu yöndeki kısıtlamalarını aşmak için veri tabanına yeni değişkenler eklemek yada yeni modelleri CBS yapısına eklemek gibi çözümler ile temelde mekanın CBS içinde temsil edilme biçiminden kaynaklanan sorunları çözümlenmek olası görünmemektedir. Bugün CBS içinde mekanın oluşum süreçlerini ve temsil biçiminin kısıtlamalarını çözümlenmeye yönelik olarak geliştirilen ve uygulanan modelleme çalışmalarına yoğun çaba harcanmasına karşın & stratejik planlamanın ilgi alanı olan sosyo-ekonomik süreçlerin mekandaki izlerini yansıtacak bir göreceli mekan kavramını destekleme olasılığı... (Couclellis, 1991:15), CBS sistemlerinde eksiktir.

Yaygın sava göre coğrafi bilgi sistemi ortamında objenin konumunu belirleyen koordinat bilgilerinden yola çıkılarak, söz konusu veri modelleri içinde gerçek dünyanın bir modelini - en azından illeri sürüldüğü biçimi ile - tanımlamak mümkündür. Bu noktada, illeri sürülen sav söz konusu veri modelleri ile gerçekliğin bütünüyle temsil edilemeyeceği olasılığını dışlamaktadır ve CBS ne yönlendirilen eleştirilerin temel nedenlerinden bir tanesi de budur. CBS içinde tanımlanan mekan kavramı gerçekte kökeni Newton fizikine dayanan, zaman ve mekanın etkileşim içinde olmadığı soyut bir mekan tanımı getirmektedir. Bir başka deyişle zamanın, mekanın bir boyutu olduğunu gözardı eden bir mekan tanımı söz konusudur. Albert Einstein'ın 1905 de görecelik kuramı ile ilgili ünlü kitabının yayınlamasından sonra, zaman ve mekana bakış biçiminin değişmesinin ve zamanın mekan ile etkileşim içinde olan dördüncü bir boyut olarak kabul edilmesinin üstünden bugüne değin uzun zaman geçmiş olmasına karşın, bugün CBS veri modellerinin kökeni hala Newton fizikinden gelen kartografik mekan kavramına dayanmaktadır (Langran, 1992).

Bu durumda gözlemlenen olguların sınırlanabileceği, çözümlenebileceği mekan tanımı sadece bu veri modelleri ile kısıtlanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönü ile CBS mekânın zaman içinde geçirdiği değişim ve dönüşümleri yansıtmamasına sahip değildir.

Kuşkusuz sahip olduğu mekansal olguları görselleştirme ve yüksek analitik çözümlenme kapasitesi ile Coğrafi Bilgi Sistemlerinin, planlama alanındaki kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Bununla birlikte Coğrafi Bilgi Sistemleri ni

geliştirmeye yönelik çabalardaki ağırlık, çevreyi anlamak ve çözümlenmekten çok içinde kullanıldığı organizasyonların etkinliğini artırma üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Çoğunlukla CBS nin bilgi yönetim ve işleme kapasitesini arttırmaya yönelik tüm bu çabaların şehir ve bölge planlama için ne derece yararlı olduğu kuşkuludur; çünkü bugün geldiği düzeye karşın günümüzdeki sistemler hala sosyal bir bilim olarak planlamanın gereksinimlerini karşılamaktan uzaktır. Son yıllarda, gerek yazılım ve gerek donanım teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin Coğrafi Bilgi Sistemleri ni giderek daha geniş bir kullanıcı kesimi için olanaklı ve ulaşılabilir kılmasına karşın, planlama disiplininin sosyal ve fiziksel mekânın birleşim alanında yer alıyor olması ve bunun karşılığı olarak CBS nin soyut, steril ve idealize edilmiş bir mekanda çalışması nedeni ile planlamanın ele aldığı sosyal mekândaki göreceli ve özel nosyonları değerlendirmesi olanaklı değildir. Öte yandan, rutin ve tekdüze bir karaktere sahip olmayan, tam tersine politik önceliklere göre son derece değişken ve irrasyonel olan planlama sürecini deterministik bir sürece indirgeme eğilimi nedeni ile bugün için, CBS planlama alanının gereksinimini karşılamaktan uzaktır (Sholten ve Stillwell, 1990).

Son yıllardaki hızlı gelişme ve dönüşümler sonucunda CBS nin mekansal çözümlenme ve modelleme alanı ile bütünleşmesini sağlamak amacı ile yapılan çalışmalar, 1950 li ve 1960 lı yıllarda doğan büyük ölçekli model tasarımlarını CBS ile bütünleştirme üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yönü ile kullanımı giderek yaygınlaşan CBS gerek tasarımındaki varsayımlar ve gerek modelleme çabaları ile pozitivist yaklaşımları bu kez çok daha güçlü bir biçimde yeniden planlamanın gündemine taşımaktadır. Bir başka söyleyiş ile bir yandan rasyonel planlamanın ve pozitivist yaklaşımın alanında yaygınlık kazanırken, CBS pozitivist varsayımların yenilenmiş biçimleri ile kaynaşmaktadır (Lake, 1993: 404).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve bugün sosyal bilimlerin organizasyonel yapısının yeniden tanımlanması üstüne geliştirilen yaklaşımlar çerçevesinde sadece sosyal bilimin kendisi değil, ele aldığı mekânın tanımı ve mekana bakış biçimi de sorgulanmaya başlanmıştır. Bir yandan modernist söylemin soyut, zaman içinde statik ve özneyi etkileşim içinde olduğu nesneden soyutlayan bakış biçimine tepki olarak post-pozitivist söylemin ortaya çıkışı, diğer yandan iletişim ağının

küresel ölçekte yaygınlaşması ve üretim ilişkilerinin artık ulus devletın sınırları dışına taşması ile birlikte sınırları sürekli değişen bir mekan kavramının doğuşu, bu mekânı çözümlenmeye yönelik araçların sorgulanması da kaçınılmaz biçimde gündeme gelmiştir. Tekeli nin belirttiği gibi; "Günümüzde dünyadaki mekansal örgütlenme ve mekansal gerçekliğin değişmesine karşın eski mekansal gerçekliğe uygun prezantasyon biçimleri korunursa, yeni gerçekliği kavramak olanaksızlaşır ve yanlış çözümlemelere neden olur. Bu nedenle günümüzdeki gibi önemli değişimlerin yaşandığı dönemlerde doğru düşünebilmek için öncelikle yeni prezantasyon biçimlerini geliştirmek gerekir." (Tekeli, 1997).

Ele alınan mekânı çözümlenmede, rasyonel planlama kuramının araçlarının oluşan yeni mekânı değerlendirilmede geçerliliğinin kalmamasına karşın, kendisini daha önce modern rasyonalitenin en gelişmiş biçimi olarak ortaya koyan teknokratik rasyonalitenin (Wallerstein, 1996:87) bu kez CBS teknokrasisi formunda ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Coğrafya alanında, özellikle kantitatif model devrinde belirginleşen ve bilimsel gerçekliğin günlük yaşamdan ayrı, böylelikle değişmez, değiştirilemez ve evrensel olduğu inancı bugün de CBS içinde kendini belirgin biçimde göstermektedir. Pozitivist sosyal bilimlere yöneltilen tüm bu eleştirilerin çıkış noktası olan varsayımlar, bugün mekânı aynı araçsal -rasyonalite bakışı ile ele alan CBS için de geçerlidir.

Bugün CBS özellikle tasarımında barındırdığı pozitivist kabuller nedeni ile yoğun biçimde eleştirilmektedir. Söz konusu eleştiriler dört ana grup altında toplanabilir. *Ontolojik* açıdan yöneltilen eleştiri temelde mekansal gerçekliğin CBS içinde temsil edilme biçimine yöneliktir. Bu ise biz CBS içinde mekânı temsil eden veri modellerinin tasarımını ardındaki varsayımın götürmektedir. Burada modellemenin amacı son derece karmaşık coğrafi dünyanın CBS içinde nasıl temsil edileceğini belirlemektir. Burada veri modellemesi dışında bir başka seçeneğin olabileceği göz ardı edilerek, dünyanın CBS içerisinde vektör, grid ya da çeşitli veri formatları ile temsil edilebileceği varsayılmaktadır. Post-pozitivist söyleme göre coğrafi gerçeklik, içinde cinsiyet ve sınıfın bir arada yer aldığı karmaşık bir yapıdır ve bu yapının çeşitli veri formatları ile basitleştirilerek temsil edilmeye çalışılması son derece anlamsızdır. Bu açıdan bakıldığında bugünkü CBS ler sosyal,

ekonomik ve kültürel süreçlerin özelliklerini ve koşullarını gözardı etmektedir. *Epistemolojik* açıdan ise CBS nin yayınlığı kaçınılmaz biçimde bilgisayara dayalı bir teknoloji olmasından kaynaklanmaktadır. Bütünüyle Boolean mantığına dayalı olan yaklaşım biçimi, Marxsızın diyalektiği, Derrida nin dekonstrüktivist (yapı bozucu) mantığı gibi alternatif epistemolojileri dışlamaktadır. Böylelikle CBS uygulamalarının giderek yaygınlık kazanması bilgi arayışımızı sadece Boolean mantığı ile sınırlamakla kalmayıp aynı zamanda diğer epistemolojileri de marjinalize etmektedir. CBS metodolojisine yöneltilen eleştiriler temelde CBS nin mekânı ve mekânın oluşumuna ilişkin kuramları bütünüyle teknolojik karakterde olan kurallar setine indirgeme eğilimine yöneliktir. Otomasyonun giderek yaygınlaştırılması sonucunda, yapılan işlemlerin neden yapıldığı sorgulanmamakta, ağırlık merkezi sürecin teknik açıdan daha etkin gerçekleşmesi üstünde yoğunlaşmaktadır. Diğer yandan CBS metodolojisine yöneltilen bir başka eleştiri kullanılan verinin toplanma biçimine ilişkindir. CBS analizlerinde kullanılan veri kaynağı çoğunlukla çeşitli kurumlar tarafından, çeşitli amaçlar için toplanan ikincil verilerdir. Hiç kuşkusuz belirli bir amaç doğrultusunda toplanan veriler kaçınılmaz biçimde subjektif nitelikte olacaktır. Bu durumda ise veri henüz CBS içinde işlenmeden bir anlamda sınıflanmış ve özgün ayrıntıların yitirmiş durumdadır, ve bu temel noktanın CBS kullanıcıları tarafından genellikle göz ardı ediliyor olmasının gerçekliği azımsanamayacak ölçüde bozulmaya uğratması kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. CBS ne yöneltilen bir başka eleştiri noktası ise *etik tutarlılığına* yöneliktir. Bu alandaki tartışmalar ise bilgiye ve teknolojiye ulaşma eşitliği üstünde yoğunlaşmaktadır. CBS'nin bilgiye erişim olanağını yaygınlaştırarak demokrasiyi geliştirdiğini savunan görüşe karşın, post-pozitivist söylem gerçekte bilgiye erişim eşitliğinin söz konusu olamayacağını, çünkü CBS' nin sunabileceği bilgiden yararlanmanın doğrudan bu bilginin maliyetinin karşılanabilmesine bağlı olduğunu, bu nedenle de güç ilişkilerinin bilgiye ulaşılabilirliği belirleyici olduğunu belirtmektedir. Post-pozitivist söylem ayrıca CBS nin bu denli gelişmesinin ardında yatan amacın gözetleme ve bilgi toplama olduğunu ve bu yönü ile CBS teknolojisinin gerçekte güç ilişkilerinin sürekliliğini sağlamada bir araç olduğunu savunmaktadır (Sui, 1994). Pickles da "bilginin elde edilebilirliğinin karar vermede temel önemde görülmesi nedeniyle, bu bilgiye

sahip olanların kendilerini ampirik olarak ötekilerden daha iyi karar verebilecek durumda gördüklerini ve bunun da bu sistemlerin kullanılan bazı yönlerinin temelde anti-demokratik olduğu anlamına geldiğini" belirtmektedir (Pickles, 1995:79).

Post-pozitivist söylem tarafından CBS'ne yöneltilen eleştiriler temelde mekan kavramının ele alınma, tanımlanma biçiminden kaynaklanmaktadır. CBS'nin Newton mekanığının zaman ve mekan ile etkileşim içinde olmayan soyut mekan tanımını kabul etmesine karşın, post-pozitivist söylem sosyal organizasyon ve üretimin biçimlendirdiği bir mekan tanımı üzerinde durmaktadır. İster mekanik, ister diyalektik olsun, materyalist perspektif açısından zaman ve mekan, genel olarak ya da soyut anlamda olgunun objektif formunu temsil eder. (Soja, 1989:79).

Yine Soja ya göre, genelleştirilmiş ve fiziksel olarak soyut bir mekan anlayışı sosyal-mekansal diyalektik kavranması için temel olan mekanın sosyal bir ürün olduğu gerçeğini gözardı etmektedir. Öte yandan yine bu fiziksel mekan anlayışı, toplumun mekansallığının subjektif ve algılanabilir karakteristiğinin analizi için gerekli epistemolojik temelden yoksundur (Soja, 1989).

Bu açıdan bakıldığında CBS'nin mekana bakış açısı, materyalist felsefenin mekana bakış açısından farklı değildir. Mekanı ve mekanda yer alan objeleri etkileşim içinde bulunduğu sosyal yapılanmadan bütünüyle koparmaktadır. Bu nedenle tasarımı ilkeleri pozitivistliğin kabullerine dayanan CBS, mekanın temsilinde verinin hassaslığı ve kullanılan veri modelinin iç tutarlılığı üstünde yoğunlaşırken ele aldığı mekandaki sosyal ve ekonomik süreçlerin varlığını dışlamaktadır. Postmodernist söylem ise bu noktada coğrafi gerçekliğin sosyal ve ekonomik olarak yapılandığını ve bu nedenle CBS ortamında sorunsuz temsil edilemeyeceğini savunmaktadır. Bu nedenle mekan kavramının yeniden tanımlanması sadece anlamlı değil aynı zamanda sosyal süreçlerin doğru olarak kavranması için son derece gereklidir (Harvey, 1990).

Temel eleştiri noktalarından bir diğeri ve belkide en önemlisi CBS yapısındaki *özne-nesne* ayrımıdır. CBS sistemi yapısında rasyonel planlama modeli altında yatan *özne-nesne* ayrımı mantığını bütünüyle içermektedir. Bu varsayımına göre "araştırmacının ontolojisi, bakış açısı, perspektifi CBS veri tabanındaki veriyi oluşturan bireylerin ontolojisi, perspektifi ve bakış açısından ayrı ve farklıdır" (Lake, 1993: 408).

Curry bunu *öteki* problemi olarak tanımlamaktadır. Curry e göre bu problem büyük ölçekli veri tabanı ile çalışıldığı durumda analistin verinin referans verdiği bireyleri kendi öznelliğine dayanarak, farklılaşmış bireylerden objektive edilmiş bireye dönüştürmesi sonucunda oluşmaktadır (Lake, 1993:408). Bu yaklaşıma göre analist, insan merkezli yargılama yapar, kendisini sebestçe karar verebilecek ve davrananabilecek bir konumda görürken, *öteki*nin insan veya tarihsel zaman ve yaşayan mekan veya yer içinden çok kartezyen ve teknolojik zaman içinde varolduğu (Curry, 1993:78) kabul edilir. Pozitivist yaklaşım bu noktada etik alan ile kesişmesinde hataya düşmektedir. Bir kişiden çok bir obje olarak düşünülen *öteki* açısından bu bakış açısı, o kişinin otonomisinin yadsınması anlamına gelmektedir ve bir kişiden *öteki* olarak söz edildiği durumda, bu kişiye bağımsız kendi başına varolan bir birey olarak bakılamaz (Curry, 1993); ve hiç kuşkusuz analist bu tip öznel bir otonomiyi ve bu tip bir etik davranışın beklenen sonuçlarını, kendi ontolojik konumu için saklı tutacaktır. Gerçekte pozitivist kuramın mirası olan bu *özne-nesne* ayrımı post-modern yaklaşım ile CBS arasındaki bir başka bölünmeyi oluşturmaktadır (Lake, 1993).

Yaygın sava göre CBS ortamında tanımlanan mekanın gerçek dünyanın bir modeli olduğu varsayımı, oluşturulan veri tabanı içerisinde yer alan bilgilerin de herhangi bir kısıtlama yada deformasyon söz konusu olmadan gerçek dünyayı yansıttığını ve kullanıcıya sunulan bilginin objektif olduğu varsayımını da beraberinde getirmektedir. Ancak toplanan verilerin CBS veri tabanında kullanılan veri modelinin önceden tanımlanmış kuralları ile biçimlendirilmesi ve bir sonraki aşamada yine aynı modelin tasarımındaki kurallar kullanılarak çözümlenmesi ile ulaşılan sonucun, *gerçekliği* hiç bir biçimde bozulmaya uğratmadığı iddiasını ontoloji açısından desteklemek mümkün değildir.

"Ele alınan, çözümlenmeye çalışılan olguya ilişkin verinin hangi yöntemle toplandığından bağımsız olarak tüm veriler her dönemdeki belirli grupların dünyaya bakış biçimlerine ya da o dönemin teorik modellerine dayanılarak seçilmektedir. Bu anlamda seçimin temelleri tarihsel olarak yapılanmıştır ve dünya değiştikçe kaçınılmaz biçimde değişecektir" (Wallerstein, 1990:91). Belli bir bakış açısının öngörülerini ile gerçekleşen bir veri toplama eyleminin içerdiği subjektiviteyi göz ardı etmek olası değildir. Bu ise toplanan verinin

objektivitesinin hangi ölçüler ve sınırlar içinde tanımlandığı ve "kimin objektivitesi" olduğu sorusunu doğurmakta ve "soruyu bu biçimde tanımlamak ise objektif bilgiyi gerçekleştirme olasılığına ilişkin olarak belirsizliği hatta topyekün bir kuşkuculuğu", (Wallerstein, 1990:90) kaçınılmaz biçimde gündeme getirmektedir.

"Bireylerin objektif karakteristikleri zaman ve mekan içinde değişirken, CBS veri tabanı içinde bu karakteristiklerin anlamı değişmemektedir" (Lake, 1993:4); ancak mekanın sosyal olarak yapılandığı gerçeği kabul edildiğinde, "zaman ve mekanın objektif tanımları sosyal yeniden üretimin yeni materyal pratiklerine uyum sağlamak için değişmek zorundadır." (Harvey, 1990). CBS yapısında gerçek bilginin evrensel, objektif, problemsiz iletilebildiği ve gerçekliğin zaman ve mekandan bağımsız ve bir kavrama bağlı olmaksızın varolduğu (Bondi ve Domosh, 1992) mutlak bir objektif bilgi kavramının varlığını kabul etmektedir. Ancak "diğer tüm teknolojiler gibi coğrafi bilgi sistemleri de belirli düşünme biçimlerini, soyutlayıcı ideolojileri içermektedir"; bir başka söyleyiş ile, "politik, ekonomik ve sosyal motivasyonların verilerin oluşturulması ve analizinden, 'sonuç ürünü' görselleştirmek için grafik arabirimin oluşturulmasına kadar CBS üretiminin tüm düzeylerini etkilemesi" (Aitken ve Michel, 1995:18) ve CBS'nin içinde bulunduğu sosyal yapıdan ayrılamayacağı gerçeğine karşın bugün CBS'nin objektif ve gerçek bilgiyi sağlayabileceğine olan yaygın inanış, sessiz biçimde varlığını sürdürmektedir. "CBS sistemlerinin sonsuz sayıda birbiri ile ilişkili değişkenleri tek bir kategori biçiminde temsil..." (Bondi ve Domosh, 1992: 202) edebileceği savına göre yeterli bilgiye ve bilgisayar gücüne sahip olduğumuz sürece tüm problemler çözümlenebilir. Eleştirel kuramın bakış açısından, bu tür bir araçsal rasyonalitenin geçerlilik zemininin kaybolduğunun yaygın olarak kabul edilmesine karşın, bugün 1950 ve 1960 larda geliştirilen mekansal analiz ve modelleme tekniklerinin CBS ile bütünleştirilmesi yönünde giderek artan bir eğilim görülmektedir. Son yıllarda CBS nin pozitivist bilimsel ideolojide kullanımına ilişkin kuşku ve eleştirilerin artmasına karşın, CBS ile bilimsel sorgulama arasındaki ilişkiye gereken önem verilmediğini savunan görüşler de bu tartışma alanındaki karşıt kutubu oluşturmaktadır. CBS hiç kuşkusuz bölge bilimi içindeki ampirik yaklaşımlarda önemli rol oynayacaktır. Bugün İnsan davranışlarının, toplumsal eğilimlerin önceden belirlenemezliğini ve değişme dinamiklerini CBS içinde modellemeye yönelik dinamik mo-

delleme çabaları ve CBS'ni yapay zeka ile bütünleştirme yolundaki çabalar giderek ağırlık kazanmaktadır. Bugünkü kısıtlamaların ötesine geçebilecek bir CBS kuramının geliştirilebilmesi için Sui nin (1994) deyişi ile tek başına ne sadece salt pozitivist -ne de post - pozitivist kritikler mekansal gerçekliği tüm yönleri ile temsil etmede tek başına yeterli değildir. Teknoloji ve kuramın uyumlu bir sentezini ortaya koyabilmek, tartışma içinde yer alan grupların bir araya gelmesi ile ya da bir başka söyleyiş ile sosyal bir ürün olarak CBS kuramının geliştirilebilmesi, iletişimsel bir üretim sürecinin gerçekleşmesiyle olası hale gelebilecektir.

KAYNAKLAR

- Aitken C. S., Michel M. S., (1995) "Who Contrives the "Real" in GIS ? Geographic Information, Planning and Critical Theory", *Cartography and Geographic Information Systems*, Vol.22, No.1, 17-29.
- Couclellis H., (1991) "Requirements for Planning-Relevant GIS:A Spatial Perspective", *Papers in Regional Science*, Vol 70, No 1, 9-19.
- Harvey D., (1990) "Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol 80, No 3, 418-434.
- Lake R. W., (1993) "Planning and Applied Geography : Positivism, ethics, and geographic information systems", *Progress In Human Geography*, Vol 17, No 3, 404-413.
- Langran G., (1992) *Time In Geographic Information Systems*, Taylor&Francis, London
- Bondi L., Domosh M.,(1992) "Other Figures in Other Places: On Feminism, Postmodernism and Geography", *Environment and Planning D:Society and Space*, Vol 10, 199-213.
- Pickles J., (Ed.) (1995): *Ground Truth The Social Implications of Geographic Information Systems*, Gullford Press, NewYork
- Sholten H., Stillwell J.,(1990) *Geographical Information Systems for Urban and Regional Planning*, Kluwer Academic Publisher, The Netherlands
- Soja E., (1989) *Postmodern Geographies: The Reassertation of Space in Critical Social Theory*, Verso, London
- Sui D. Z., (1994) "GIS and Urban Studies: Positivism, Post-Positivism, and Beyond", *Urban Geography*, Vol.15, No 3, 258-278.
- The Gulbenkian Commission (1996): *Open The Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*, Stanford University Press, California.
- Tekeli İ., (1997) Bir Demokrasi Projesi Olarak Yerel (Bölge) Planlama, 7. Ulusal BölgeBilimi Bölge Planlama Kongresi, 20-22 Ekim 1997 İzmir

DERGİLERDEN SEÇMELER

**Kadınların Yaşamı ve Kenti Oluşturmaları:
Avrupa'nın Kuzeyinden ve Güneyinden Deneyimler**

(Women's lives and the making of the city: experiences from 'north' and 'south' of Europe)

Kirsten SIMONSEN ve Dina VAIOU

International Journal of Urban and Regional Research, Cilt 20, Sayı 3, 1996, s. 446-65

Hem 1970'lerde 'yeni kent teorisi' nin en gözde olduğu zamanlarda, hem de son zamanlardaki kentsel yeniden yapılanma analizlerindeki kent sorunu üzerine olan temel tartışmalarda iki doğrultuda bazı sapmalar gözlenmektedir. Birincisi, kentlilerin sosyal yaşamları ve sosyal pratiklerinin kentsel gelişmede önemli boyutlar olma önceliklerini kaybetmesidir. İkincisi, cinsiyet-nötr bir yaklaşımla, ana başlıkların yetişkin erkeklerin etidililiklerine ve kent gelişme pratiklerine dayandırılmasıdır. Bu makalede, araştırmalara kadınların yaşamı ve deneyimleriyle başlanmakta ve kent mekanının hem doluluğa hem de cinsiyete göre ele alındığı bir yaklaşım öne sürülmektedir. Günlük pratikler ve deneyimlerin vurgulanması, bizi farklı soyutlama düzeyleri arasından yolalan yöntemsel bir yaklaşıma götürmektedir. Bu soyutlama düzeyleri, kadınların yaşamının tanımlanmasından başlayıp, kadın gruplarının yaşamlarının ampirik analizlerine ve kavramsal boyutların oluş-turulmasına uzanmaktadır ki bunların yardımıyla kentsel gelişme ve kentin oluşturulmasında kadınların rolleri incelehebilir ve yorumlanabilir. Bu düzeylerle düşünmek ve ilgili kavramsal kategorileri geliştirmek için makalede, tarihsel ve coğrafi olarak farklı kentsel gelişme içeriğinden yararlanılmış ve Kopenhag ve Atina kentlerinin çeşitli bölgelerinden kadınların yaşamları irdelenmiştir. Bu şekilde, somut deneyimlerden giderek daha soyut kavramlara erişmek ve cinsiyeti ciddiye almak, öncelikleri yeniden değiştirecek ve kentsel gelişme ile kentsel yapılanmayı farklı bir biçimde algılamayı getirecektir.

**Bölgesel Büyüme Kuramları ve
Yüksek-Teknoloji Bölgeleri**
(Regional growth theories and high-tech regions)

Rolf STERNBERG

International Journal of Urban and Regional Research, Cilt 20, Sayı 3, 1996, s. 518-38

Geleneksel yerleşim kuramları, özellikle de statik yapıda olanlar, yüksek teknolojiye dayalı sanayilerin mekansal davranışlarına tutarlı bir açıklama getirememektedirler. Aynı şey, bölge düzeyinde ve birçok ünlü bölgesel büyüme kuramları için de geçerlidir. Yüksek teknoloji ürünlerine, yüksek teknolojiye dayalı sanayilere ve yüksek teknoloji bölgelerine çok fazla önem verilmesi nedeniyle, bölge bilimciler bölgesel yüksek teknolojiyi açıklayıcı yeni yaklaşımlar geliştirdiler. Yazar bu makalede, en önemli dört kuramı incelemekte ve karşılaştırmaktadır. Bunlar: ürün döngüsü hipotezinin bölgesel türü, uzun dalgalar kuramı, ortam ve ağ yaklaşımı ve endüstriyel bölgelere uyarlanmış esnek üretim kuramı. Değerlendirme, yazarın sanayileşmiş beş ülkedeki on yüksek teknoloji bölgesinde yaptığı alan çalışmasına ve bu bölgelerdeki elli uzmanla yapılan mülakatlara dayandırılmaktadır. Makale, yüksek teknoloji bölgelerini açıklamak için tek bir yaklaşımın uygun olmadığını ve en iyi sonucu 'eklektik' yapıdaki bir kuramın üreteceğini göstermektedir.

**GENIE ile Planlama: Tahmin ve
Karar Verme İçin Bir Model**

(Planning with GENIE: a model for forecasting and decisionmaking)

L. CHAMBERS and M. TAYLOR

Environment and Planning B: Planning and Design 1996, Cilt 23, s. 697-709

Ulaşım ve arazi kullanım planlamasında yeni bir paradigmaya olan gereksinim uzun zamandır

tartışılmaktadır. Çünkü geleneksel niceliksel modellerin, gerek planlama pratiğindeki gerek akademik ortamlardaki olası yetersizlikleri bilinmektedir. Bununla birlikte, geleneksel modeller rafine edilip güncelleştirilerek kullanılmaya devam edilmektedir. Sorulan soruları yanıtlamak için yararlı başka mekanizma bulunmadığı için bu böyle olmaktadır. Bu nedenle makalede, arazi kullanımı, ulaşım ve çevresel etkileşimlerin stratejik planlaması için yeni bir paradigma sunulmaktadır. Bu paradigma, geleceğe ilişkin senaryolar üretmeye ve sonra bu senaryolar arasında istenen sonuçları aramaya dayalı bir algoritma kullanan ve GENIE olarak bilinen bir modele dayanmaktadır. Bu etkileşimli model, politika üretene kısa süre içerisinde alternatif stratejilerin sonuçlarını dikkate alabilme olanağını tanımaktadır. Modelin deneme uygulaması batı Avustralya'da Perth metropoliten alanı için geliştirilen ulaşım sisteminin tasarım analizinde kullanılmış ve bazı yaratıcı politikalar üretilmiştir. Bu uygulama, GENIE'nin kullanımı için umut vadetmektedir ve model daha ileri incelemeye değer nitelikte, ilginç ama sezgisel olmayan politika çıktıları önerebilmektedir. Dahası, sonuçlar modeli inşa etmeye başladıktan sonra iki gün içinde elde edilmektedir ki çalışma grubu için etkili sonuç bu olmaktadır. Makalede, GENIE'nin gücünü ve esnekliğini göstermek üzere modelin bazı sonuçları sunulmaktadır.

Dünya Kent Araştırmasının Küçük Kötü Sırrı: Karşılaştırmalı Analizlerde Veri Sorunları

(The dirty little secret of world cities research: data problems in comparative analysis)

J.R. SHORT, Y. KIM, M. KUUS and H. WELLS

International Journal of Urban and Regional Research, Cilt 20, Sayı 4, 1996, s. 697-717

Bu makale, küresel kent hiyerarşisi hakkındaki son araştırmaları ortaya koymaktadır. Literatürü gözden geçirdikten sonra, veri sorunu, özellikle de dünya kentlerini karşılaştırmaya uygun karşılaştırmalı verilerin eksikliği incelenmektedir. Makalede, başlıca finans merkezlerine ilişkin veriler ve analizler, ortak yönetim merkezleri, telekomünikasyon bağlantı noktaları, ulaşım bağlantı noktaları ve küresel gösteri alanları sunulmaktadır.

Lisa LEE; Raymond STRUYK

Geçiş Döneminde Moskova'da Konut Hareketliliği

(Residential mobility in Moscow during the transition)

International Journal of Urban and Regional Research, Cilt 20, Sayı 4, 1996, s. 656-670

Önceki çalışmalara göre, ekonomik geçişin ilk yılları olan 1992 ve 1993'de Rusya kentlerinde konut hareketlerinde bir artış olduğu saptanmıştır. Bu makalede, bu çalışmalar Moskova özelinde daha ileri götürülerek 1994'deki yüksek hareketlilik doğrulanmakta ve ilk dönemin yüksek hareketliliğinin, baskılanmış talepten kaynaklanan tekil bir durum olmadığı gösterilmektedir. Çalışma ayrıca, hareket edenlerin büyük bölümünün çok sayıda çekirdek aileden oluşan hanehalkından ayrılan tekil çekirdek aileler olduğunu belgelemektedir. 1994'e kadar, hareket edenlerin çoğu yeni evlerini piyasa yöntemleriyle edinmekteydiler, devlet konutları için bekleme listesine girme yöntemi yeni ev sahibi olanların sadece beşte birini oluşturmaktadır. Piyasa kapsamında hareket edenlerin nedenleri, mevcut gelir ve mal sahipliğinden anlaşıldığına göre, ekonomik kuram ile tutarlıdır, mevcut evin kalabalık olması nedeniyle tatminsizlik ve ödeme gücüne sahip bulunma bu nedenlerin en önemlileridir. Genel olarak, sonuçlar Moskova konut sektörünün piyasa ilkeleri doğrultusunda hareketlendiğini açıkça göstermektedir.

R.J. JOHNSTON and C.J. PATTIE

Yerel Yönetimde Yerel Hükümet: İngiltere'de 1994-1995'de Yerel Hükümetin Yeniden Yapılanması

(Local government in local governance: the 1994-95 restructuring of local government in England)

International Journal of Urban and Regional Research, Cilt 20, Sayı 4, 1996, s. 671-696

On yıldan fazla süren bir merkezi-yerel yönetim çelişkisinden sonra, İngiliz hükümeti 1990'ların başında yerel hükümetin tümüyle yeniden yapılanmasına karar verdi. Amaç, İngiltere, İskoçya ve Galler'deki ikili yapıları, daha kullanışlı, etkin, izlenebilir olduğuna inanılan çok amaçlı, bütünleyici bir sistemle değiştirmektir. İskoçya ve Galler'de mevzuat düzenlemeleriyle amaç gerçekleştirildi, ama İngiltere'de farklı bölgelerdeki yerel hükümet yapısını yerel yaklaşımlar ışığında ve topluluk

kimliği çerçevesinde inceleyecek ve öneriler getirecek bir Yerel Hükümet Komisyon'u kuruldu. Komisyon tarafından yapılan incelemeler, yeniden yapılanmanın mekansal biçimi üzerine önemli ölçüde yerel mücadele üretti ve sonuç kargaşa oldu; ayrıntılı önerilere halk desteğinin az olması ve mevcut yapının iki kanadını temsil eden iki güçlü çıkar grubu arasındaki çelişki nedeniyle, ülkenin birçok yerinde beklenen sonuç alınamadı. Makalede, bu çelişki bir alan çalışması ile gösterilmektedir.

R. BANAI

Eleştirel Gerçekçilik ve Kentsel/Bölgesel Çalışmalar
(Critical realism, and urban and regional studies)

Environment and Planning B: Planning and Design
1995, Cilt 22, s. 563-80

Bir bilim felsefesi olarak *eleştirel gerçekçilik*, özellikle kentsel ve bölgesel çalışmalarda uygulananlarıyla, son zamanlarda yeniden dikkatleri çekiyor. 1970'lerde ve 1980'lerde planlama teorisindeki tartışmaların oluşturduğu fonda, eleştirel gerçekçiliğin kent ve bölge planlamaya ilişkisi daha iyi anlaşılabilir. Makalede, planlama felsefesinin, teorisinin ve metodolojisinin gerçekçi eleştirisinin bileşenleri incelenmiştir. Bununla birlikte, coğrafya araştırmalarıyla karşılaştırıldığında, eleştirel gerçekçiliğin planlama araştırmasında dikkate alınması, son zamanlara kadar sınırlı düzeyde olmuştur. Bu çalışmada, kentsel ve bölgesel çalışmalar kapsamındaki uygulamalardan örneklerle, bir sosyal araştırma yöntemi olarak eleştirel gerçekçiliğin kısa tanıtımı yapılmıştır. Makale, eleştirel gerçekçiliğin kentsel ve bölgesel planlama teorisindeki uzantıları üzerine bir tartışmayla sonuçlanmaktadır.

Sven Ove HANSSON

Büyük Belirsizlikler Altında Karar Verme

(Decision Making Under Great Uncertainty)

Philosophy of the Social Sciences, Cilt 26, Sayı 3,
Eylül 1996, s. 369-86

Uygulamada, tüm karar verme süreçleri belirsiz koşullar altında gerçekleşir. Bilinen koşullar altında karar verme ise, yalnızca ders kitaplarında rastlanan ve idealize edilmiş kısıtlayıcı bir durumdur. Bu durumda, seçeneklerin neler olduğu, bu seçeneklerden biri seçildiğinde sonucun ne olduğu

ve herbir sonucun değeri gayet kesin bir şekilde bilinmektedir. Ders kitaplarında, belirsizlik altında karar verme denildiğinde bile, seçenekler ile olası sonuçların değerlerinin neler olduğu bilinmektedir. Oysa gerçekte, en azından birden fazla sonuç bazı seçeneklere yön verebilir veya değişik seçenekler söz konusu olduğunda sonuçların tam olasılıkları bilinemez.

Büyük belirsizlik altında karar verme dendiğinde öyle bir durum söz konusudur ki, karar verici, ders kitaplarında tanımlanan durumlardaki garantili bilgiden büyük ölçüde yoksundur. Gerçek karar vermede, büyük belirsizlik, bu anlamda, en azından ders kitaplarındaki durumlar kadar yaygın görünmektedir. Özellikle, dünyanın karşı karşıya olduğu önemli çevre sorunlarından bazıları büyük belirsizlik koşulları altında karar vermeyi gerektirir.

Bu makalenin amacı, büyük belirsizlikle baş edebilmeye uygun stratejilerin ipuçlarını sunmaktır. Birinci bölümde, büyük belirsizliğin dört bileşeni tanımlanmaktadır. Bunlar; 1) sınırların belirsizliği - seçenekler iyi tanımlanmamıştır, 2) sonuçların belirsizliği - en azından bazı seçeneklerin sonuçları bilinmemektedir, 3) güven belirsizliği - uzmanlar örneğinde olduğu gibi, diğerlerinden elde edilen bilgilere güvenilebileceği kesin değildir, 4) değerlerin belirsizliği - kararlar ilgili değerler yeterli kesinlikle belirlenmemiştir. Bu bileşenlerin herbiri için olası strateji türleri önerilmektedir. Makalede, önerileri açıklamak üzere çevre konularıyla ilgili kararlar kullanılmıştır.

Genellikle, çevreciler tarafından önerilen önlemlere karşı çıkmak üzere matematik kökenli karar kuramından yararlanır. Oysa, bu konulardaki gerçek belirsizliklerin önemli bölümü, geleneksel matematik formülasyonda yitirilmiştir. Bu belirsizlikler dikkate alındığında, insan sağlığını ve çevreyi korumak üzere sıkı önlemler alma yönünde güçlü kuramsal tartışmalar ortaya çıkmaktadır.

Makalede, büyük belirsizliğin başlıca bileşenleriyle sistematik ve mantıklı bir şekilde uğraşılabilmesi gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu sistemleştirme, herhangi bir pratik karar verme sorununu çözmektedir, ancak daha sistematik biçimde düşünmeye, bu tür çeşitli kararları birbirleriyle karşılaştırmaya yönelir ve böylece deneyimlerden daha fazla yararlanma konusunda yardımcı olabilir.